



Науково-популярний журнал  
Число 1-3 • 2007 (7515)  
Рік видання 15

Співзасновники:  
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА  
та ОЛЕКСАНДЕР ШОКАЛО  
Свідоцтво про державну реєстрацію  
друкованого засобу масової інформації  
Серія КВ № 9831 від 13.05.2005 р.

Автор концепції й головний редактор  
ОЛЕКСАНДЕР ШОКАЛО

Тел.: (38 044) 235-27-40  
E-mail: [ukrsvit@a.ua](mailto:ukrsvit@a.ua)  
[ukrsvit@bigmir.net](mailto:ukrsvit@bigmir.net)

Редакційна колегія:  
БЕЗКЛУБИЙ І. А. – *д.юрид.н.*  
БІЛЕЦЬКИЙ В. С. – *д.тех.н.*  
ДМИТРЕНКО Г. А. – *д.ек.н.*  
ІЛЬІН В. В. – *д.філос.н.*  
КРИСАЧЕНКО В. С. – *д.філос.н.*  
МОВЧАН П. М. – *письменник*  
ПОНОМАРІВ О. Д. – *д.філол.н.*  
СЕРГІЙЧУК В. І. – *д.іст.н.*  
ФЕДУРУК О. К. – *д.мистецтвозн.*  
ЧЕРНЯК В. К. – *д.ек.н.*  
ЧЕЧЕЛЬ Н. П. – *д.філос.н.*  
ШАПОВАЛ Ю. І. – *д.іст.н.*  
ШЕНДЕРОВСЬКИЙ В. А. – *д.фіз.-мат.н.*  
ШОКАЛО О.А. – *письменник, культуролог*

Художник ВІТАЛІЙ МІТЧЕНКО

Виготовлення макету, верстки,  
художньо-технічне редагування:  
АЛЛА СУВОРОВА,  
АНДРІЙ СУВОРОВ

Коректор НАТАЛЯ ПРОХОРЕНКО

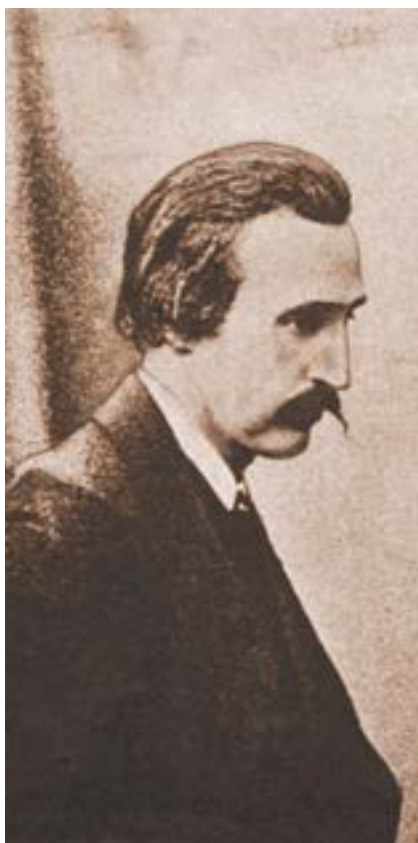
Фото Олександра ЛИТВИНЕНКА

Формат 84x108/16  
Папір крейдований  
Друк офсетний  
Умовн. друк. арк. 6,72.  
Зам. 3

Видавець ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО  
«ПРОСВІТА» ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Надруковано на Поліграфічному  
підприємстві «Гама-Принт»  
01001, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 4, оф. 9.  
Тел.: (38 044) 501-97-29

© «УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ», 2007.  
Передрук дозволяється тільки  
з посиланням на журнал  
«Український Світ»



- Сіверщина вшанувала  
свого світоча 4  
*Петро АНТОНЕНКО*
- «І буде дух його  
із віку в вік сіяти...»  
110-і Кулішеві роковини 5  
*Олександр ШОКАЛО*
- Хутірська філософія  
Пантелеймона Куліша  
Кордоцентричні,  
антеїстичні,  
екзистенційні риси 7  
*Ольга ЛІЛІК*
- Обличчям і серцем  
до Придністров'я  
Український етнічний  
соціум за кордоном 10  
*Дмитро ПАВЛИЧКО*



## *Природа*

Людина в природі:  
як уникнути  
самознищення? 12

*Інтерв'ю Олександра ШОКАЛА  
з Валентином СЕНЧУКОВИМ*

## *Лад*

Право на правду  
З нових поезій 15

*Борис ОЛІЙНИК*

Мистецький світ  
родини Мітченків 18

Видіння  
Людмили Мітченко 20

*Микола СТОРОЖЕНКО*

Духовне єднання  
з природою 22

*Анатолій ЧЕРДАКЛІ*

Унікальність  
графічної ерудиції  
Віталія Мітченка 22

*Олександр ФЕДОРУК*

## *Господарство*

Лихварство та бан-  
ківська справа 24

*Ігор БЕЗКЛУБИЙ,  
Олег БЕЗКЛУБИЙ*

З історії збирання  
податків 28

*Микола РУДЬ*

## *Державність*

Оріховський Станіслав  
(Роксолана) 31

*Олександр ШОКАЛО*

Поради владцям 32

*Станіслав ОРИХОВСЬКИЙ*

Зміна політичної  
парадигми 37

*Олександр ШОКАЛО*

Найдражливіше  
питання 37

*Юрій ШАПОВАЛ*

Петлюра  
Політичний некролог 40

*Степан ТОМАШІВСЬКИЙ*

Світ і антисвіт: анти-  
системність влади  
в Україні 44

*Олександр ШОКАЛО*

«...Щоб в Україні  
був український  
державний лад» 48

*О. СІВЕР*





## Сіверщина вшанувала свого СВІТОЧА

І. Коцюбинський, О. Шокало, В. Личковах

Петро АНТОНЕНКО

**Н**а Сіверській землі розпочав і завершив своє життя великий письменник і філософ, духовний подвижник і творець української нації Пантелеймон Олександрович Куліш. 14 лютого 2007 р. Чернігівський літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського, де зібрано безцінні матеріали духовного життя України XIX–XX століть, відзначив 110-і роковини пам'яті Пантелеймона Олександровича Кулішівськими науковими читаннями. Участь у них узяли гості з Києва: головний редактор журналу «Український Світ», письменник, культуролог земляк-сіверянин Олександр Шокало та заступник голови Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Микола Нестерчук.

Перед початком читань делегація зі столиці побувала на хуторі Мотронівка, на Борзнянщині. Це родинне гніздо Куліша, тут він і похований, поряд зі своєю дружиною Ганною Барвінок. Земляки вклонилися світлій пам'яті Куліша, запалили свічку на його могилі. Відвідали й розташований тут обласний історико-мемо-

ріальний музей-заповідник П. Куліша «Ганнина Пустинь».

Участь у вшануванні пам'яті П. Куліша взяли також начальник Борзнянського районного відділу культури Олександр Кашперко, директор музею-заповідника «Ганнина Пустинь» Юрій Блоха, науковий співробітник музею Алла Богдан, хуторяни.

А потім у залі Чернігівського музею М. Коцюбинського пройшли самі читання, на які зібралися науковці,

викладачі, студенти міста, всі, хто шанує пам'ять великого просвітителя. Відкрив читання директор Музею Ігор Коцюбинський, правнук Михайла Коцюбинського.

Цікавими й різноманітними були теми доповідей. Це і творчість Куліша в контексті літературного процесу XIX століття в Україні, і актуальна нині тема політичного популізму в романі «Чорна рада», і глибока традиційність та сучасність його екзистенційної «хутірської філософії». Ці теми висвітлювали доктор філософських наук Володимир Личковах, професор кафедри філології Чернігівського педуніверситету Світлана Жила, викладачі цього ж вищого навчального закладу Вікторія Пуліна та Ольга Лілік, зберігач фондів Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського Ігор Ситий, який розповів про архів Куліша у фондах музею.

«Життєвий шлях Куліша – гідний приклад для наслідування» – такою була тема доповіді, з якою виступив Олександр Шокало. Він представив також як упорядник, перекладач, автор передмови видану в столиці книжку П. Куліша «Моє життя» і як автор сценарію – двочастинний кінофільм «Невгамовний Пантелеймон», що його знято завдяки фінансовій підтримці Чернігівського земляцтва в Києві.

Чернігівські Кулішівські наукові читання підтвердили, що духовна традиція Пантелеймона Куліша жива. ■



Біля могили П. Куліша



Олександр ШОКАЛО

«...**С**воєї мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держіться. Тоді з вас будуть люди як слід, тоді з вас буде громада шановна, і вже на таку громаду ніхто своєї лапи не наложить», – заповідав Пантелеймон Олександрович. У цих словах явлено один із найхарактерніших принципів Кулішевого етосу, глибоко закоріненого в українському традиціоналізмі. Хоч як вороги ігнорували й таврували Кулішеві духовні осягнення, та не вдалося порушити цілісності його світоглядної системи й діяльної життєвої практики, об'єднаних потужним особистісним осердям. Кулішів творчий дух, Кулішеві ідеї незнищенні й незабутні, вони самі доводять свою правоту. «Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента...», – через десятки років підтвердив Кулішеве провідництво Микола Хвильовий.

Пантелеймон Куліш і сьогодні попереду сущих. Бо хто правдиво осмислює минуле й сучасну йому реальність, той ясно бачить і перспективу прийдешнього. Легковажити з історією так само небезпечно, як і з реальністю сьогодення. Хто не осягнув історичного уроку, той лишається в тумані невідання. Переважна більшість нині сущих так і туманіє в безтямності, стаючи гирями на ду-

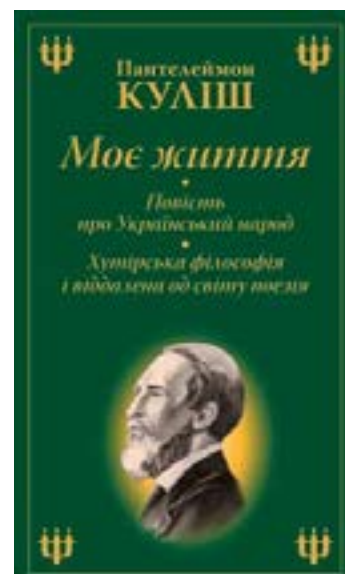
## «І буде дух його із віку в вік сіяти...»

### 110-і Кулішеві роковини

ховній волі тих, які прагнуть жити за законом правди. Особливу соціальну небезпеку становлять паразитуючі невігласи, одержимі жадобою влади, бо ці вже підступно маніпулюють цілим суспільством, удаючи з себе патріотів, прогресистів... І якщо одні обдурюють самі себе через власний недомисел, а інші – весь народ через популістське ошуканство й партійну облудність, то реальності ніхто не обдурить. Реальність карає правдою, нещадно карає...

В добу Хмельниччини українська політика лише на коротку мить була відродилася з-під чужинецького гніту, але явила потужну силу національного духу в звичаєвому праві, коли «судові закони жили в устах людей, які вирікали присуди, коли скликали їх на невеликі ради в селах і на важливі в містах; кожен знав тоді, що він правосильний член нації, кожен обертав у своїй голові політичні ідеї; не обмежувався тільки своїм домом, своїм селом, містом; думка його була така широка, як широка Україна, і все, що запроваджувалося в Україні, було кожному добре відомо... – все це проходило через усі голови, проникало в усі душі. ...і якби протримався лад, заведений Богданом Хмельницьким, в Україні цивілізація так само тривко розвинулася б із власних первенів, як і в західних країнах Європи. Але удар чола Брюховецького й породжене ним владарювання одного стану разом із владарюванням воевод ослабили розвиток в Україні політичного тіла в самісінькій його молодості, а потім що далі, то більше народ ставав безсилим, безголосим і, нарешті, безтямним!..» (П. Куліш. *Повість про*

Пантелеймон Куліш і сьогодні попереду сущих. Бо хто правдиво осмислює минуле й сучасну йому реальність, той ясно бачить і перспективу прийдешнього.



Історію неможливо змінити, треба тільки мати відвагу знати її правду й пізнати в тій минулій правді непроминущу, безвічну істину. Лише тоді можна змінити нинішню жорстоку реальність...

«Зовсім інша була б річ, якби ми єдиними устами і єдиним серцем трудилися над пробудженням суспільно-національної свідомості України».





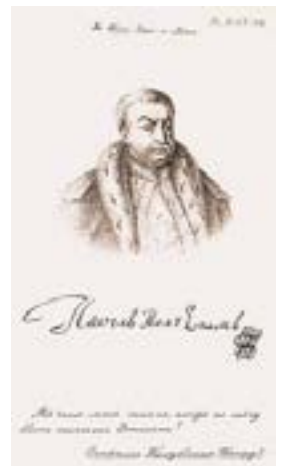
Український народ). Із «чорної ради» Брюховецького в Україні вперше була запроваджена московська «політехнологія», і українську політику замінив популізм запроданців, які вислужувалися перед царем, королем, султаном. Але тодішні гетьмани й старшини хоч каляли перед Всевишнім престолом. А нинішні владці вже не каються – совість умирає раніше від їхнього недорозуму. Ці моральні й політичні мертвяки, зазомбовані на захланне життя для себе, наввипередки продаються самі, запродають свій народ, свою країну. Це їм вирік Куліш: «Вам би тільки торг і потребленіє – і світу Божого не треба». Тодішні «чорні ради» з приборканою, безтямною «черню» – це нинішні «виборчі кампанії» з прирученим, одурманеним партіями статистичним «електоратом», у результаті чого не маємо ні представницької демократії, ні демократії за участю. Є тільки тотальний популізм – цинічна форма тоталітарної наруги над людською особою й цілою нацією. Це та паразитуюча «державка в державі», керована «собирателями земель русских», яка тримається на облуді й гнітові чужого їй люду та на його психо-соціальному рабстві.

**Історію неможливо змінити, треба тільки мати відвагу знати її правду й пізнати в тій минулій правді непроминущу, безвічну істину. Лише тоді можна змінити нинішню жорстоку реальність. Ще можна...** Бо істина – не в минулому. Істина – попереду нас. І ті просвітлені люди, які пізнали святу істину, живучи в ній, також попереду нас.

Та щоб досягнути безвічно животворяще її світло, треба прорватися крізь морок власного невігластва й чужинецьких фальсифікацій, розібратися в нашій затуманеній історії – в славі й неславі її героїв і антигероїв, лицарів і боягузів, вірних і запроданців, невідступно прямуючи за такими подвижниками правди, яким був Пантелеймон Куліш.

Секрет життєвості Кулішевого етосу – в його високому духовному ідеалізмі й глибокій правдивості: «Якби я знав, що я неправий, то зразу спалив би свої папери й поламав перо, а оскільки правих людей не бачу, то краще один залишусь із своєю правдою, аніж пристану до «стовутого непорозуміння». П. Куліш усе життя високо й гордо ніс через непорозуміння, незгоду незрілого й ледачого громадянства високий народний ідеал – «цей народний стяг, який ніколи не понижуюється на очах у політичного ворога й переходить, в усій своїй величчі, у спадок далеким нащадкам».

**«І буде дух його із віку в вік сіяти, серця сцілющою водою покропляти, і рани гоїти і сльози обтирати»,** – звеліла вирізьбити Олександра Білозерська-Куліш на брамі до саду, де упокоївся прах її чоловіка. Після десятиліть руїни відновлено браму пам'яті й ці слова, що нагадують про безвічність Кулішевого духу. А на примогильній стелі його живлюще звернення до українського громадянства: **«Зовсім інша була б річ, якби ми єдиними устами і єдиним серцем трудилися над пробудженням суспільно-національної свідомості України».** ■



# ХУТІРСЬКА ФІЛОСОФІЯ Пантелеймона Куліша

## Кордоцентричні, антеїстичні, екзистенційні риси

Ольга ЛІЛІК

Постать Пантелеймона Куліша є однією з найзагадковіших в українській історії. Це зумовлено здебільшого суперечливими оцінками ідей мислителя його сучасниками й наступниками та складною еволюцією його власних поглядів. Він знаний як український прозаїк, поет, драматург, історик, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, критик, перекладач з багатьох європейських мов, педагог, видавець, громадський діяч.

Євген Маланюк писав: «Нема в нашій літературі більш химерної поста-ті, ніж Панько Куліш. Це була людина з тисячею масок. Але – під ними крилося те саме обличчя, дуже характеристичне».

Хутірську філософію Пантелеймон Куліш розробляв протягом усієї творчості: 1861 року вийшла збірка памфлетів «Листи з хутора», за визначенням Бориса Степанишина, фактично перших творів такого жанру в українській літературі. Під враженням від Емського указу 1876 року письменник створює книжку-сповідь «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія» (1879), яку вважають книгою одкровення національно-духовного відродження українського народу. А 1882 року побачила світ збірка «Хутірна поезія».

Основними рисами українського філософування є кордоцентризм, екзистенційність і антеїзм. Екзистенційність означає спрямованість на «внутрішню людину». Письменники-екзистенціалісти подавали події зовнішнього світу через сприйняття їх

людиною. Людська свідомість була «лінзою», через яку переломлювався навколишній світ. Головним у людині є її внутрішня сутність, тобто її екзистенція, а також ті почуття й переживання, які виникають у людині при зіткненні з зовнішнім світом. В українській філософії глибиною «внутрішньої» людини, уособленням її найпоетаємнішого ества виступає серце, яке нерозривно пов'язане з рідним краєм, з Батьківщиною. Серце є основою людських почуттів, оскільки саме ним людина пізнає світ і саму себе. Український тип філософування відрізняється від західного не об'єктом пізнання (ним є загальне), а суб'єктом, тобто філософ приходить до філософських висновків через пошук особистого сенсу життя. Українській духовно-культурній традиції притаманне домінування екзистенційних мотивів, а також етико-релігійне трактування сенсу людського життя.

Українська філософська думка має яскраве кордоцентричне забарвлення: від філософії Київської Русі до Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича. Хутірська філософія Пантелеймона Куліша має багато спільних рис із західноєвропейською кордоцентричною думкою, яка стала передумовою для творчості датського філософа Серена К'єркегора й переросла в екзистенційну філософію.

Хутірська філософія Куліша – це перш за все філософія моралі. Екзистенціалізм – це теж філософія моралі: перед екзистенціальною людиною завжди постає проблема вибору моральних цінностей у житті або у певному вчинку. Вибір, перед яким постійно опиняється людина, має моральний,



Лілік Ольга Олександрівна закінчила магістратуру історичного факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, співробітниця кафедри української мови і літератури філологічного факультету цього навчального закладу.

**Антеїзм як характерна риса українського філософування означає орієнтацію на землеробську культуру, яка «очищує» нас від усього зайвого й непотрібного.**

поведінковий характер. Високі моральні риси в хутірській філософії пов'язані з природним станом людства та народною творчістю, а цивілізація має руйнівний вплив. Місто символізує занепад моральності, воно ігнорує й спотворює природну мораль та психологію селянина-трудівника. Цілісна в духовному, моральному плані особистість унаслідок згубного впливу міста деградує в чужому їй міському середовищі.

Підтвердження цим словам знаходимо в «Листах із хутора»: «...А наш брат, хуторянин, попавшись у ту кам'яну Москву або в той безодний бурх, дивиться, ей же богу, з великим жалем на той одягний та ласий люд, дивиться та й думає собі: «Боже мій! Як тут оці пани у сій тісноті бідують! золотом сяє, у кареті їде, а яким воздухом дише!... так оце вони, тії розкоші?... або, може, оця гуркотня, оцеї гомін, галас, гук, свист, – чи не се поваба, котрою нас манять із тихих хуторів співучих до тої мізерної цивілізації?..». «...Мати, мужичка в панській шляпці, через нужду або через ледачу свою вихованість, рідну дочку продає... є в вас і такі науки, що хто кого проведе та зненацька насяде, того великим чоловіком величають».

Місто та його мешканці – вороже оточення для українців. У місті людина відчуває абсурдність, ірраціоналізм навколишнього світу, нудоту, страх перед майбутнім, відчуття неспотребності, самоти з перших кроків. У філософії екзистенціалізму подібні почуття переживає людська екзистенція при зіткненні з зовнішнім світом:

*Ходжу-блуджу по городу  
Великому, великому.  
Одкрив би я своє серце,  
Та нікому, та нікому...  
Цвіти ж собі, живи собі  
Самотою, самотою;  
Втішай себе солодкою  
Дрімотою, дрімотою...*

Міське життя – абсурдне, для української людини все навкруги чуже й дивне тут. Куліш для втечі пропонує своєму героєві первинне національне середовище – хутір.

На хуторі людина і природа перебувають у гармонії. Хутірський спосіб життя дає можливість розкритися людській особистості, а урбанізація її пригнічує, нівелює індивідуальність: «Цивілізація, кажуть, веде Людину до великого щастя... а як же ні? Що тоді, панове?». Для Куліша культура асоціюється з селом, гармонією, духовністю, а цивілізація з містом, хаосом, насильством. У місті культура поставлена на службу цивілізації, це протиприродно. У місті народ перетворюється на масу. Слово «культура» спочатку означало «обробіток землі». Антеїзм як характерна риса українського філософування означає орієнтацію на землеробську культуру, яка «очищує» нас від усього зайвого й непотрібного. Хутірська людина – це передовсім господар, власник землі й знавець хліборобської справи. Українець за психологічним складом – хлібороб, а не міщанин. Колись Федір Достоєвський, письменник-екзистенціаліст, зазначав: «Земля, сам ґрунт має у собі щось сакраментальне. Якщо хочете переродити людство на краще, майже зі звірів поробити людей, то наділіть їх землею – і досягнете свого». Тобто, земля, праця на ній мають перетворювальне значення: не лише фізичного характеру, а й духовного, а для нашого народу особливо. Цікавим також є той факт, що Пантелеймон Куліш мав близько дев'ятнадцяти псевдонімів, один із яких – Павло Ратай (тобто орач).

Хуторяни знають світ, проте свідомо обирають хутір. У цьому також реалізується можливість вибору, про який говорять екзистенціалісти.

«Народ – це передусім я сам: національне міститься в душі кожної конкретної особистості», – так стверджував філософ-екзистенціаліст Микола Бердяєв. Подолання екзистенційної кризи в багатьох українських письменників-екзистенціалістів, наприклад, у Володимира Винниченка, можливе лише через повернення до українських витоків. Людська особистість функціонує в контексті національної історії й культури.

Національне відкриває людині реальну життєву перспективу. Воно

«Серцем» людина тягнеться до свого (народу, культури, історії, мови тощо), а розумом, «головою» – до чужого, до інших культур, мов. Українець своїм «серцем» пов'язаний з Україною, рідним краєм.

Хутірська філософія передає свій зміст афористично й метафорично, її текст не можна сприймати буквально.



обумовлює екзистенційне в людині, визначає її суть. У Пантелеймона Куліша хутір – первинне національне середовище, протиставлене русифікованій урбанізації, своєрідний заповідник, де зберігаються ознаки етносу. На хуторі люди живуть у гармонії з природою, вільні від соціального гніту й історичної детермінованості. Мода, псевдоосвіта, здобута в місті, відчужує дітей від родини, національних звичаїв і традицій, руйнує духовний світ українців, їх народний характер. Розв'язок усіх екзистенціальних проблем зводиться до дії – пошуків шляхів до щастя й гармонії з навколишнім світом, цю гармонію людина знаходить на хуторі.

Михайло Грушевський такою характеризував зміст хутірської філософії: «Теорія українського хуторякостаннього і непохитного прибіжища українського національного життя, що переховує його через время люте до слухного часу».

Пантелеймон Куліш, якого вважають одним із творців української національної ідеї (поряд із Тарасом Шевченком і Миколою Костомаровим), сформулював її на основі «хутірської філософії», через призму «єства душі» людини.

Дмитро Чижевський називав філософію Пантелеймона Куліша «філософією серця», він стверджував, що «через поезію Куліша проходять червоною смужкою деякі основні ноти його світогляду. Основна його ідея – романтична ідея про подвійний характер людини, в якій сполучені зовнішнє, поверхове та глибоке, сутнє, захищене, закрите в «серці». «Внутрішнє», «глибина» постійно протистоять «зовнішньому», «поверхні», що уособлюють усе вороже людині, усе чуже рідному краю. Мислитель розглядає людину як духовну сутність, єдність «зовнішнього», тобто раціонального, й «внутрішнього» – «глибини душевної». Ця «глибина» – «серце», «таємне», «невідоме нікому». У ньому містяться помисли, думки людини, її пе-

реживання, прагнення до добра, відчуття Бога. «Серцем» людина тягнеться до свого (народу, культури, історії, мови тощо), а розумом, «головою» – до чужого, до інших культур, мов. Українець своїм «серцем» пов'язаний з Україною, рідним краєм. Відбувається постійне змагання *глибини* й *поверхні*, тому постають такі антитези: минуле–сучасне, народна мова–штучна, хутір–місто.

У хуторянстві письменник убачав ідею внутрішнього духовного розвитку: «Таже ж ніяка на-



П. Куліш

ука такого правдивого серця не дасть, як у нашого доброго селянина або хуторянина. Наукою ми тільки розуму собі прибільшуємо». Відтак Куліш вважав, що «природна простота дає людині чисте серце... Ніяка наука такого правдивого серця не дасть».

Хутір у Куліша – простір внутрішнього духовного розвитку людини в її єднанні з природою, навіть у поверненні до природного стану, з яким пов'язані не тільки високі моральні риси людини, а й могуття її розуму: розумною є природа, а людський розум – розумний остільки, оскільки він природний.

Безпосереднім виявом екзистенційної глибини людського єства є мова, іншими словами вона

виступає «голосом серця» (що в дечому співзвучне філософу-екзистенціалісту Мартину Гайдегеру): просте щире Пантелеймон Куліш протиставляє штучній мові літературних салонів, як чомусь «чужому». І хоч проста людина шанує розумність слова, яке походить із розуму, у серці своєму береже рідну мову як найбільший скарб свого єства. Існують дві мови: справжня, «мова серця», і штучна, «мова розуму». «Хоч би і всі ви поробились письменними..., хоч би книжки німецькі так як справжні німці почитували, а проте своєї мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся. Тоді з вас будуть люде як слід, тоді з вас буде громада шановна, і вже на таку громаду ніхто своєї лапи не наложить», – писав П. Куліш.

Шукання мислителя були викликані сумнівами, що власне належить до глибокого єства людини, а що є лише поверхнею. Як у людині, так розділяються обидві сфери і в «колективній особі» України, народ, як і людина має свою душу й духовну сутність.

Хутір у концепції Пантелеймона Куліша має подвійне значення: він виступає одночасно як реальність і метафора. Хутірське життя як реальність можна піддавати раціональному аналізу, але воно має ще й глибинний шар, раціонально непізнаваний, тому що є ірраціональним. Його можна виразити хіба метафорою, символами: у цьому значенні хутір постає як самобутня духовна сутність народу, його ментальність і спосіб духовного життя, його екзистенція. Хутірська філософія передає свій зміст афористично й метафорично, її текст не можна сприймати буквально.

Ідеї Пантелеймона Куліша виростили на основі філософських ідей Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича і стали основою для філософських поглядів «київської школи екзистенціалізму», яку представляли Сергій та Михайло Булгакови, Микола Бердяєв і Лев Шестов. ■





Дмитро Васильович Павличко – поет, громадський і державний діяч, Герой України, голова Української Всесвітньої Координаційної Ради.

# ОБЛИЧЧЯМ І СЕРЦЕМ ДО ПРИДНІСТРОВ'Я

## Український етнічний соціум у світі

Дмитро ПАВЛИЧКО

Спілка Українців Придністров'я 27 січня відзначила п'ятнадцятиліття свого існування. Бендери, місто з великою українською історією, стало центром святкування, туди з'їхалися представники українських громад з усіх районів Придністров'я. Ніхто не міг нам, мені та Михайлові Ратушному, гостям цього ювілею від Української Всесвітньої Координаційної Ради, назвати точну цифру кількості українців у Придністровській Молдавській Республіці, але всі, до кого ми зверталися, підтверджували, що нашого народу там більше третини всього населення.

Олександр Бут, ім'я якого носить Спілка Українців Придністров'я, один із її найдіяльніших організаторів, приїхав до Києва п'ятнадцять років тому і просив мене відвідати його рідний край, познайомитися з людьми та природою Трансністрії, подивитися на Бендери, де писалася й була схвалена козацькою радою перша в світі демократична конституція. Я спізнився в гості до Олександра Бута, він помер, але організована за його керівної участі Спілка Українців Придністров'я бурхливо розгорнула свою діяльність, розбудила приспані молдавізацією та русифікацією українські серця, стала найчисельнішою, найцікавішою, найрозвиненішою в культурному плані національною складовою Придністров'я. Декілька державних шкіл і гімназій, де всі предмети виклада-

ються українською мовою, українськомовні газети, українські хоріві колективи в кожному районі, українські дитячі садки, зрештою, понад вісімдесят тисяч жителів, які мають паспорти громадян України, – це результат п'ятнадцятилітньої праці українських патріотичних сил – придністров'ян. За п'ятнадцять літ свободи наші земляки в Придністров'ї наснували й намотали такий золотий клубок українськості, що його ніхто вже не зуміє розмотати й знищити.

Очолює Спілку Українців Придністров'я Леонід Іларіонович Ткачук, який самовіддано працював над створенням у Бендерах української культурницької організації «Вітчизна», що стала провідною частиною Спілки. Тепер він належить до чільних громадських і політичних особистостей Придністров'я як голова Спілки та голова міської ради депутатів у Бендерах.

На ювілей Спілки Українців Придністров'я з Кишинєва прибув посол України Петро Федорович Чалий; як представник Президента України в Придністров'ї він чудово орієнтується в ситуації, високо оцінює надбання тутешньої української громади. Мені здається, він повинен бути головним консультантом міністра закордонних справ і Президента України в питаннях наших складних національних і державних взаємин із невизнаною, самопроголошеною Придністровською Молдавською Республікою.

Добірною українською мовою на святі виступив Президент Ігор Мико-



Придністров'я



Юна співачка

лайович Смирнов. У його мові і в його думках нема загравання з українцями, він розуміє, що Придністров'я – це не чужина для нашого народу, знає, що українці – не діаспора, а споконвічний етнос цієї землі. П'ятнадцять років тому Ігор Миколайович Смирнов приїжджав до Києва кілька разів, мав розмови зі мною, тоді головою комісії закордонних справ Верховної Ради України, мав візити до Президента України Леоніда Кравчука, шукав прихистку й поради. Про це писатиму іншим разом, а тепер хочу відзначити добре й мудре ставлення І. М. Смирнова до української мови й культури, які зазнавали зневаги й переслідування за часів радянської влади в Молдавії.

У селі Варниця, де помер Іван Мазепа, встановлена стела, напис на якій з пошаною згадує великого гетьмана. Політика керівництва Придністров'я, безперечно, спрямована на відродження, вивчення і збагачення української пам'яті цього краю. На зустрічі з учителями й учнями гімназії імені І. П. Котляревського в Бендерах ми переконалися в тому, що тут досконало знають українську історію свого міста. Учителі гімназії нагадали нам, що в Бендерах проходив військову службу автор «Енеїди», а Марія Заньковецька вперше саме тут зіграла роль Наталки Полтавки в п'єсі І. П. Котляревського «Наталка Полтавка». Пропозицію

встановити в Бендерах пам'ятник Пилипу Орлику вітали з великим ентузіазмом у гімназії, на зустрічі в держадміністрації Бендер, на урочистих зборах Співки Українців Придністров'я, і це дає підстави думати, що майбутнє цього краю буде назавжди пов'язане з Україною.

До мене підходили українці Придністров'я з побажаннями передати нашим історикам та державним діячам їхнє прохання – побудувати у Бендерах музей Івана Мазепи. На це прохання треба зважити, бо що може бути справедливим у ставленні до цієї великої людини, оспіваної великими поетами Європи, за збереження пам'яті про нього на тій землі, де він, відходячи у вічність, залишив своїх вихованих у любові до України наступників?

Ставлення нашої держави до проблем Придністров'я не може бути обмежене тимчасовими бюрократичними артикулами, політичними спекуляціями, референдумами, воно має відповідати прагненню українства цього краю, і скільки часу не довелось б чекати, будемо чекати й будемо вірити, що те прагнення здійсниться.

От, нарешті, здійснилося бажання мешканців Придністров'я – отих багатьох тисяч громадян України: молдавські прикордонники з 17 лютого 2007 року пропускати-муть їх через молдавсько-український кордон тільки на пред'явлення паспорта. Це велике досягнення української дипломатії й явина мудрості молдавських державних органів. На цьому місці належить сказати, що, якби українці в Республіці Молдова мали такі ж сприятливі умови для забезпечення своїх національних потреб, які вони мають у невизнаній, то це була б рівновага в політиці двох частин Молдавії, бажана для наших добрих українсько-молдавських взаємин.

Але, якщо тільки чекати й нічого не робити, думати, що все станеться само собою, означає з кожним роком отруювати на-

Старійшина української громади  
Іван Вогнистий

стрій наших дністровських родичів, власноруч відривати Придністров'я від України. Тому ми підтримуємо ідею побудови Українського Дому в Бендерах, здається, не таку вже й нову, але надзвичайно важливу ідею для зміцнення наших культурних, мовних, містечких, історичних, освітніх, інформаційних, економічних контактів з Придністров'ям. Ми переконані, що в Бендерах за допомогою України міг би запрацювати український вищий навчальний заклад, університет, де мали б можливість здобувати освіту не тільки українці, а й молдавани та росіяни. На Придністров'ї могли б бути задіяні матеріальні та духовні капітали нашого народу. Настав час переосмислити нашу політику щодо Придністров'я в дусі допомоги народів, який знає, що Україна – то його вітчизна, а земля, по якій він ходить, – то його земля. ■



В українському садочку





Валентин Іванович Сенчук – економіст, автор теорії нової суспільно-економічної форми – соціал-оптималізму, що дозволяє набагато повніше вирішувати на практиці всі аспекти проблеми взаємодії людини з природою. Ця спроможність соціал-оптималізму обумовлена тим, що він дає можливість повністю економічно зацікавити як керівників будь-якого рангу, так і взагалі всіх без винятку, не тільки у збереженні, але й у людей максимально можливому поліпшенні реального стану навколишнього середовища.

**Людство під керівництвом дурнів за допомогою розумних рабів діяльно готує власне знищення**

Бертран Рассел



# Людина в природі: як уникнути самознищення?

Інтерв'ю Олександра Шокала  
з Валентином Сенчуковим

**– Чи може природа обійтися без людини?**

– Ще й як може! І навіть краще збережеться, бо припиниться глобальне забруднення, зникне парниковий ефект, що веде до глобального потепління і, отже, до згубної зміни клімату на всій планеті. Перестануть зникати багато тисяч видів рослин і тварин, життя яких обриває як виробничо-господарська діяльність, так і просто бездумна поведінка людини. Усі види життя продовжуватимуться у звичних для них умовах, не підпадаючи під глобальну небезпеку знищення людиною.

**– А чи може людина обійтися без природи?**

– Ні, звичайно. Адже людина – сама є часткою природи. А всі її частки між собою нерозривно взаємозалежні. І без інших часток природи, без повітря, води, рослинного й тваринного світу, корисних копалин тощо людина в принципі існувати не може. Тому, аби не тільки увесь час поліпшувати своє життя, але навіть і просто жити на Землі, людина повинна постійно зберігати й поліпшувати всю природу планети в цілому.

**– А від чого може статися загальне екологічне самознищення людства?**

– Людей стало так багато, що наша життєдіяльність впливає вже на всю природу Землі. І потужність цього впливу прискорено зростає відповідно до прискореного зростання чисельності й технічної озброєності людства. Але ми знаємо, що наш

вплив може бути різним: як згубним для природи, так і рятівним. Усі ресурси природи, завдяки використанню яких людина, власне, і живе, поділяються на два головні види: **відновлювані** – рослинного й тваринного походження, і **невідновлювані**, – що добуваються у вигляді корисних копалин.

Отже, головне лихо полягає в тому, що з початком використання *невідновлюваних ресурсів* – вугілля, руд металів, нафти, газу й інших копалин – почався *безперервний і незворотний* етап їхнього повного *вичерпання* на планеті Земля. А Земля це – наше єдине космічне житло. Іншого нема. І оскільки земна куля має кінцеві розміри, то це тільки справа часу, коли всі *невідновлювані ресурси вичерпаються повністю*. Причому, чим більша чисельність людства, тим швидше вони вичерпуються. Для основних невідновлюваних ресурсів підрахували час повного їх вичерпання й виявили, що він уже невеликий – від декількох десятиків до декількох сотень років. Виснаженість нафтородовищ, наприклад, людство відчує вже через 20 років. Тому існування людства починає вже безпосередньо залежати від ступеня виснаженості невідновлюваних ресурсів на земній кулі.

А тепер уявімо собі, що може відбутися з нашою цивілізацією у вже недалекому майбутньому, коли у нас *почнуть неминуче і назавжди зникати* нафта, газ, вугілля, руди металів тощо. Це буде повна й остаточна



катастрофа всієї людської цивілізації на планеті Земля. Тому що нинішні засоби виробництва, позбавлені цих ресурсів, не зможуть забезпечити всьому людству, чисельність якого зараз складає приблизно 6,5 млрд. осіб, навіть незначної частки необхідного прожиткового мінімуму. Оскільки ж таких ресурсів *уже зовсім ніколи не буде*, то це й стане загальним екологічним самознищенням людства. Самознищенням, бо саме людство знищує нинішню природно-матеріальну основу свого існування з наростаючим прискоренням.

**– А чи можна уникнути цього жаху і якщо так, то яким чином?**

– Поки що можна. Для цього вже прямо зараз, тобто ще до вичерпання невідновлюваних ресурсів, необхідно терміново почати перехід усього людства на наступний, вищий ступінь розвитку цивілізації, на якому невідновлювані ресурси будуть замінені відновлюваними, здатними виконувати ті самі функції. Але зволікання стає подібним до смерті. І чим далі, тим більше. Адже якщо ми зайдемо за межу гранично малого залишку невідновлюваних ресурсів, то піднятися на наступний ступінь цивілізації виявиться для нас уже просто неможливим. А на нинішньому ступені ми теж довго не протримаємося, бо ці ресурси незабаром справді закінчатся, від чого процес загального екологіч-

ного самознищення людства стане вже абсолютно незворотним.

**– То чому ж екологи не б'ють на сполох?**

– Вони-то б'ють, але, як кажуть, «доки грім не вдарить, мужик не перехреститься». Очевидно, так уже влаштована психіка і окремої людини, і навіть цілих народів: жити безтурботно, доки загроза життю не стане явною. Тож неявне, хоч і неблаганне, наближення загальної загибелі людства усі народи світу гостро поки ще не відчують. Наш народ теж не виняток: у країні понад 60 років панує мир, особливо страшних природних катаклізмів не спостерігається, усі сподіваються на поліпшення життя й підсвідомо вважають, що людство взагалі житиме вічно.

А підступність цієї екологічної загрози в тому й полягає, що її можна усунути тільки задовго до того, як вона стане явно відчутною. Тож коли вона стане очевидною всім, то у людства вже не залишиться можливості відвернути її.

Так, наприклад, якщо між державами почнуться війни за залишки невідновлюваних ресурсів, то це тільки прискорить загибель усього людства. Адже в тих війнах прискорено й у великих кількостях знищуватимуться як матеріальні ресурси, так і найголовніший ресурс – трудовий, тобто самі люди. І тому, коли залишиться одна-єдина держава-переможець, то їй цієї

екологічної катастрофи все одно не уникнути. Адже тих трудових і невідновлюваних матеріальних ресурсів, що залишаться на Землі, *буде вже недостатньо* не тільки для подальшого розвитку, але навіть і для простого збереження досягнутого рівня цивілізації. Тому війни стають тепер для людства недозволеною дурістю. Отже, якщо така катастрофа станеться, то її не зможе пережити ніхто, яким би багатим, сильним і впливовим він не був до її початку. Від нашої могутньої цивілізації не залишиться навіть спогадів, оскільки й згадувати вже буде нікому.

**Залишаться на Землі лише ті вкрай нечисленні напівдикі племена, яких і зараз ще іноді знаходять у важкодоступних місцях, наприклад, у джунглях Амазонки. Але й вони про нас ніколи не згадають, оскільки й зараз про наше з ними одночасне співіснування вони навіть не здогадуються.**

До речі, вони теж будуть приречені на вимирання. Адже того рівня розвитку, на якому вони знаходяться зараз (полювання, збирання рослинної їжі), вони перевершити не зможуть тому, що для цього на земній кулі вже не залишиться достатньої кількості необхідних невідновлюваних ресурсів. А дедалі більше руйнуючи середовище свого існування відповідно до зростання своєї чисельності (яку на цьому рівні розвитку самі свідомио регулювати не вміють) вони,



в остаточному підсумку, *вичерпують усі доступні їм природні ресурси* (навіть відновлювані), чим неминуче погублять і себе.

В історії відомі подібні приклади. Так, у ранньому середньовіччі вікінги оселилися в Ісландії, але, винищивши протягом двохсот років середовище свого існування, вимерли й самі.

Отже, повернення в напівдикі існування – це теж не вихід, а остаточний тупик.

Тому у людства, повторюю, є тільки один-єдиний вихід: *перейти на наступний, вищий ступінь розвитку своєї цивілізації*. А щоб узагалі жити нескінченно довго (і, до того ж, все краще й краще), людству необхідно відповідно нескінченно розвивати і науку, і техніку, і саму людину, причому, всебічно.

**– Так, може, людям, які живуть нині, можна особливо й не турбуватися, – либонь, на наш вік ще вистачить? А майбутні покоління, мабуть, теж пронесе, – адже наука, техніка, суспільство й так постійно розвиваються, дивись, і встигнуть до вичерпання перейти на новий ступінь?**

– Ні, коли смертельна загроза усій цивілізації наближається з наростаючим прискоренням і з визначеного моменту неминуче стане взагалі невідворотною, сподіватися, що, можливо, якось пронесе, було б найбезглуздішою і непоправною, фатальною помилкою сучасного людства. Адже до самого порога цієї катастрофи ми вже підійшли, і з кожним днем у нас залишається все менше часу для того, щоб устигнути запобігти їй технічно, а людство і політично, і економічно ще не готове до подолання суспільно-технічних проблем у глобальних масштабах. Тому безтурботність у цьому питанні вже є для людства недозвальною розкішшю.

**– А до чого тут політика і економіка? Хіба це не технічна проблема?**

А ось до чого. Аби встигнути зробити цю заміну до вичерпання невідновлюваних ресурсів, *необхідне найпотужніше прискорення розвитку науки і техніки*. Темпи ж розвитку науки і техніки залежать від стану економіки. А економіка, у свою чергу, залежить від політики – адже у світі все взаємозалежне. Тому, щоб досягти такого розвитку, людству треба терміново зробити гігантський крок уперед у всіх видах своєї діяльності. З цією метою треба створити, як мінімум, «критичну масу» вчених, тобто таку кількість вчених з усіх можливих наукових спеціальностей (включаючи й нові, що виникають), яка змогла б забезпечити розв'язання проблеми. А щоб забезпечити функціонування необхідної «критичної маси» вчених, треба терміново наростити й відповідну «критичну масу» усього людства в цілому. *І увесь час – аж до повного вирішення цієї проблеми – вся ця величезна (та все зростаюча!) маса людей неминуче буде поглинати невідновлювані ресурси Землі*. Дай, Боже, щоб цих ресурсів ще вистачило! Адже баритися не можна, бо якщо ми не встигнемо перейти на новий ступінь розвитку цивілізації, то, повторюю, вже ніколи більше не зможемо не тільки розвиватися далі, але й просто існувати на Землі.

**– То що треба робити? З чого починати?**

– Необхідно терміново провести *правильну* глобалізацію. Настільки правильну, щоб усі народи самі прагнули до неї. А це можливо лише за умови, що вона буде всім на користь, а не на шкоду. Щоб кожна людина, яка споживає невідновлювані ресурси, була поставлена нею в такі соціально-економічні умови, в яких вона неодмінно розвиватиметься як гармонійна особистість, яка максимально використовує на добро людства усі свої здібності. Це підвищить до максимально можливого рівня коефіцієнт корисної дії всього людства.

А єдині для всіх умови можна створити тільки в єдиній, загальнолюдській, глобальній державі. Тому що тільки вона може дати справді рівні можливості всім людям на Землі. А оскільки ми зможемо вижити, лише об'єднавшись у єдине людство, то альтернативи такій глобалізації вже немає і бути не може.

Але об'єднати всі держави світу в їхньому нинішньому вигляді неможливо. Занадто вони різні для цього: багато хто з них має несумісні і соціально-економічні устрої, і рівні розвитку. Тому необхідне нове гігантське прискорення соціально-економічного розвитку всього об'єданого людства в цілому. Об'єднати ж усі країни світу можна і треба лише на такій *новій і єдиній* соціально-економічній основі, яка є їм усім найвигіднішою в будь-якому сенсі. Тобто їм усім потрібен такий *новий суспільний лад*, який зможе реально забезпечити всім людям без винятку і рівність їхніх соціальних прав, свобод, можливостей, і максимальну матеріальну зацікавленість у кінцевих результатах їхньої праці, і необхідність їхнього глобального об'єднання. Такого ладу в історії людства ще не існувало. А ті, що були і що зараз є, цих умов забезпечити принципово не в змозі – адже вони й створювалися для інших цілей. Тому потрібен саме новий лад, причому найбільш прогресивний у будь-яких відношеннях, щоб він був здатен у найкоротший термін підняти на нову ступінь цивілізації абсолютно все людство. І такий лад наука вже розробила. Це – *соціал-оптималізм*.

Саме соціал-оптималізм зможе підняти людство на новий, вищий ступінь розвитку цивілізації і тим самим не тільки врятувати його від загибелі, але й забезпечити максимально можливий рівень добробуту кожній людині та систематичне поліпшення природи на Землі. ■





Борис ОЛІЙНИК

# Право на правду

## З нових поезій



**Б**орис Ілліч Олійник народився на Полтавщині. Поет, громадянин, політик, академік, Герой України. Пише, як і писав – не відступається «од своїх принципів і позицій»: «Намагаюсь, щоб кожен твір був, по можливості, точним знаком нашого часу – часу, яким живемо ми всі. Для цього потрібен талант не згорблений, не щерблений, не розторгований. Щоб зберегти його, я не надбав жодних злат. Бо в поета є одне головне право – право на правду, з яким він може стояти за свій народ. Якщо він цим правом не користується хоч одну мить – він не поет». У сповідальному есе

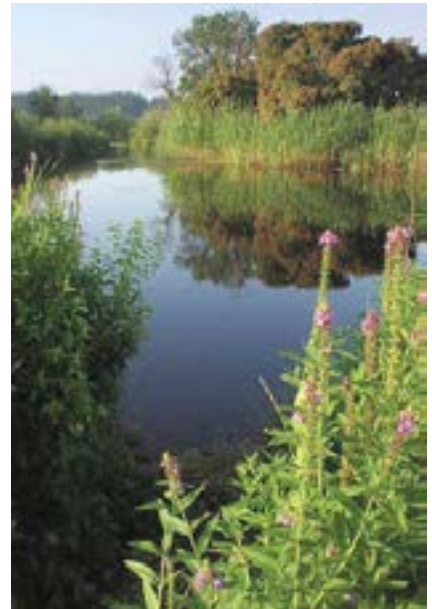
«Право вибору» Борис Олійник зізнається: «Чому навчило мене життя? Мені випало бути і на верхах – аж до Кремлівських, і на низах – аж до червоної риси, за якою вже світилася «казенна дорога». У мене була можливість перед цією рисою, аби порятуватися, якщо й не зрадити і друзів, і недругів, то, принаймні, переступити їх; випало побувати в гарячих точках міжнародних протистоянь, під фронтальним, косоприцільним і фланговим вогнем. Знову ж таки, в мене була можливість ухилитися: хай, мовляв, інші спробують.

...Що ж до поезії і взагалі моєї творчості, то про її вартість судити читачам. Єдине, об чім би хотів сказати: можливо, деякі вірші нині я написав би по-іншому. Але від жодного з них не відмовляюся й переписувати їх не збираюся.

Усе сказане вище хай не сприйметься як хизування чимось особливим. Просто так по совісті навчили жити мене мати, моя земля, мій батьківський рід.

Мене не цікавить, що і хто з опонентів говорить і ще скаже про мене. Для мене найважливіше – не погіршити супроти своєї совісті, сумління і честі.

Ця триада для мене уособлюється в Україні».



Полтавський краєвид







Прийшла Мати до Сина.  
Глянула... – Господи! – а Сина  
нема.

Журавлі журилися осінньо...  
Якийсь чоловік неподалік  
прибирав могилку.  
– Може, ви бачили?... –  
та й затнулася на півслові.  
– Та бачив, як нівроку здорові  
хлопці підважили краном  
та й повезли ранком раннім,  
а куди – Бозна.

Хтось казав мені,  
Що тепер бронза  
Дуже в ціні.  
... Підкосило ноги.

Потемніло у всьому світі:  
Святкували День Перемоги  
В третьому тисячолітті...

## II. Ніч

Десь перед сном, коли все  
дококола померхне,  
Коли вже й цвинтар з утоми  
впаде в забуття, –  
Саме опівніч являються тіні  
померлих  
Зводить рахунки, яких не звели  
за життя.

Ну вже й гризуться, сховавши  
ножі поза спини!  
Ну вже ж і пнуться, хто більше  
любив Україну!

## III. Вислід

Славсь, моя націє!  
Ти таки геть неповторна:  
Звіку не знайдеш між небом,  
землею і морем  
З'яву подібну, де навіть мерці із  
могили  
Зводять рахунки, немов за  
життя, на крові?!  
Гей, вороги!  
Не випробуйте нашої сили:

Ми невмируці, бо мертві у нас...  
як живі!  
Тихо сидіть!  
А інакше ми ваших у трунах  
Миттю научим, як зводить  
з живими рахунок.

## БУДЕННЕ

### I. День

Цвинтар чинив свою справу  
буденну, як свято:  
В арку в'їздили належно – ногами  
вперед.  
Звідти живі прошкували: багаті –  
у авта,  
Сирі – в автобуси на  
поминальний фуршет.

І перехожі дізнатися прагли  
достоту:  
«Хто ж відійшов?.. Повторіть...  
Недочули ім'я».  
І на лиці змалювавши зазвичай  
скорботу,  
Вмить забували імення «Раба  
Твоєя».



Кордони впали. Свій порядок  
вершить  
Крутий очільник зайшлої орди.  
Зіщуливсь люд, немов у сорок  
першим,  
В передчутті фатальної біди.

Ще вчора щедрий на любов  
і дружбу  
До всіх – чи здалеку, а чи  
зблизька, –  
Сьогодні враз він сторожко  
напруживсь,  
Немов з-за рогу пострілу чека.  
І, очужілі, затаївшись в мислях,  
Самих себе сахаємось здаля.  
І щось лихе над обширом  
зависло,  
Немовби звідкись садоне залізною,  
От тільки ще не знати: звідкіля?

Десь гухнуло – і холод серце стис.  
А потім сталлю хруснуло зубато –  
Так, ніби увігнали повний диск  
У зголоднілу пашу автомата.

Лякають ніч важкі, похмурі  
кроки.  
Проїхав катафалк... ще без труни.  
І наростає з Берестечка рокіт  
Архангельської вищої труби.

Той гук стрясає землю до основи –  
Аж кулаками хрестяться хрести.

І оживають партизанські схови  
В чеканні мсти ...

## ЇДЕМО...

Ставши з побутом на прю,  
Сам до себе говорю...  
Що се – шепіт комиша,  
Чи у мене дах руша?

Бо коли не з перепою,  
А в суху навіяло  
Перемовиться з собою,  
То, вважай ...поїхало.

Перепрошую у себе:  
– Може, правильніше треба  
Не «поїхало», а – «приїхали»?

Чую відповідь нехитру:  
– Ну, коли твою макітру  
Ще не всю провіяло,  
Все ж покіль: «поїхало»,  
Аніж геть: «приїхали».

Отже, нам, колего-брате,  
Ще лиш починати.  
І роботи тут по вінця,  
Ще й нащадкам досить.  
Тут не всі, бач, українці  
Згодні в малороси.

Патріота наторочив  
ім права безмежні,  
То вони і досі корчать  
З себе незалежних.

Вже ж і ярма підновили,  
( Ми – воли з породою!),  
Скатертини розстелили  
Для нових господарів,

Щоб зустріти хлібом-сіллю  
Під пеан курантів  
У вишиванках весільних  
Наших окупантів.

І віддати їм останнє-  
Землю ще не продану.  
І тоді, нарешті, станем  
Вільні між народами.

А коли і нас на здачу  
Кинуть зі зловтіхою, –  
Отоді й пиши, козаче,  
Що таки приїхали!

А покіль, до відома,  
Ми ще тільки ідемо.



Наростає з-поза спини цокіт –  
Сріблом передзвонює луна.  
Порівнялась. Полоснула оком.  
Проминула – Справжня?  
Чи мана?

По-жіночи граціозно й ладно  
Прямо з кроків перейшла у лет.  
Тільки й застеріг, як під укладку  
Ріжки заховалися ледь-ледь.

### НАЙВИЩЕ

Ти гору скорив, і себе возгордив,  
Забувши, що ти ж її сам спорудив  
З амбіцій дрібних, і дешевих  
марнот,  
А хвалишся, гейби з альпійських  
висот.

Ти чуєш, як води підземні гудуть,  
Ти в генах життя дошуковуєш  
суть.  
І світ звістувати тобі невтерпець,  
Що вже клонувати навчився  
овець,  
(Дивись, щоб знічев'я, Господь  
борони,  
До наших своїх не додав баранів).

Ти смерть поселив у скарлущини  
бомб,  
І втішив гординю: – Пощо мені  
Бог,  
Коли я осяг без небесних повчань  
Закони фіналу і витік начал?!

Та хтось мивовіль тобі ногу  
притис,  
І ти завертівсь, як у зашморгу  
лис.  
І став ти гірчичного зерня маліш,  
Коли тобі в груди націлили ніж  
Якісь недомірки, набравшись  
наркот,  
Що їх би й не вглядів з амбітних  
висот.

І став ти безсилим, аніж  
молюск,  
Якого знічев'я розчавить малюк,  
І втративши сон, у безоких ночах  
Життя передумав своє від начал.

Побачив себе у колисці малим  
І схилену жінку над ліжком твоїм.  
Ім'я її вкрила напам'ять німа,  
Аж доки в розпуці не вирвалось:  
«Ма-а-а!».

І ти спогадав, як із цвинтаря брів.  
І тільки сьогодні, нарешті,  
прозрів,  
Що вся твоя влада, познаки  
і чин –  
Ніщо перед іменем «Мати і син».  
Що все проминає, і ти одлетиш,



Біля могили матері



Як хмарка у вічному русі узвиш.

І з жахом подумав, стираючи піт,  
А що як настане рокована мить,  
Коли відпливе у колісці труни  
Солдат в гімнастерці ще з тої  
Війни,  
І ти не відвернеш страшного  
кінця,  
Хоча й упізнаєш в Солдаті...  
Отця?!

В ту мить спогадаєш усе,  
що забув,

Уперш осягнувши од Ворскли  
по Буг,

З Таврійських степів по  
Карпатський укіс  
Не просто якусь територію «ікс»,  
А землю, в якій опочили батьки,  
Імення їй давши вовік на віки,  
Де в літері кожній – метал  
і граніт, –  
І тим обезсмертили свій родовід,  
Тобі передавши некуплений чин,  
Найвищий з усіх – Україна і син!



Біля Гетсиманського саду

## НЕ ЗАБУДЬ!

На майдані, зганьбленим дощенту,  
Патріот невітшено ридав: –  
То кому ж ти, пане Президенте,  
нас із Україною віддав?!

Ми ж тебе вознесли в піднебесся,  
Ми ж тебе в ікону возвели!  
Нас же, як снопи у перевесла,  
Пов'язали і браткам здали.

Президент, за протоколом, гречно  
Відказав: – А приглушіть баци,  
Бо не я ж, а ви здали за гречку  
Пацанам конкретним голоси. –

Ну, то й що ж відповіси, народе,  
На такий від Президента спіч?  
Думай, думай... А поки з нагоди  
Я тобі відважу меживіч:

Якщо ти в стонадцяті у яму  
Сам себе загнав без сторожів,  
То, можливо, трясця його мамі,  
Ти на інше вже й не заслужив,

Окрім того, щоб наймитувати  
В крамарів, як споконвіку звик?  
То й сиди тепера нишком в хаті,  
Зав'язавши, як шнурок, язик.

Та коли запрагнеш стать  
Народом,  
А не козачком в крамарука,  
Доведеться у Яру Холоднім  
Кликати на круг Залізняка.

Та не жди, що знов за нас на палі  
Діти в Крутах голови складуть.  
Не хитруй: братки вже на вокзалі.  
Уставай... та шаблю ж не забудь!

## ДАВАЙТЕ, ДІТИ!

Простіть, соотчичу! Їй-право,  
встидно  
Народом величать Вас під  
хмельком,  
Коли ми й днесь не вибралися з  
бидла,  
А знак раба не стерти рушником.



Зазвичай стоїмо в холопській  
позі  
Під чоботом чужим у срамоті,  
Та все ллемо по запорожцях  
сльози,  
Споганюючи імена святі.

Вчергове здавши крамарям  
Соборну,  
Волаємо з каналів і газет,  
Що це ж і є, мовляв, сама  
свобода,  
І незалежність, й суверенітет.

Кому ми, рідний, брешемо, як  
сводні?!  
Та з нас уже глузує дівтора:  
«Якщо, батьки, оце у вас свобода,  
То нам з-під стріхи діставать  
пора!».

Давайте, діти! По-козацьки  
вдарте,  
Щоб сколихнуло села і міста!  
І не клянїть нас – ми й того не  
варті,  
Щоб ви об нас поганили уста.

З гетьманами непевної доби  
Самі собі ми присуд учинили:  
Затерти власні імена й могили,  
Щоб ви й не знали, де лежать  
раби.

Покваптесь, діти! Тільки ви ще  
й годні  
Нас зупинити на краю безодні!



Біля Ради Європи



# Мистецький світ родини Мітченків

У жовтні 2006 року в галереї Співки художників Києва «Мистець» відбулося відкриття виставки сім'ї художників Мітченків – Людмили й Віталія. Родинну традицію розвивають їхня донька Юлія і внучка Валерія...

Так вийшло, що рівно 15 років тому в цій самій галереї відкрилась їхня перша персональна виставка, організована за участю журналу «Український Світ», головним художником якого Віталій був від самого початку. Відтак мистецький світ родини Мітченків формувався невідривно від «Українського Світу».

Своїми враженнями про творчість Людмили й Віталія Мітченків діляться народний художник України, академік Микола Стороженко, доктор мистецтвознавства, професор, академік Олександр Федорук, письменник Анатолій Чердаклі.



Віталій Мітченко. СУЗІР'Я ВЕЛИКОЇ ЛІЩІНИ.  
Папір, пензуль, акварель, 2006



Людмила Мітченко. МАЛЬВИ.  
Полотно, олія, 1997



# Видіння Людмили Мітченко

Микола СТОРОЖЕНКО

**П**ро що свідчить представлена заквітчана дивотворами виставка Людмили. Про час у плині? Про вічність нездоланну? Нетривкість сьогодення?

Насамперед вона свідчить про мистецтво – діалог зі світом.

А світ художній – обшир – дух життя. Жива Душа.

І лет душі. У світи. До причастя Всесвіту.

До пошуку злиття з ним: у таїні, у драмі.

Творчість Людмили сповнена у думках: багатовекторна. Творчість передбачає мету – без нав'язливої свідомості – мету без мети, до творчого синтезу векторів у доланні вулканізму драми – нестримний тиск

творіння – і вихід через судини духу у вибух накопичених добросил, у радість, у сльози чи муки до правди, до краси.

Художній твір – немовля болю, радощів, невідворотного вулканізму душі, ества – у духовності слава злиттю – синтезу всіх векторіальних гілок у єдине ціле, в мистецький образ. Тривка і терниста дорога – та мета! А вже опісля того фундаментального – азбука: стиль, засіб, техніка, матеріал.

Отже, які визначні гілки у творчості Людмили, ці духовно-лабораторні складові у дереві з ім'ям: мистецтво.

Творча особистість сповнена творчого пульсу й пульсації Всесвіту. Її, особистості, душа – «лабораторія» – формує і «передає» на реалізацію видимого твору.

Людмила Іванівна Мітченко народилась у м. Уральськ.

У 1968 закінчила Ярославське художнє училище, відділення живопису, у 1977 – Московський поліграфічний інститут, факультет графіки (фах викладали А. Д. Гончаров, Д. Д. Жилинський). З 1977 року живе і працює в Києві. Член спілки художників України з 1983 року. Працює в галузі станкової графіки та живопису. Роботи є в музеях України, Росії та в приватних колекціях Польщі, Хорватії, Франції, Німеччини, Австрії, США.



ЗОРЯНИЙ БИК. Полотно, олія, 1995



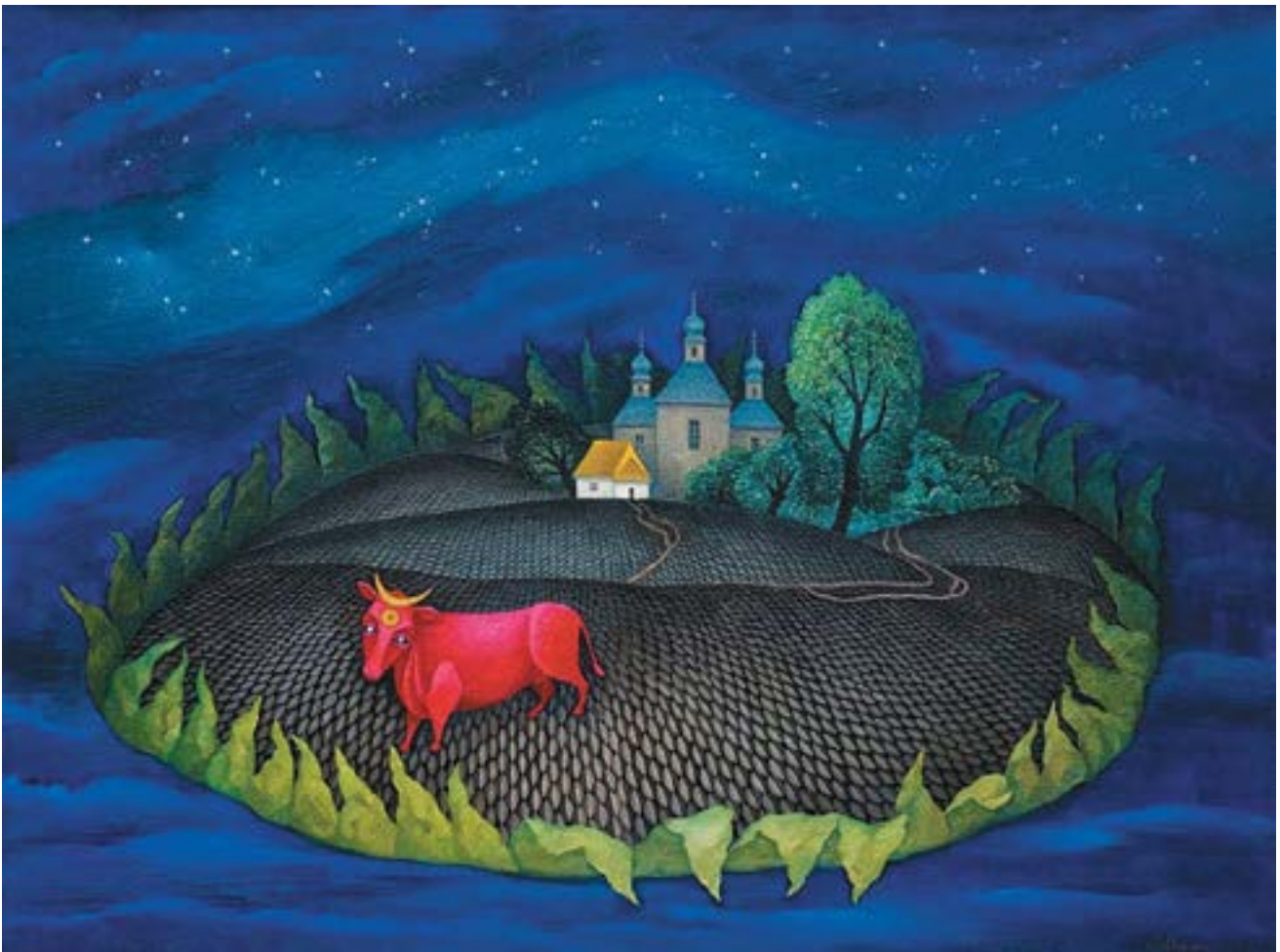
Вдивляючись у серії робіт Людмили, знаходжу в таїнах творчої «лабораторії» сформовані й майстерно виконані чотири виміри – гілки єдиного дерева – мистецтво.

Перший вимір. Квіти («Мальви», «Маки», «Польові квіти», «Пюни», «Троянди»), пейзажі («Києво-Печерська Лавра. Пори року», «Вітряк», «Андріївський узвіз») – реальний світ. У творах – зримість. Цей вимір – перевтілення – знак втілення в красу. Реальність, за якою прообраз – метафора – мистецтво між прообразом і медіумом – душею автора.

Глядач не відчужений – причетний до акції – він глядач між причиною і земним творцем. Розрізняючи натуру і мистецтво, перестає бути споживачем, він



АНДРІЇВСЬКИЙ УЗВІЗ I. Офорт, 1982



МІЙ ВСЕСВІТ. Полотно, олія, 2004



каже: краса. Автор-художник відповідає: я вдячна Першотворцю і цю Його нам явлену в чутті красу – возвеличую зримо. Те, що зів'яне, – зупиню, оспіваю.

Другий вимір. «Мій Всесвіт», «Ранок», «Зоряний бик», «Спомин дитинства»...

Інше видіння. Відлуння ірреальності – медіум, душа – багатогенне вмістилище образного світу. Душа Людмили, талант – анти «Я» – «інструмент» перевтілень (у

цьому другому вимірі) від метафори до споглядання, ностальгії. Споживаєм метафору, ми, глядачі, бачимо – автор «веде» нас до уяви, до асоціацій у філософію реального світу...

Тут доречно згадати в ланцюгу медіумів – творящих – великих світу, як Примаченко, Генераліч, Руссо, і цей ряд і тепер продовжує – обранець природи – чудо видінь.

Увібравши життя, речі, натуру їх видінням душі відкритий знак реальності – вічне – послання ірреального світу.

Вимір третій у творчості Людмили Мітченко.

Організаційно-композиційний лад, стилевий засіб якого – поєднання часових, просторових (за змістом) зміщень – зродило і форму і анти- (контр) форму. Форма-зміст – будівля творів співзвучна містерії – тут образи поєднані понадіраціональним змістом (риби і куполи).

До цієї серії належать твори «Оранта», «Куполи і риби», «Амфора», «Старий майстер», «Трипільська мадонна».

Формат цих творів умовний. Своєрідний монументалізм їх спричинює вихід у втілення до просторових рішень, розпис, наприклад, в архітектурі.

Четвертий вимір – відкритий для синтезу всіх мистецьких компонентів, ознак певного стилю... Цей вимір, виразник особистості – всі творчі гілки злиті, об'єднані єдиним деревом: мистецтво.

Людмила Мітченко – мистець, що має свій храм «мистецтво» і шлях, відкритий до поступу і надпис при вході в храм: не заступай на шляху, не сотвори перепони – іди у світ мистецтва вільно, в четвертий вимір. Там «Ода радості».

«Оду радості» життя майстерно співає Людмила Мітченко. Віриш художниці: неминучість, рок – відступають. У творчому її ряду ствердний світ.

Віриш: квіти, обнадійлива далина пейзажів, золото бань храмів, присутність ликів, образів з казкового світу – все під волю пензля, а ще над усім омофор заступниці творчості – творіння Богоматері: «Оранти».

Віриш у добро світове, в правду природи, як віриш співу Півня, що оповіщає оксамитовий схід Сонця. ■



ТРИПІЛЬСЬКА МАДОННА. Полотно, олія, 1994





Віталій Степанович Мітченко народився у м. Тула. У 1976 році закінчив Московський поліграфічний інститут, факультет книжкової графіки. В інституті навчався у П. Г. Захарова, А. Д. Гончарова, В. Н. Ляхова. З 1976 року живе й працює у Києві. Займається макетуванням, оформленням та ілюструванням книжок, станковою графікою, каліграфією.

З 1977 р. постійний учасник виставкової графіки та мистецтва книги в Україні і за кордоном.

З 1976 р. працював художнім редактором у видавництві художньої літератури «Дніпро». Член Спілки художників України з 1982 р. З 1986 по 2000 рік працював старшим викладачем на кафедрі графіки Української академії мистецтва і архітектури. З 1992 – головний художник журналу «Український Світ». Зараз – головний художник видавництва «Грамота».

## Духовне єднання з природою

Анатолій ЧЕРДАКЛІ, письменник

Віталій Мітченко народився у Росії, але його дитинство та перше знайомство з мистецтвом пов'язані з Україною, з гоголівською Полтавщиною, звідки родом його батько і куди щоліта приїжджала його родина. З 1976 р. його життя пов'язане з Києвом. Віталій Мітченко вбачає в мистецтві засіб глибокого духовного єднання людини з природою. Його класично закінчений пейзаж, перегукуючись із українським барокко, несе в собі відчуття неперервності загальнолюдської культури. Художник мислить природу як своєрідну пам'ять людства, дзеркало, в якому людина бачить

і минуле, і сучасне, і до певної міри майбутнє.

Суміщаючи в своїх графічних аркушах елементи різних часів та користуючись оригінальною багатоплановою технікою, Віталій Мітченко прагне подолати двомірність площини, створити не ілюзію просторової глибини, а свою мистецьку концепцію простору.

Скупими засобами, стриманою кольоровою гамою художник досягає дивовижної ліричності пейзажу.

В його чарівних краєвидах мовби чується ніжна медитаційна музика, а органічне введення в них сакральних образів, видінь минулого, мистецьких цитат звучить, як назавжди вкарбовані в ноосферу прекрасні творіння людських серця й розуму. ■



СПОГІД ПРО РОДОВЕ СЕЛО ОСТАПІВКА НА ЛУБЕНЩИНІ. Папір, пензель, 2006



# Унікальність графічної ерудиції Віталія Мітченка

Олександр ФЕДУК,  
доктор мистецтвознавства

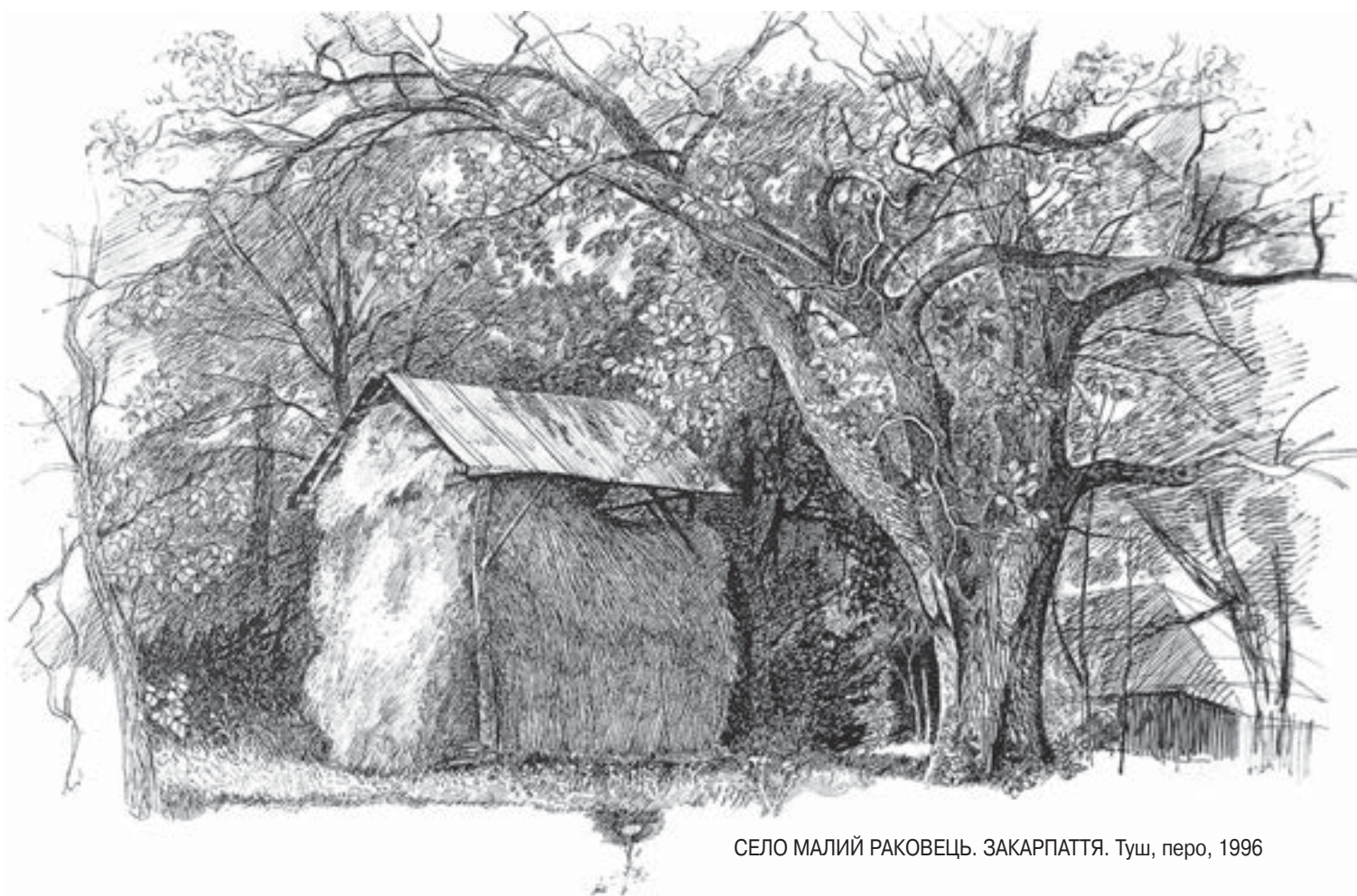
**Б**ез Віталія Мітченка ми не уявляємо розвитку української книги, того високого рівня, якого вона досягла останнім часом і який репрезентує сьогодні у вимірі світових стандартів.

Віталій Мітченко належить до знакових мистців, які вклали в оформлення книги своє творче бачення й мистецьку ерудицію. Уже понад 35 років художник, який тепер перебуває в розквіті творчих інтенцій, звершує шляхетно й бездоганно свій мистецький чин. І кожний новий твір,

який народжується в стінах його робітні – чи це станкова графічна композиція, чи ілюстрація, чи нові, еталонного рівня, зразки шрифтів, чи культура графічного письма, яке відносимо до роду каліграфії, – являє смак, ерудицію, інтелігентність автора. А книжки, тиражована продукція, журнали, афіші, каталоги, що їх він проєктує як дизайнер, є зразковими. Сміливо, беззастережно доводимо, що на сьогоднішній день уже сформувався мітченківський оригінальний стиль, має місце його класична академічна манера, яку він сформував під час навчання в Московському поліграфічному інституті, а потім удосконалював

у всесвітньо відомій академії друкарства в Лейпцігу. У Віталія Мітченка є послідовники, учні, які торують у мистецтві прокладені ним стежки...

Великі наші художники Г. Нарбут, М. Бутович, Г. Якутович, які глибоко володіли знаннями про українську рукописну, а також друковану книгу барокової доби, піднесли мистецтво української книги на якісно новий рівень. Здобутки великих майстрів перейняв, а потім власною творчістю вивершував Віталій Мітченко. І можна дивуватись, і водночас захоплюватись, із яким смаком і тактом він здійснює це дотепер.



СЕЛО МАЛИЙ РАКОВЕЦЬ. ЗАКАРПАТТЯ. Туш, перо, 1996





Мітченковідродивтрадиціюукраїнської каліграфії, виструнчивши її поетику на візуальній естетиці, невід'ємною часткою якої є стан душі художника. Його писемні знаки семантично ведуть перегук із кириличною культурою давньоукраїнських рукописних книг, барокковими знаками в стародруках, вони генетично тяжіють до пам'яті про Георгія Нарбута, і в цьому сенсі Віталій Мітченко є вдячним наслідувачем геніального графіка.

Бібліофіли шанують книги, проілюстровані та оформлені художником Мітченком, тому що вони демонструють високу книжкову культуру. Назвемо побіжно лише деякі з перлин книжково-

го мистецтва: «Похвала глупоті» Еразма Роттердамського, «Вечори на хуторі біля Диканьки» Миколи Гоголя, збірка бароккової поезії «Аполлонова лютня» – усі 1981 р., «Жан Крістоф» Ромена Ролана (1982), «Дон Жуан» Дж. Г. Байрона (1985), «Мазепа» Богдана Лепкого (1994)... Поза цими зазначеними в списку – добра сотня оформлених видань, з-поміж яких чимало навчальної літератури... Художній смак і такт, з яким він здійснює це дотепер викликають водночас подив і захоплення.

Мітченко сформувався професійно, працюючи у видавництві «Дніпро», а сьогодні він – головний художник видавництва «Грамота».



ОБЕРІГ. Папір, пензель, акварель, 2006

Допізна засиджуючись у творчій робітні, розташованій поруч із майстернями його колег у Києво-Печерській лаврі, художник збагачується мистецьким духом святині, пам'яттю про видатних мистців, які тут творили з давніх-давен, налаштовується на відповідну творчу тональність, на адекватні мистецькому клімату Лаври графічні інтонації. Чи не є символічно означеною композиція, що зображує могутнє дерево біля історичної дзвіниці, і в корінні якого, і в мурах святині вияснюється лик святого? А поруч біля входу до підземелля – крісло. Зупини свій бентежний крок, сядь і подумай, вслухайся в тишу, відкинь мирське, суєтне, швидкоплинне, – і тобі відкриється святошне, істинне, позачасове. Це – крісло для художника, поета, композитора, тобто для кожного, хто має намір творити осмислено. «Виважуй, увиразнюй свою мистецьку думку, твори», – промовляє не нав'язливий у своїх міркуваннях автор, і саме тому особливо переконливий.

Пориньмо у сповнений нахнення й праці світ художника.

Композиції з Лаври, ця графічна сюїта Віталія Мітченка, що узагальнює його п'ятнадцятилітнє творіння в одній робітні, переносять нас у стихію емоцій, поетичності, лірики.

...Враження від поїздок в Саратовські краї, у місця юності у малюнках, де проглядається широке плесо Волги, а поруч – відточені одним-двома кольорами на контрастах чорно-білого краєвиди – бездоганні, як у роботах Рокуела Кента з відомих його книжок про численні мандри світами.

...У дусі французьких хронік виконані ілюстрації книжки Анатолія Франса «Боги жадають». І знову максимальна градація чорного та білого в зрізі мініатюрних композицій.

А ось відображення пекучих дум про українське барокко, його вершинні злети в київській хра-



мовій архітектурі, у пам'яті про добрі меценатські діяння Івана Мазепи, у персонажах цієї наряду трагічно-мистецької доби... Віталій Мітченко в цих малюнках обрав специфічний і логічно виправданий лексикон, позначений інфлюенціями бароккової естетики.

Нас приваблюють спомини автора про Дон, про творчу мандрівку в Якутію – це десятки добротних зоб'єктивізованих в академічно-графічній манері мотивів. Це вихоплені з природи і почуттями відчуті краєвиди, сценки, настроєві стани природи. Їм, за характером світлоносності, за силою емоцій відповідають акварель

лі Хорватії, Італії, малюнки про участь у творчих групах у Седневі, про життя наодинці з природою прозорими світанками й нічними зорями в Сулимівці – вотчині відомого козацького полковничого роду.

Вирішивши видати власні «Мандри», Віталій Мітченко тим самим ніби розкрив щедру палітру власної творчості, зібрав у єдине ціле матеріали, позначені мистецькою й науковою актуальністю.

Книжка розгортає в хронологічній послідовності ще одну грань таланту мистця – його творчі ініціації в царині станкової графіки, каліграфії, висвітлюючи, крім графічного дизайну, коло мистецьких зацікавлень і шукань її автора.

«Мандри» – то мистецька сповідь автора, яку він довірливо виносить на суд вимогливому і вдячному глядачеві й читачеві. «Мандри» – етапна книжка, бо вона підсумовує більш як тридцятирічний творчий шлях мистця, розгортаючи сходження через перетини й знаки долі. У такому розумінні «Мандри» сприймаються як його мистецька доля.

Книга «Мандрів» відкрита! Ми поринаємо у творчі задуми й пошуки Віталія Мітченка. Цікаве, змістовно насичене його життя. Воістину життя Художника! ■



«ВІДЛУННЯ» СТОЛІТЬ.  
Із серії «Українське бароко».  
Папір, пензель, акварель



СТАРА ГРУША. ОСІНЬ. Папір, пензель, акварель, 2006



НАДВЕЧІР'Я У СУЛИМІВЦІ. Папір, пензель, акварель, 2006



Безклубий Ігор Анатолійович – доктор юридичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сфера наукових інтересів: римське приватне право, цивільне право, сфера фондового ринку та банківської діяльності, інтелектуальна власність, проблеми охорони пам'яток національної історії та культури.



Безклубий Олег Ігорович – студент юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів: звичаєве право, римське приватне право, цивільне право, історія українського права.

# ЛИХВАРСТВО ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

Ігор БЕЗКЛУБИЙ, Олег БЕЗКЛУБИЙ

Об'єктивний погляд на сучасні відносини у сфері банківських послуг можливий за умови дослідження джерел пізнання, що є підґрунтям відповідних процесів розвитку суспільства. Накопичення та перерозподіл матеріальних активів, формування державного устрою й законодавчого механізму як основи правопорядку стали поштовхом людству для виходу на зовсім інший рівень розуміння явищ природи й усвідомлення власних вчинків. Факт виникнення грошей та запровадження їх в обіг як платіжного засобу, поставив перед цивілізацією питання про необхідність розробки правового інструментарію, що регулюватиме такий обіг і створення *specialis serviens institutio*, якою з часом стає банк.

За первісного ладу грошової системи не існувало. Накопичення багатства заради багатства, на думку Л. Гумільова, здавалося б безглуздим і брудним заняттям, і якби хтось став утискувати одноплемінників, то ті його або вигнали б, або вбили б як виродка<sup>1</sup>. Напевно, то був не найгірший час із погляду чистоти моралі та справедливості, коли норми звичаю набували пріоритетного значення.

Хоча, стосовно створення банківських установ, є досить цікава думка Р. Оуена, який стверджував, що не

розумно, не раціонально створювати установи, в основі яких лежать надумані поняття, що суперечать фактам і викликають у житті кожного індивіда більш болісне, аніж приємне сприйняття. До останніх Р. Оуен відносить установи для підтримки у світі системи купівлі-продажу заради грошей, які не представляють прямо і чесно реальної власності й вартість яких змінюється, коли її вимірюють постійною кількістю та якістю предметів, найбільш необхідних для життя<sup>2</sup>. Таке твердження відомого англійського філософа-утопіста зумовлено певною ефемерністю того предмета, яким оперують у своїй діяльності банківські установи.

Ключ до розуміння сутності банківської справи лежить в історичній площині, у дослідженні генези цього роду діяльності. Процес виникнення та подальшого розвитку банківської справи всебічно впливає не тільки на торгівельно-економічні відносини, а й на релігійні, політичні, соціальні та інші відносини.

На Стародавньому Сході характерним було використання в якості грошей найважливіших предметів споживання (зерно, шкіра, хутро тощо). Так звані товарні гроші відігравали роль повсякденного засобу обігу й мали досить важливі властивості, а саме можливість збереження протягом тривалого періоду, транспортабельність, низькі витрати на утримання. Місцем збереження товарних грошей ставали



храмові господарства. Культурні споруди, храми були страховим фондом громад і держав. Функції храмів щодо регулювання грошового обігу зводилися до необхідності оновлення товарних грошей у зв'язку з їх природним псуванням, зниженням якості. Храми змушені були здійснювати дії, спрямовані на облік та розрахунок товарних грошей, що, по суті, було прототипом розрахунково-касових операцій. Храмові господарства одночасно з наданням позики або відстрочкою платежів, виконували інші функції, такі як купівлю-продаж землі, стягнення податків, управління державним майном.

Протягом досить тривалого часу виконання своїх функцій храмові господарства здійснювали на підставі звичаю, проте поступово держава формує юридичні норми. Так за часів правління царя Хамурі (1759 р. до н.е.) з особливою ретельністю регламентувалися кредитні операції, умови надання позики були досить жорсткі, а відповідальність за борговими зобов'язаннями дуже висока. Виконуючи основні грошові операції (збереження, облікові, розрахунково-касові, обмінні), храми у Вавілоні були єдиними суб'єктами, які могли задовольнити суспільні та приватні інтереси своїх громадян щодо отримання коштів.

Жерці античної Греції так само, як у Вавілоні, не мали права розпоряджатися довіреними їм вкладами, а брали на себе зобов'язання зберігати кошти недоторканими. Починаючи з IV століття до н.е., недоторканість храмів гарантувала безпеку збереження цінностей.

У ті далекі часи вже кожна держава (в деяких випадках окремі провінції держави) мала власну монету, торгівля, в основному, була міжнародна, і це, відповідно, зумовлювало необхідність час від

часу здійснювати обмін однієї валюти на іншу. Через велику кількість різних монет грошова система була досить заплутана й розібратися в ній могли тільки досвідчені особи, які перетворювали свої знання у професію та ставали міняйлами. Елліни підійшли до розуміння спеціального виду діяльності через формування системи операцій із грошима, яка, по суті, лежить в основі сучасної системи банківських послуг.

У Давньому Римі міняйли мали декілька назв. Чеський романіст М. Бартошек наводить їх у своєму енциклопедичному виданні: *менсарії* (від лат. *mensa* – стіл) – стіл міняйли; *нумулярії* (від лат. *nummus* – монета) *numularii* – дрібні банкіри, міняйли; *аргентарії* (від лат. *argentum* – срібло) *argentarii* – банкіри<sup>3</sup>, що проводили різні фінансові операції, але в першу чергу – лихварські. Квірити винайшли досконалу систему, щоб обслуговувати їх величезну торгівельну мережу, яка поширювалася на Європу, Азію та більшу частину Африки. При цьому жорстко обмежувалася відсоткова ставка, яка не могла перевищувати 8 %.

В архаїчний період зобов'язальні відносини менсаріїв та позичальників забезпечувалися умовами моральної відповідальності. Згодом за невиконання свого зобов'язання щодо повернення позики позичальник починає нести юридичну відповідальність, а менсарії ще тривалий час відповідали тільки в межах моральних приписів. Довіра громадян Риму до менсаріїв призвела до того, що їхня діяльність зводилася не лише до надання фінансових послуг. Їх залучали як радників у суді, свідки при укладанні правочинів або при здійсненні шлюбної церемонії. Разом із тим лихварська діяльність викликала неоднозначне ставлення. Воїни боялися боргів лихварям. Плебс

терпів розорення від зростаючих день у день відсотків, що призвело до озброєного виступу 342 р. до н.е. Плебейський трибун Луцій Генуцій звернувся до плебеїв з пропозицією щодо заборони лихварства. Професор Л. Кофанов наводить вислів Катона, що ілюструє тодішнє ставлення до лихварства: «Інколи краще було б наживатися... віддаючи гроші на зростання, якби тільки це було чесним заняттям. Предки наші так вважали та постановили в законах: злодій присуджується до двократної ціни, лихвар – до чотирикратної. Звідси можна зрозуміти наскільки, на їхню думку, лихвар був гіршим громадянином, за злодія»<sup>4</sup>.

У 395 році н.е. Римська імперія розпалася на східну й західну частини. Західна імперія загинула наприкінці V століття, й більшість її торгівельних і фінансових мереж було зруйновано. Справа аргентаріїв майже зникла в Західній Європі. У той же час, кодекс Юстиніана (імператор Східної частини Римської імперії) – звід конституцій імператорів, виданий у VI столітті в Візантії, містив чимало норм, що регулювали розрахунки.

Із занепадом Римської імперії, роль міняйл у господарському обігу країни зменшувалася. Проте у середньовіччі лихварська діяльність відроджується. Приблизно з XI століття міняйл починають називати банкірами від італійського слова *banco* або *banca*, що означає лавка, та французького *banque* – скриня, призначена для зберігання грошей.

Виникненню банківської справи передувало лихварство, хоч від початку діяльності міняйл до появи першого банку минуло понад десять століть.

Лихварство (англ. *usury*) – це надання грошової позики під надто високий відсоток. У деяких країнах лихварство визначається

ся як надання такої позики під відсоток, вищий за максимальний, передбачений законом. Особа чи інституція, яка позичає під такий відсоток, вважається лихварем.

Тривалий час християнам було заборонено надавати грошову позику з метою отримання прибутку. Це вважалося великим гріхом. Іудейська віра не передбачала такої заборони, тому іудеї вільно займалися цією вигідною справою. Прибувши з Вільгельмом Завойовником із континентальної Європи в Англію іудеї розвинули лихварську діяльність. В Англії в середньовіччі найзачастіше вважалися золотих справ майстри, проте вже в XVII ст. банківська справа відтіснила ювелірні послуги на другий план.

Ісламська віра й нині розглядає сплату відсотків як гріх. Віруючі мусульмани, як правило, не надають гроші у позику під відсотки й навіть відмовляються від відсотків, що нараховуються на звичайний банківський вклад. Лідер Лівійської Джамахірії Мухаммар Каддафі в основу економічного аспекту Третньої Всесвітньої Теорії поклав відмову від одержання прибутку. Банки цієї країни надають безвідсотковий кредит.

Церква намагалася знайти певні раціональні докази проти природності відсотків. Одним з аргументів був, наприклад, такий: оскільки надані в позику гроші повертаються кредитору назад у цілості, нарахований відсоток є платою за час, а час не можна продавати, адже він належить Богові.

Розвиток культур і народів степової та лісової зон Євразії, наприклад, історія Хазарського каганату (приблизно 650 – 965 рр.), який припинив своє політичне існування після походу великого князя Святослава до Ітіля – столиці Іудейської Хазарії), рухався від

«кочівництва до міст». Відповідно до цього принципу прогресивної еволюції, археологічна салтовомаяцька культура, що властива єдиному болгаро-хазарському етносу, який переходив від кочового тваринництва до осілого землеробства внаслідок об'єднання одних людей та закабалення їх іншими, які надавали їм позичку для обзаведення господарством, після чого бідняки потрапляли в економічну залежність від багатіїв. У цьому процесі лихвар відіграв не останню роль.

Цікаво, що в Україні за Княжої Доби також була поширена лихварська діяльність і так само, як і в Римі, мали місце виступи народу проти лихварів. Так, у «Руській правді» можна віднайти повідомлення, що після смерті в 1113 році великого князя Святополка II, з правлінням якого дослідники пов'язують статті 47-52 (регулювали майнові відносини грошового характеру) Поширеної Правди, які були розроблені та прийняті в інтересах купців і лихварів, у Києві спалахнуло народне повстання, спрямоване проти тисяцького, соцьких і лихварів. Цю ситуацію зміг урятувати лише запрошений до Києва переяславський князь Володимир Мономах, який обмежив розмір відсотків,

що стягувалися за борговими позиками. На відміну від попереднього законодавства, у 1113 р. було встановлено правило, за яким лихвар, що вже двічі отримав із боржника свої 50% (тобто 100% суми боргу) втрачає право на подальше одержання відсотків, але зберігає його на отримання даних у ріст грошей (іста). Якщо ж він отримував з боржника свої 50% уже тричі (тобто 150% наданих у борг грошей), то боржник оголошувався вільним від боргу. Як встановлено у тій же статті, зміни не стосувалися позик під 20%, тобто короткострокових боргів. З огляду на ці драматичні події історії можна зробити висновок, що лихварство в Київській Русі не вважалося добродійною справою, а містило ознаки злочинних дій.

У Литовсько-Руську добу з'являється законодавча вимога засвідчувати позику понад 10 кіп грошей внесенням до урядових книг, без чого суд міг відмовити у позовному захисті вимоги сплати боргу. Максимально дозволений відсоток становив 8%, вищий вважався лихою і був заборонений. До об'єктів позики належали гроші, збіжжя, худоба, мед, віск, хутро. Статут Великого Князівства Литовського



Жорж де Ла Тур. У лихваря. 1620



1588 року (артикул 24 розділу III) фактично забороняє шляхті займатися лихвою, під загрозою втрати «всього добра свого».

Слід зазначити, що деякі громадсько-суспільні утворення змогли уникнути послуг лихварів. Так, у Запорозькій Січі було відсутнє лихварство. Це було обумовлено не лише особливим характером громадського устрою та особливостями економічних відносин на Січі, а, насамперед, звичаями, що беруть свій початок із глибоких язичницьких вірувань, традиціями побратимства й християнською етикою. Не можна сказати, що між запорожцями були відсутні позикові відносини, але вони існували на підставі класичного принципу кредитного зобов'язання – «принципу довіри», при чому не передбачали сплату відсотків за користування коштами.

У самодержавній Росії виникнення банків пов'язують із правлінням імператриці Єлизавети, яка з метою полегшення положення боржників, що залежали від лихварів, у 1754 р. видає указ про створення банків у Москві та Санкт-Петербурзі з метою зупинення розорення дворянських маєтків та обмеження

надмірних відсотків лихварів, які сягали 20 відсотків.

На межі XVIII-XIX століть досить повільно накопичувався досвід із утворення банків. Через відсутність значного приватного капіталу, банки, що утворювалися, були складовою кредитних казенних установ. Вони займалися організацією грошового обігу, здійснювали операції зі збереження коштів, надавали кредити.

Тут постає питання, де та історико-правова межа перетворення «лавок», «столів» міняйл чи лихварів у банківські установи?

Скоріш за все не доводиться говорити про певну межу. Її не існувало. Адже, практично до двадцятого століття поряд із реалізацією банками своєї діяльності, послугами лихварів користувалися громадяни багатьох країн. При цьому клієнтами лихварів були різні верстви населення, незважаючи на їх, м'яко кажучи, нелюбов до цього роду діяльності.

У соціально-психологічній повісті І. Франка «Перехресні стежки», в якій правдиво відображено суспільно-політичні події в Галичині на рубежі XIX-XX століть, літературний персонаж лихвар Вагман, у діалозі з головним героєм адвокатом Євгеном, казав:

«...Між мною й іншими лихварями є одна різниця. Знаєте, між лихварями бувають спеціалісти: одні зичать гроші, інші ведуть лихву збіжжям, худобою, живою для селян, інші на офіцерів, одні дають під застав, інші на векселі. Я випробував усякі способи і зробився... як би то вам сказати – добродієм добродіїв»<sup>5</sup>. Цим монологом видатний класик української літератури яскраво і влучно відтворює певні тонкощі професійної діяльності лихварів в Україні.

Безумовно, лихварство слід відрізнити від банківської справи. Послуги лихваря з надання позики обмежуються його власним капіталом, у той час як банк надає позику (кредит) за рахунок залучених ним на депозитні, поточні та інші рахунки коштів своїх клієнтів. Специфіка надання фінансових послуг полягає в тому, що серед суб'єктів підприємницької діяльності лише банки набули виключного права залучати чужі кошти на рахунки та розпоряджатися ними самостійно від свого імені.

Від доби Законів Хамурапі до нашого часу з урахуванням етнічних особливостей та релігійних традицій відбувається тривалий процес виникнення й розвитку спеціальних інституцій: від культових храмів до приватних міняйл, від лихварів до універсальних банківських установ. ■



<sup>1</sup> Див.: Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. – М.: 2006. – с.48.

<sup>2</sup> Див.: Оуэн Р. Катехизис нового нравственного мира // Деборин А. Книга для чтения по истории философии: В 2 т. – М.: 1925. – Т. 2. – с. 386-387.

<sup>3</sup> Див.: Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: 1989. – с.215, 229.

<sup>4</sup> Див.: Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: Долговой вопрос (VI - IV вв. до н.э.). – М.: 1994. – с.171-172.

<sup>5</sup> Франко І.Я. Перехресні стежки: Повесть. – К.: Дніпро, 1983. – с.65.



# З ІСТОРІЇ ЗБИРАННЯ ПОДАТКІВ

*Історія нас вчить, ...що вона нікого й нічому не навчила*

*Один мудрий чоловік*

Микола Павлович Рудь – науковець-біолог, головний редактор природничого журналу для молоді «Натураліст». Як президент «Ліги захисту права на життя» найважливішою функцією держави вважає соціальне й матеріальне забезпечення сім'ї – основи суспільства, якісного процесу шкільного навчання і позакласного дозвілля дітей. Автор проектів превентивного інформування молоді про небезпеку венеричних хвороб, наркоманії, тютюнопаління та вживання алкоголю. Автор книжок: «Акваріум школяра» (1990), «Культура полювання з ловецькими птахами від найдавніших часів» (2003).

**Обов'язковою умовою процвітання держави є посиленість податку. Та виключне право володіння землею громадян, які на ній працюють, оскільки саме вони, обробляючи її, створюють національний продукт.**

З дитинства перекази літописів здавалися нам казками. Ставши дорослими, ми стали сприймати ці нечисленні писемні джерела з глибин віків як документальні свідчення про наше минуле. Однак первинне відчуття того, що це скоріше вигадка, ніж реальна історія, не полишає нас. Однією з таких напівказкових літописних новел є спалення княгинєю Ольгою міста древлян Іскоростеня (нині Коростень).

Микола Рудь

**Я**к зазначила стосовно князя Ігоря видатна українська поетеса Ліна Костенко, «був він кульгавенький та хирлявий тілом...».

Однак податків прагнув великих. І дбав про їх підвищення та регулярне стягнення день і ніч. Аби ефективніше їх збирати, мав велику дружину. Оточення безродних-gridнів мало на князя негативний вплив і штовхало на нові й нові побори з підданих: «... Ми – голі. Піди-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми». Вони ж бо були силою значною. От і підмовляли свого патрона на несправедне поповнення казни.

Зібравши данину з древлян восени 945 року у вигляді борти<sup>1</sup> та всього, що належало, добув він іще до попередньої данини, завдяки чому вирядилися оружжям та одежею: «... і чинив їм насильство і мужі його».

Після цього повернули обтяжені несправедною ношею на Київ.

Та коли повертався назад, то роздумав і сказав дружині своїй: «Ідіте ви з даниною додому, а я походжу іще».

І відпустив він рать свою додому, а з невеликою дружиною повернувся, бажаючи більше майна... Коли ж

почули древляни, що він знову іде, порадилися з князем своїм Малом і вирішили: «Якщо внадиться вовк до овець, то виносить по одній усе стадо, якщо не вб'ють його, так і сей: якщо не вб'ємо його, то всіх нас погубить». І послали вони до нього мужів своїх, кажучи: «Чого ти йдеш знову? Ти забрав еси всю данину».

Та не послухав їх Ігор, і древляни, вийшовши насупроти з города Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його.

Грецький історик Лев Диякон зазначає, що Ігоря прив'язали за ноги до двох нагнутих дерев і розчахнули надвоє.

Його жона – княгиня Ольга, яка пізніше стала першоапостольною й святою, не зважила на непомірну жадібність свого нерозважливого чоловіка і стала на шлях помсти. Формально вдова не могла пред'явити вагомих аргументів сильному племені древлян, для яких і вона, і її покійний чоловік були прийшлими, заволоками, чужинцями.

Єдиним аргументом була сила.

Подальший розвиток подій дуже нагадує звичайнісіньку казку.

Бо ж чи схоже на правду, щоб за відмову народу платити непосильну данину, за насильства і збиткування

<sup>1</sup> Борть – продукти бджільництва.



з нього, як свідчать літописи, одна з перших поборниць християнства, «рівноапостольна свята» відповіла лютьми, нелюдськими злочинами – закопуванням і спалюванням живцем послив, масовими вбивствами на тризни біля могили свого чоловіка невинних людей, а на завершення катувань нещасного люду, страшною підступністю, яку не можна порівняти навіть із свавіллям монголо-татарських завоювників.

Вірогідно, така «святість» перших християн Київської Русі надовго відвернула бажання народу прилучатися до нової церкви, сама філософія якої нібито побудована на любові.

Перебуваючи в облозі протягом цілого літа<sup>2</sup>, коростенці, оточені дружиною Ольги, згодні були покоритись і дати будь-яку данину, аби на їх землю прийшов мир. Та Ольга, затаївши злобу, не задовольнилась безвинною кров'ю.

Вона бажала помститися самому князеві Малу, який заховався у своїй столиці. Але городяни не видавали свого князя. А брати місто штурмом не було ніякого сенсу. Захисники міста під час штурму покладали б більшість дружинників Ольги.

Ось тоді вона висловлює свій намір зібрати неважкий, фактично символічний податок і вдає, що бажає примирення: «Лише малого я у вас прошу: дайте мені од двора по три голуби і по три горобці».



Для більшості з нас, цей фрагмент літопису знову нагадує казку.

Чому б це вимагати Ользі від древлян горобців та голубів?

Для якої такої користі?!

Виявляється все було значно прозаїчніше – податок птахами був звичайним, відомим усьому цивілізованому світові податком на соколиний двір.

Усі монархи Європи й Азії справно збирали його зі своїх підданих. Інакше жоден із них не мав би соколів та яструбів – однієї з найдорожчих утіх зверхників та їх придворних до винайдення пороху та рушниць.

У державах Сходу податок на соколиний двір, як вид обов'язкового платежу, зберігся аж до середини XIX століття<sup>3</sup>.

Але повернемося до Ольги, яка хитро використала формальний привід для стягнення з древлян одного з обов'язкових «установ та уроків» – тобто, встановлених княжою владою данин, податей, оброків та повинностей: «Нині у вас нема ні меду, ні хутра. Лише малого я у вас прошу... Бо не хочу я тяжкої данини накладати на вас, як ото муж мій. Знемоглись бо ви есте в облозі, тож дайте мені се мале».

І зраділи люди в городі, й дали їй чого вона вимагала.

А Ольга тим часом, роздаючи своїм воїнам кому по голубові, кому по горобцеві, звеліла прив'язувати до лапок птахів трут, обгорнутий тканиною та ниткою.

«І звеліла, коли смеркалося, воям своїм випустити голубів і горобців. Птахи ж полетіли в гнізда свої – ті в голубники, а горобці під стріхи... І не було двора, де б не горіло, і не можна було гасити, бо всі двори палали. І як узяла Ольга город, то старійшин спалила, а інших людей побила, а других оддала в рабство, а на решту наклала данину тяжку. Дві частини її йшли на Київ, а третя – Вишгороду, бо він був Ольжиним городом».

Цікаво, чи знала Ольга, що образ голуба в християнській символіці є ознакою душі?

Можна також із впевненістю стверджувати, що на час проведення рівноапостольною княгинею жорстокої політики збирання податків із

**Висококультурна, освічена Русь, без стрункої системи успадкування власності та з дикунським способом стягнення податків, була приречена на тисячолітнє нидіння на периферії Європи та вимушене братання з безродною ордою, яка не мала законів і жила за принципами пріоритету сили.**

<sup>2</sup> Взв'язавши в облогу Іскоростень «протягом літа» 946 року, Ольга вже лише цим прирікала на голодну зиму, або й на вимирання всіх городян, навіть у тому випадку, якби її військам не вдалося заволодіти містом. У тогочасних умовах ведення господарства, за відсутності консервантів та можливості посіяти а також зібрати врожай, облога міста протягом чотирьох місяців була для його мешканців загрозою смерті. Єдиною можливістю вижити протягом зими було збирання дарів лісу та полювання на лісову дичину.

<sup>3</sup> Селяни Ташаузької Оази аж до середини XIX ст. за допомогою тенетів та духової рушниць-тупаї вимушені були полювати на горобців та голубів, аби розплатитися з ханом, який дав про своїх ловчих птахів. Спеціальні службовці куш-бегі слідкували за регулярністю сплати й жорсткою естафетною черговістю сіл та міст. Старости сіл (раїси) чітко знали, скільки і якого виду птахів їм належить сплатити. Така схема забезпечувала безперервність надходження живих та битих пташок до соколиного двору та їх згодовування ловчим птахам. Якщо навести дані щодо кількості ловчих птахів при дворах монархів того часу, то можна собі уявити, який об'єм складав щорічний сумарний вал пташиного м'яса. Наприклад, при дворі московитського зверхника Олексія Михайловича (Тишайшого), за свідченням пізніших неприжиттєвих біографів, утримувалось до 3 тисяч птахів. При цьому слід враховувати, що кожний сокіл чи яструб у середньому потенційно здатен спожити одну, а то й двох невеликих пташок на день.



**Держава, яка збагачується за рахунок зубожіння людей, позбавлена будь-якої перспективи. В такій країні тяжко жити, бо основні віхи її історії позначені бунтами, кровопролиттям і завоюваннями хижими чужинцями. Таку батьківщину ніхто не бажає захищати, бо нікому не хочеться боронити право на убогу молодість, важку працю упродовж життя на бездушних визискувачів та голодну старість.**

підлеглих, людство ще не усвідомило розуміння голуба, як птаха миру.

І ще одне – після прочитання цитати не можна забути оте цинічне: «... як ото муж мій...».

Адже у вогні горіли діти, старі, немічні – всі, хто не міг боронитись від всепожираючої стихії.

Як показав час, така форма державної податкової політики, призвела не до процвітання землі Руської, а до кривавих міжусобиць між княжатами та зубожіння люду, а відтак і держави. Бо побиті, живцем закопані й спалені вже не давали данини, а ті, які вціліли, зі страху розбігались по нетрях та лісах, ховаючись від слуг княжих та «податкових інспекторів».

Більшість монархів Європи вже тоді розуміли, що обов'язковою умовою процвітання держави є посилення податку та виключне право володіння землею громадян, які на ній працюють, оскільки саме вони, обробляючи її, створюють національний продукт. Його частина й повинна йти на виплату «послуг князя». Отже, земля повинна мати свого господаря. Причому навечно і з правом успадкування. Бо податок не буде з кого брати, а відтак казна держави лишатиметься порожня.

Отже, всі розумні голови на той час прийшли до висновку: треба дбати, щоб у державі більшість громадян були багатими. Такі громадяни будуть найкращими платниками податків. А тим часом, страшна хвиля, що набирала сили в безкраїх степах Азії, ось-ось, мала спустошити цивілізований світ. Русь перед нею виявилась безборонною. Її чекала важка доля.

Бідність громадян Києва використали сусіди.

Син Юрія Довгорукого Андрій Боголюбський за допомогою татар кілька разів грабував Київ<sup>4</sup>.

Московит Іван Калита і його нащадки вперше почали купувати у монгольських ханів ярлики – право на збирання податків.

Багата Європа, будувала своє сите майбуття, а освічена Русь підпала під правління власних зрадників, серцю яких була мила посада монгольських баскаків – збирачів податків.

Московитські баскаки через малочисельність власної дружини завжди

брали в орди війська, щоб грабувати уярмлені ордою народи.

Відтоді почалося знекровлення й занепад Києва. Вороги виточували з руського народу кров, знищували найрозумніших та вивозили духовні цінності (бібліотеки, ікони, церковні реліквії), якими були наповнені скарбниці Русі – однієї з найбагатших і найосвіченіших країн того часу.

Так Київ пожав наслідки страшної руїни, започаткованої Ігорем, Ольгою та їхніми нащадками. І далі обкладаючи підданих непосильними податками, побиваючи своїх найближчих сусідів і змушуючи люд розбігатися світ за очі, князі не зробили висновків.

Ольга протягом 947 року взялася за обкладання податками Новгород – північної торгівельної факторії Києва та своєї вотчини – Пскова.

Згодом це закономірно призвело до виникнення в цих містах автономістських тенденцій та прагнення спрямовувати свій бюджет на прожиток й розвиток своїх власних армій через небажання годувати гриднів з Києва<sup>5</sup>.

Та й це не навчило князівську верхівку любові до Руської землі. Як Святослав, так і пізніші здобутчики слави військової, бажали одного – спочатку області даниною «по шелягу від рала» всі народи, яких могли досягнути, а пізніше забирати все, що могли видерти в людей із немилосердними карами.

Висококультурна, освічена Русь, без стрункої системи успадкування власності та з дикунським способом стягування податків, була приречена на тисячолітнє нидіння на периферії Європи та вимушене братання з безродною ордою, яка не мала законів і жила за принципами пріоритету сили.

Держава, яка збагачується за рахунок зубожіння людей, позбавлена здорового глузду й перспективи. В такій країні тяжко жити, бо основні віхи її історії позначені бунтами, кровопролиттям і завоюваннями хижими чужинцями. Таку батьківщину ніхто не бажає захищати, бо нікому не хочеться боронити право на убогу молодість, важку працю упродовж життя на бездушних визискувачів та голодну старість. ■

<sup>4</sup> Вкрадену Андрієм Боголюбським у Вишгороді під Києвом ікону Божої Матері перейменовано на ікону Володимирської Божої Матері (нині зберігається у Москві).

<sup>5</sup> Характерно, що князем Новгородським у 970 році (а пізніше Великим Київським князем) став саме Володимир, який був нешлюбним сином Святослава Ігоревича та Малуші (доньки того самого древлянського князя Мала) і племінником Добрині, який був його вихователем і вуєм (братом матері). Таким чином, немов би сама доля помстилась Ользі та Ігореві за їхню жадібність пізнішим посіданням на Київський престол Володимира – прямого нащадка волелюбного древлянського князя Мала (Ніскіні). Страшною, символічною помстою долі вже покійним Ігорю та Ользі була загибель їх онуків, обох Святославових дітей – Олега і Ярополка.



# СТРАТЕГІЧНИЙ ШЛЯХ прискореного розвитку українського суспільства – через аграрний сектор економіки

Іван БУДЗАЙ

У світі настав час, коли подальший розвиток людського суспільства і відповідно кожної конкретної людини повинен бути керований, аби забезпечити від стихійного, хаотичного, ірраціонального, малоефективного, бездуховного існування навіть за великих досягнень науково-технічного прогресу.

Особливо неприпустима некерованість у формуванні основи основ розвитку суспільства – генофонду нації, складовими якого є біологічний, інтелектуальний і духовний ресурси і які забезпечують якісні зміни поколінь.

На цей фатальний недолік у розвитку націй звернув увагу ще понад 100 років тому наш геніальний земляк, перший Президент Української академії наук Володимир Вернадський, пропонуючи вже тоді інтегрувати досягнення всіх фундаментальних наук і створити **науку розвитку людини і суспільства**.

На жаль, такого синтезу наук у сфері керованого розвитку суспільства, управління процесом репродукції людини, життєвими і суспільними процесами досі не створено ні в Україні, ні в світі!

Україна займає територію в 1 % земної суші, а має 5,2 % світових запасів природних ресурсів, і що най-

Іван Гнатович Будзай – академік Української академії наук, співавтор програми «Стабілізації й розвитку продуктивних сил України» (1994), прозробив власну «Будівську систему землеробства (БСЗ)».

Україна спроможна забезпечити продовольством половину населення Землі, а фактично не може належно нагодувати... власний народ — в Україні панує білковий голод. Яка причина такого ганебного парадоксального явища, що основна маса населення України віками живе в злиднях?! Відповідь на це болюче питання перебуває у площині управління, (керованості) суспільними процесами. У нас повністю відсутнє таке управління на засадах законів природи й національної ідеї, а не політичних догм.



Нинішній цинічний спосіб господарювання на землі обходиться без селянства — орендна система землеробства залишила селян без землі, без роботи й без грошей. Наймолодша, репродуктивна частина селянства подалася світ за очі — наймитує на чужині.

Колиска українського народу — село, де найкращі природні умови для формування генофонду нації — здорових, інтелектуально здібних і належно вихованих поколінь.

Від селянської праці залежить здоров'я, довголіття, добробут і щастя кожної людини в суспільстві, яка щоденно вживає продовольчий продукт — базовий засіб для її здоров'я.

Потенціал українського селянства ще можливо використати для прискореного розвитку суспільства, підкріпивши його новими соціальними умовами та інноваційними технологіями. В інших країнах немає таких природних можливостей.

головніше – до 30 % світових запасів чорнозему.

Маючи потужні продуктивні сили, достатній науковий потенціал та розвинуту промисловість, Україна спроможна забезпечити продовольством половину населення Землі, а фактично не може належно нагодувати... власний народ – в Україні панує білковий голод.

Яка причина такого ганебного парадоксального явища, що основна маса населення України віками живе в злиднях?!

Відповідь на це болюче питання перебуває у площині управління, (керуваності) суспільними процесами. У нас повністю відсутнє таке *управління на засадах законів природи й національної ідеї*, а не політичних догм.

Не недотримуючись законів природи в системі управління, так звана еліта веде народ у невідомому напрямку та ще й із зав'язаними очима. Доказом такої некеруваності є нинішній стан українського селянства. Чисельність сільського населення на початку здобуття Україною незалежності складала 29 млн. осіб, або 56 % загальної чисельності населення країни (52 млн. осіб). Сьогодні селян залишилося всього 15 млн. осіб, майже вдвічі менше. Де поділась половина?

Соціально-промислова база селянства зруйнована до стану після-воєнного періоду. Яка причина?

Нинішній цинічний спосіб господарювання на землі обходиться без селянства – орендна система землеробства залишила селян без землі, без роботи й без грошей. Наймолодша, репродуктивна частина селянства подалася світ за очі – наймитує на чужині.

Новітня державна доктрина «зайвого селянства» розглядає селян лише як продуктивні сили АПК, які можна замінити повною механізацією землеробства, що й відбувається при орендному методі господарювання.

Наведені факти свідчать про наявність стратегічної помилки керівництва України в аграрній політиці (не без відповідного впливу аграрної науки). Ця фатальна помилка позба-

вила суспільство керуваності в своєму розвитку, а відтак негативно вплинула на життєвий рівень населення, загальмувала наш духовно-інтелектуальний та економічний поступ.

У чому ж вина науки? Невизначеність функції селянства як основної продуктивної верстви українського суспільства і його потужного потенціалу для розвитку країни – велика біла пляма в національній науці, яка обернулась чорною плямою на долі України.

Національна наука ігнорує селянство як демографічний стабілізатор суспільства за умови традиційної багатодітності селянських сімей (до 10 дітей). Нині в селян найнижча (наближена до нуля) вартість відтворення людського ресурсу – базового соціального чинника в національній економіці.

Колиска українського народу – село, де найкращі природні умови для формування генофонду нації – здорових, інтелектуально здібних і належно вихованих поколінь. Надалі, із запровадженням управління процесом репродукції людини на засадах національної ідеї стане можливим розвиток суспільства й економіки країни.

Від селянської праці залежить здоров'я, довголіття, добробут і щастя кожної людини в суспільстві, яка щоденно вживає продовольчий продукт – базовий засіб для її здоров'я. Селяни виробляють товар першої категорії ліквідності, який має статус натурального капіталу, визначає твердість національної валюти і стає в країні інфляційним стабілізатором. Умовно кажучи, перший друкарський верстат національної валюти працює в селі на землі. Кошти, одержані селянами за реалізовану продовольчу продукцію, набувають статусу суто інвестиційних, формують національний внутрішній інвестиційний капітал, найпотужніший в Україні, що надає можливість розвивати не тільки АПК, відроджувати село, селянство й землю, а й розвивати всі галузі економіки, малий і середній бізнес. Кошти селян формують найпотужніший у країні внутрішній платоспроможний ринок.



Тільки село, селянство й земля можуть створювати безмежну кількість робочих місць для всього населення країни. З економічного погляду лише селяни спроможні реалізувати невичерпний природний потенціал триєдності абсолютної доданої вартості.

Інший наш геніальний земляк, перший світовий учений-еколог Сергій Подолинський переконливо довів з позиції фізичної (не політичної) економії, що абсолютна додана вартість – це витвір сонячного випромінювання – фотосинтезу. Згідно з С. Подолинським, додану вартість необхідно розглядати як результат взаємодії матерії, енергії й інформації. Переводячи цю аксіому в практичну площину, використовуючи потенціал триєдності взаємодії землі, людини і науки, ми отримуємо фактично невичерпну додану вартість продукту першої категорії ліквідності, який вживає кожна людина щодня протягом усього життя. Триєдність є головним принципом ефективного розвитку духовного і матеріального світу. А земля спроможна продукувати цю додану вартість невичерпно – за умови людської праці на ній (усі інші природні ресурси вичерпні).

Теорія абсолютної (невичерпної) доданої вартості С. Подолинського спростовує марксівську схоластичну доктрину доданої вартості, яка є лише результатом фізичної праці людини. На жаль, цією доктриною досі керуються в Україні. А маємо керуватися мудрим розумом людським, а не капіталом, який призводить людство до самознищення.

На поєднанні вчень двох наших геніальних земляків С. Подолинського і В. Вернадського й пропонується шлях прискореного розвитку українського суспільства через агрокультуру.

Існує одна особливість у селянстві, яка безпосередньо впливає на розвиток суспільства і формування його генофонду – це спільне проживання і праця трьох поколінь (батьків, дітей і онуків), що еднаються в генетичній спадкоємності та практичній передачі досвіду попередніх

поколінь. Лише селяни в змозі працювати спільно трьома поколіннями безперервно. За продуктивністю праці один селянин замінює трьох і більше робітників на фабриках чи заводах. Зростання кількості селян економічно найвигідніше.

Потенціал українського селянства ще можливо використати для прискореного розвитку суспільства, підкріпивши його новими соціальними умовами та інноваційними технологіями. В інших країнах немає таких природних можливостей.

Враховуючи, що в Інституті Пастера в Парижі вже зберігається світовий еталон українського чорноземи – 1 кубометр, необхідно:

- зберегти для світової цивілізації і відродити українську землю як еталон найважливішого життєво важливого для людства головного природного ресурсу планети;
- на світовому еталоні чорноземів обов'язково зберегти первинний природний генофонд рослинництва, тваринництва й птахівництва;
- на еталонних землях і на генофонді рослинництва, тваринництва, птахівництва зберегти світовий еталон природного органічного продовольчого і кормового продукту;
- на базі цих еталонів зберегти для світової цивілізації еталон людського генофонду, він дуже пригодиться вже через 100 років, щоб люди не виродились і не вимерли на Землі, як мамонти.

З такими пропозиціями Україна повинна звернутися до ООН про надання їй особливого статусу щодо збереження на її землях усіх видів генофонду для світової цивілізації.

Необхідно терміново законодавчо заборонити впровадження в Україні будь-яких мутагенних технологій у рослинництві, тваринництві й птахівництві. Якщо Україна втратить свій природний генофонд, вона вже ніколи не зможе досягти рівня соціальних стандартів передових країн світу.

Головною метою землеробства на планеті є продукування рослинного і тваринного білка, світовий дефіцит якого загрожує існуванню людства. Необхідно змінити вимір усієї с/г продукції за кількістю й якістю виробленого білка, відмовившись від виміру сільгоспвалу. На основі вчення С. Подолинського перейти на інші способи додаткового виробництва білків, не лише використовуючи орну землю, а й широко впроваджуючи у землеробство нові біоенерготехнології на основі сонячної енергії. Українською національною особливістю є цілковита залежність рівня життя населення країни від чисельності й заможності селянства. Максимальне збагачення селян за рахунок інтенсифікації їхньої праці на власній землі із впровадженням нових біоенерготехнологій в українське землеробство повинна стати головною економічною стратегією Української держави.

Національним продуктом із безмежними експортними можливостями повинно стати природне органічне екологічно чисте продовольство, якому не має конкуренції на світовому продовольчому ринку. На виробництві такого продукту повинен бути зосереджений увесь національний потенціал.

Враховуючи особливості селянства, національна наука на решті повинна визнати два стратегічні чинники для спрямування головного вектора діяльності Уряду України в село.

Головною метою землеробства на планеті є продукування рослинного і тваринного білка, світовий дефіцит якого загрожує існуванню людства.

Необхідно змінити вимір усієї с/г продукції за кількістю й якістю виробленого білка, відмовившись від виміру сільгоспвалу. На основі вчення С. Подолинського перейти на інші способи додаткового виробництва білків, не лише використовуючи орну землю, а й широко впроваджуючи у землеробство нові біоенерготехнології на основі сонячної енергії.

Українською національною особливістю є цілковита залеж-

ність рівня життя населення країни від чисельності й заможності селянства. Максимальне збагачення селян за рахунок інтенсифікації їхньої праці на власній землі із впровадженням нових біоенерготехнологій в українське землеробство повинна стати головною економічною стратегією Української держави.

Попередньо визначивши теоретичну частину ідеології розвитку українського суспільства можна взятися до створення практичної моделі такого розвитку. Для практичного впровадження такої моделі необхідно створити і затвердити парламентом Національну програму розвитку суспільства (НПРС).

Головне завдання програми – подолання демографічної й генетичної кризи, для чого необхідно відновити за 15 років чисельність сільського населення до 30 млн. осіб.

За цей період здійснити повну перебудову українських сіл з умовами життя селян на рівні міста. За 15 років побудувати 10 мільйонів нових селянських садіб за проектом «Труд» – садібних комплексів з виробництва с/г продукції за новими біоенерготех-

нологіями на власних електричній і тепловій енергіях.

Вартість однієї садиби «Труд» у комплексі з соціальною сферою, повним комунальним забезпеченням, благоустроєм сіл і відповідними дорогами 500 тис. грн. (\$ 100 тис.).

Загальна потреба в коштах – 5 трлн. грн. (\$ 1.0 трлн). Щорічна потреба у коштах на перші 5 років сягає 200 млрд. грн.

Де взяти такі кошти? Бюджет країни й банки відпадають. В Україні існує єдине джерело таких коштів – це кошти населення країни, які воно витрачає на харчування – до 250 млрд. грн. щорічно. Перед державою постає завдання на засадах ринкової економіки знайти спосіб концентрації цих коштів і повернення їх у село селянам – фактичним власникам усіх продовольчих ресурсів. Повернуті кошти селянам стають інвестиційними і спроможні здійснювати повну перебудову українських сіл.

Подібна НПРС була прийнята як державна ще у 1994 р., мала назву програма «Стабілізації і розвитку продуктивних сил України», або програма «Труд», яка була затверджена Постановою ВР Укра-





їни від 24.02.1994, № 4029-ХІІ. Я був співавтором цієї програми.

На жаль, вона не була реалізована через відсутність тоді фінансових можливостей у держави (передбачалося бюджетне фінансування). Мені довелося скорегувати цю державну програму до вимог сьогодення, умов приватизації землі селянами та визначити позабюджетні джерела фінансування. Скорегована програма «Труд» одержала нову назву – «Будівська система землеробства (БСЗ)».

Лише на виконання стратегії НПРС та впровадження нової аграрної політики Уряд України може і повинен розробити й затвердити Державну програму «Сталого соціально-економічного розвитку країни» терміном на 25 років.

У чому полягає суть БСЗ? Використовується як стартовий потенціал унікального життєвого устрою українських селян – їхнє садибне домогосподарство – особисте селянське господарство (ОСГ). До ОСГ приєднується власна пайова орна земля і утворюється неподільний первинний технологічний комплекс як основа землеробства, де лише й можливе впровадження нових біоенерготехнологій для додаткового

виробництва білка без використання орної землі – на біомасі методом фотосинтезу. У свою чергу селяни – власники садиб і землі – об'єднуються й утворюють велике сільське господарство з параметрами: площа об'єднаних пайових земель – до 25 тис. га.; кількість об'єднаних ОСГ – комплексів – до 5 тис. одиниць. **Об'єднуються власники, а не власність!**

Селяни наймають собі керівника утвореного господарства, який як інвестор зобов'язаний створити і зареєструвати юридичну особу (далі «Структуру») для обслуговування господарства і укладення з нею договорів селян-власників ОСГ, які не набувають статусу юридичної особи.

Умови укладення договорів:

- уся продукція з полів і садиб на правах власності належить селянам;
- всі без винятку доходи «Структури» від землеробства та будь-якої іншої діяльності є також власністю селян(!);
- керівник і його «Структура» одержує єдиний вид доходу – плату за послугу селянам у повному обробітку пайової землі, переробки всієї с/г про-

дукції з полів і садиб та реалізації готового для вживання продовольства у роздрібній торговельній мережі, а також оптом і на експорт.

Така плата за послугу здійснюється як доля(!) фактично досягнутих грошових доходів від кожного ОСГ, з яким укладений договір. Нараховується ця доля за підсумками господарського року, але не може перевищувати 30 % доходів селян.

Впроваджується абсолютно нова справедлива система розподілу суспільного продукту і доходів від його реалізації та нові відносини між селянами й керівниками с/г виробництва, коли доходи останніх залежать виключно від досягнутих доходів селян (збагачення селян) максимально використовуючи потенціал триєдності абсолютної доданої вартості та ОСГ впровадженням нових біоенерготехнологій у землеробство.

Принциповість нових сільських господарств за БСЗ – обов'язкове будівництво у них повного комплексу харчової переробної промисловості (ХПП) на базі власних теплоелектростанцій на газових турбінах потужністю 32 тис. квт із ККД до 90 %. Лише газові



турбіни спроможні застосовувати місцеві енергоносії – біогаз, біоспирт, біопаливо, одержаних із біомаси. Згодом ці ж турбіни переходять на новий енергоносіє – водень, добутий методом електролізу з води.

Загальна площа пайових земель (25 тис. га), усе майно господарства і грошові кошти селян від реалізації с/г продукції передаються в управління керівникові господарства, що дає можливість ефективно управляти с/г виробництвом з метою одержання максимальних доходів.

Пропонується надзвичайно цікава економічно вигідна схема застосування іноземного інвестиційного капіталу, який в переважно спрямовується на будівництво всього комплексу переробної промисловості й місцевих теплоелектростанцій на газових турбінах.

Утворені на іноземні інвестиції основні засоби виробництва передаються селянам у власність на умовах лізингу, що надає право інвестору отримувати тих же 30 % від доходів селян і ще долю продо-

вольчого продукту за собівартістю для експорту його у свої країни.

За розрахунками кожне господарство за БСЗ потребує зовнішніх інвестицій протягом 5 років від \$ 50 до \$ 100 млн.

Загальна кількість таких господарств в Україні досягне 1000 за 10-річний період.

Загальна потреба в іноземному інвестиційному капіталі за 10 років \$ 100 млрд.

Повна потреба у внутрішньому й зовнішньому інвестиційному капіталові на розбудову українського села досягатиме \$ 1.0 трлн. Всього 10 % складатиме іноземний капітал, а отримуватиме доходи від загальної суми інвестування в \$ 1.0 трлн.

Окрім цього, іноземний капітал отримає статус стартового і як дозволить закон України одержуватиме доходи 100, 50 або 25 років. Іноземний інвестиційний капітал обов'язково необхідно централізувати для можливості управління ним у потрібному напрямку. Найкращий спосіб такої централізації й управління

– створити міжнародне відкрите акціонерне товариство (МВАТ «Україна») з початковим статутним капіталом у \$ 10 млрд. та випустити акції номіналом у \$100 на загальну суму у \$30 млрд. (перша емісія) для реалізації на світовому фондовому ринку.

Необхідно невідкладно розпочати апробацію нових господарств за БСЗ, організувавши по одному в кожній області України (всього 25 господарств) із таким розрахунком, щоб увесь АПК перейшов на нову систему землеробства до 2017 р.

Глибокий і тривалий, майже 10-річний, аналіз можливостей побудови міцної Української держави та стабільного українського суспільства доводить, що іншого шляху прискореного розвитку, як через аграрний сектор економіки, немає.

Тільки за таких умов оновлення України на батьківщину повернуться наші трудові мігранти й частина діаспори, відновлюючи природну чисельність українського етнічного соціуму. ■





# НАЦІОНАЛЬНЕ І ГЛОБАЛЬНЕ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: антропологічний вимір відродження



Володимир Ільїн

**Н**а сучасному етапі вибір національної економічної стратегії України не може відбуватися без співвідношення з процесом глобалізації світового господарства. Обґрунтованою така стратегія стає тоді, коли при її реалізації виникають сприятливі перспективи для взаємодії зі світовою економікою, яка підводить певні підсумки й розробляє подальші шляхи суспільного поступу. Аби виявити вплив зовнішніх чинників розвитку для сучасної України, потрібно взяти до уваги дію нових якісних характеристик самого процесу глобалізації світової економіки, які не можуть не впливати на зміну ролі національного чинника в економічному розвитку. І разом з ним – зміни людини в її культурному й духовному вимірах.

Сьогодні є всі підстави говорити про те, що глобалізація набуває нової якості. Без сумніву, з посиленням глобалізації з'являються нові чинники, стимули й джерела зростання. Паралельно з цим процесом відбуваються важливі зміни в соціокультурній сфері, які свідчать про активізацію переходу до нової фази постіндустріального розвитку. Спостерігається поступове формування нового, глобально організованого відтворювального механізму тощо. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на небезпеку, пов'язану з послабленням базових цінностей у сучасному цивілізацій-

ному устрої, в тому числі й України, що призводить до корозії інститутів ринкової самоорганізації й демократичних інститутів у політичній сфері. Нарешті, не можна не помітити й спроби забезпечити зростаюче заміщення національно-державних регулюючих механізмів новими механізмами, які діють поза національними юрисдикціями і контролем державних інститутів.

У таких нових обставинах ключовим постає питання про долю національного – українського – в глобальному економічному просторі. Чи є підстави для прогнозу з приводу його можливого розв'язання в міру наростання глобалізації у світі? Адже на етапі постіндустріальної фази соціо-економічного розвитку використання сучасних інформаційних технологій робить *теоретично можливою організацію нових виробничих сил* у глобальному масштабі, поза національно-державним структуруванням. Як приклад – наростання потоків трудової міграції з менш структурованих країн у достатньо організовані, що зрештою призводить до деструктивних процесів у етно-соціальному середовищі й країн-донорів, і країн-реципієнтів.

Необхідно враховувати, що економіка і світ у цілому розвиваються далеко не так лінійно й однозначно, їм властиві більш складні й суперечливі тенденції. Наприклад, економічна глобалізація веде до збільшення масштабів виробництва, орієнтованого

Володимир Васильович Ільїн – доктор філософських наук, професор кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Як показує міжнародний досвід, країни перетворюються в багаті тоді, коли свої особливості перетворюють у конкурентні переваги. В Україні – це сільське господарство, на основі якого повинно відбуватися формування національного генофонду. Або – інтелектуального ресурсу.

Духовно-моральні чинники розв'язують корінні проблеми людської екзистенції й людського виживання у світі.

У раціоналістично-глобалістському варіанті домінує економічне – воно паралізує волю до екзистенційно-сміслової діяльності, яка виявляє себе в етосі національного.



на глобальний ринок, що обумовлює уніфікацію економічного простору у вигляді зближення «правил гри» в господарюванні, однамітності у споживчих перевагах через домінування світових брендів і т. п. Безумовно, потенційно цим формулюються нові джерела й чинники економічного зростання. Але одночасно виникають і серйозні ризики з приводу самої підтримки економічного розвитку в умовах демонтажу національної економіки, не кажучи вже про просте збалансування й гармонізацію.

На подолання цих проблем і спрямовано масштабний соціальний проект Міжнародної громадської організації українців «Четверта Хвиля» та Української Всесвітньої Координаційної Ради. Провідна ідея проекту: **четверта міграційно-еміграційна хвиля має стати останньою хвилею відпливу нашого люду на чужину й першою хвилею повернення додому.** Ця соціальна програма орієнтована на те, що по-перше, для економічного розвитку зберігається значення врахування національно-культурного чинника у формуванні менталітету людей, який безпосередньо впливає на економічну поведінку, на діяльність економічних інститутів тощо. Можна з достатньою підставою стверджувати, що поки існують нації, в економіці діє не просто абстрактна «економічна людина», а й «людина національна» з властивими їй традиціями, культурою, менталітетом. Підтвердженням є виникнення достатньо автономних «етнічних мереж відносин» у масштабах глобального економічного простору. Отже, виходить, що національно-етнічна складова далеко не завжди «розчиняється» в новому економіко-інформаційному полі без кордонів і не перетворюється на космополітичну спільноту.

По-друге, в соціально-державних межах, як і раніше, міститься основний масив чинників, стиму-

лів, регуляторів, які впливають на появу національних особливостей у господарському облаштуванні (або національних економічних моделей), які визначають можливості економічного розвитку фактично кожної країни. В цих умовах від національно-відповідального механізму, який історично склався і впродовж тривалого періоду часу працював, а тим більше його злам, навряд чи зможе компенсуватися механізмом стабільного регулювання.

По-третє, самі національно-цивілізаційні якості й своєрідність національних економік стають важливим чинником економічного розвитку за рахунок формування на їх основі конкурентних переваг. Як показує міжнародний досвід, країни перетворюються в багаті тоді, коли **свої особливості перетворюють у конкурентні переваги.** В Україні – це сільське господарство, на основі якого повинно відбутися формування національного генофонду. Або – інтелектуального ресурсу. Зазначимо, що й «економічні дива», які відбуваються в минулому й реалізуються сьогодні, виступають як *національні економічні феномени* – чи то німецьке, чи китайське, чи корейське «економічні дива». Таким дивом повинна стати й Україна, на що спрямована діяльність «Четвертої Хвилі».

Процес глобалізації – dokonаний факт, реальність, яка здійснюється повним ходом. Тому потрібно думати не про причини глобалізації, а про її наслідки. Як реальне явище, зумовлене закономірністю соціального розвитку, вона позитивна не в усьому. Зокрема, для національної культури. Адже культура є творчістю, вона вимагає унікальної особистісної діяльності. Духовне (а разом з ним моральне) – не просто надбудова. Духовно-моральні чинники розв'язують корінні проблеми людської екзистенції й людського виживання у світі. В такому аспекті розвиток економіки мислиться

в її поєднанні з культурою й прогресом духовного, що дозволяє їй «вживатися» в долю людини. У раціоналістично-глобалістському варіанті домінує економічне – воно паралізує волю до екзистенційно-смыслові діяльності, яка виявляє себе в етосі національного.

Процеси глобалізації розвиваються по зростаючій і стосуються не тільки економіко-політичної архітекτονіки світу, а й національної культури. Тривога інтелектуалів, які прагнуть осмислити цей новий феномен цивілізації, є не модою, і не ідеологічним замовленням, а справжньою турботою про дійсне національне буття людини в третьому тисячолітті. Потрібно не повторити помилок ХХ століття, в якому особистість і суспільство, виведені з «чарівного лісу» традиційного світу в «країну зруйнованих символів» (П.Тілліх), стрімко перетворювалися в ущільненого, егоїстичного індивіда на Заході й тоталітарні соціальні конструкції на Сході.

Враховуючи цей досвід, національна економіка в умовах глобалізму не може розвиватися без урахування змін, які відбулися з людиною. Різномітка глобалізація формує нове суспільне середовище, в якому з'являються нові смисли, спокуси, обумовлені віртуально-неозорими просторами засобів масової інформації та Інтернету. Причому в них актуалізуються цінності *буденної, архаїчної свідомості*, стверджується пріоритет «пересічної людини». Отже, тиражується «пересічна свідомість», яка не сприймає цінностей духовної культури в їх первісному, отже національному, значенні. Все це та інше (як зворотна сторона свободи, як шанс на відродження первісного хаосу, повернення соціального часу до печерної архаїки культури) поставило людину знову перед випробуванням.

Сьогодні це випробування опинилося перед тотальністю вартості грошей, які утворили «третю природу» людського буття – фінансову.



Справа не в запереченні цієї природи, не в боротьбі проти неї (як цього домагалися різні псевдогуманістичні й утопічні теорії), а в урахуванні тих змін, які відбулися з людиною. Вона – це вже не той слухняний «гвинтик», довірливий до різного роду настанов, згідно з якими індивідуальне поступається перед загальним («спочатку думай про Батьківщину, а вже потім про себе»). Навпаки, *спочатку про себе*, а потім уже про все інше. Цю людину не так легко (а може, вже й неможливо) зорієнтувати на абстрактні патріотизм і гуманізм.

У культурний простір сучасності увійшла «економічна людина». Вона давно заявила про себе в Європі, а тепер остаточно ствердилася. «Економічна людина» – не втілення добродетелей, а ділок, діяч, носій *раціональності* як послідовного прагнення до свідомо і наперед поставленої мети. Вона – «розумний егоїст», для якого життєздатність поступово редукується просто до діяльності, активність збуджується не тільки її безпосередніми потребами, скільки тими, що пов'язані з соціальними відносинами й сприймаються розумом. Якщо говорити поняттями етики – *це людина без цінностей*.

Особистість трансформується в ділка (діяча) в процесі економізації буття як наслідку науково-технічної й економічної революцій, зростання швидкості й складності соціальних дій, опосередкування особистісних відносин речовинними й матеріальними. Ділок – продукт *відчуження* (Г. Гегель), *анемії* (Е. Дюркгейм), перетворення закритих (табу, заповідями релігії, нормами моралі, канонами культури) «тепліх» суспільств у *відкриті* (вільні й холодні, «цивілізовані»). В міру того, як особистість стає ділком (діячем), культура як регулятор соціальних відносин замінюється *технологією й соціотехнікою*. Активізується цей процес домінуванням фінансового чинника, який опо-

середковує соціальні, політичні, культурні взаємовідносини між людьми, країнами, соціальними стратами тощо.

В цих умовах з'являється «постлюдина», в якій поєднані в одне ціле людина, техніка, економіка. І тут людина вже виступає «чинником». Основна відмінність «людини-чинника», «людини-ресурсу» від особистості в тому, що суб'єкт втрачає самототожність, фрагментується, «розчиняється» в системі. Він *децентрований*. Тобто витратив свою людську цілісність, певну світоглядну спрямованість. Ініціатива й остаточне вирішення питань у процесі його взаємодії з зовнішнім середовищем, одного з одним, переходить до засобів технологічного вирішення питань, що можливо здійснити за допомогою грошей. Вони – основний показник рівня соціокультурних відносин.

У цьому й полягає «криза духовності», яка починається із вступом у фінансову фазу, обумовлену досягненнями новітніх технологій, коли суспільство, через дедалі більшу динамічність, перестає бути власне людським і перетворюється в *людино-технологічне*. Тобто з того часу, коли техніка (технологія) починає замінювати не лише фізичну, а й розумову силу людини, на перше місце виступає фінансовий чинник, який обумовлює розвиток суспільства в цьому напрямку. Адже техніка, нові технології – це не просто прибуток, не тільки належний економічний рівень, а й комфорт, зручність, влада, вплив, вирішення питань, це можливість бути *потрібним*.

Яскравим прикладом цієї кризи, тобто сучасного стану людини, є намір заручитися послугами генної інженерії й «начинки чіпами». Сучасна інженерна психологія розглядає людину, яка працює в складних автоматичних, технологічних, інформаційних системах як ланку цих систем: «із сенсорним входом», мозком як приладом для «переробки інформації» й мо-

торним «виходом». Вона – «ресурс», який потрібно активізувати і особливо – «контролювати за надійністю». *Людині-ресурсу* не потрібна інша людина. Досить згадати комп'ютерні кафе, де відвідувачі спілкуються з комп'ютерами (машинами). У сфері виробництва в «людині-ресурсі», ціниться нервово-психологічна стійкість (байдужість), зумовлена в основному радикальним збідненням ефектної сфери й *емоційною тупістю*. В міру того, як суспільство, яке складається з особистостей, завдяки глобалізації перетворюється на *фінансову цивілізацію*, в якій пріоритетне місце належить «економічній людині» (ділку, бізнесмену), а цивілізація в технос, який складається з людей-чинників, людей-ресурсів, взаємодія оператора і конкретної людини стає всезагальною формою буття людини. Її цілі постають як відображення внутрішніх законів оптимізації й ефективного функціонування соціотехносу.

Цей процес поглиблюється втратою смислу буття. Якщо попередня інтелектуальна (духовна) культура, в першу чергу філософія, релігія, наука, мистецтво були сповненні пошуків істини як смислу існування, то тепер цей пошук втрачений. Істина нікого, за винятком романтиків і утопістів, уже не цікавить. Істина сьогодення – це результат творення свого світу, *власного успіху*, вдалого *індивідуального* фінансового проекту, це результат вигідної угоди, це перемога в конкурентній боротьбі, не завжди законній і моральній, свого супротивника тощо. Істина для сучасної людини-ділка, людини-чинника стосується лише *суб'єктивних*, індивідуальних досягнень індивіда, але ні в якому разі не *об'єктивних* обставин, які сприймаються лише як доповнення до власної поведінки й діяльності. Істина тепер замінюється раціональністю, тобто всі вчинки зв'язуються за критеріями «здорового глузду», а не *мудрого розуму*



(духу). «Здоровий глузд» (розсудок) позбавлений «душі», тому він чужий для людини як суб'єкта життя, її екзистенції. «Здоровому глузду» не потрібна істина. Він («здоровий глузд») може іронізувати, як Понтій Пілат із тих, хто все ще її шукає. Пост-людина опиняється поза людиною, вона перепоєнана різного роду інформацією, яка по суті й створює дійсність відповідно до того чи іншого замовлення.

Така антропологічна реальність сучасного соціоекономічного і культурного буття не лише «високорозвинених країн», а й України. У такому стилі розвитку сучасної цивілізації досить мало часу залишається для внутрішньої продуктивної діяльності людини, зростанні об'єму її «душі». Глобалізованому індивіду в перегонах за успіхом турбуватися про внутрішнє життя – це втрата часу, який вимірюється грошима. Такий тип людини-лідера – реальність нашого суспільства й прообраз віртуально-глобалістської постлюдини, що веде до уніфікації та ентропії-особистостей, душ, мов, самодостатності, національної ідентичності.

Таке випробування посилює активацію інтелектуальних можливостей людини. Одним із найважливіших, суттєвих засобів, «важелів» протистояння (опору) глобалістському є національне, розвиток якого бере на себе «Четверта Хвиля», розробляючи програму управління й формування національного, отже, й вселюдського генофонду.

«Глобальне» і конкретно-національне наявне в кожному явищі культури. Тільки тоді, коли можна вникнути в досвід іншого, пережити його як свій, тільки тоді він (інший) може перебувати в контексті *особистісної культури*. Якої? Національної. Локальне, конкретне, ґрунтовне, безпосереднє, національне, низове нагромаджується завжди. А інтегральне завжди прагне охопити, оформити те ло-

кальне, яке тримається «знизу» і шукає контексту. Виникає питання про означення, знак при його «входженні» в глобальне (загальний потік) та протистоянні йому. Знак (визначення) – це вже наслідок обставин, «клеймо» події. Якщо раніше актуальними були конфесійні, соціальні, державні, партійні ознаки, то сьогодні першість займає національне. Зараз саме «нація» – означення всього того конкретного, що протистоїть наявному у віртуальних світах глобалізму, є перспективою розвитку національної економіки, досягнення гідного життєвого рівня й добробуту.

Так само, як етнічне може стати національним тільки на рівні культури, якщо виявиться співмірним зі всіма іншими загальнолюдськими цінностями, так і глобальне може стати життєвою реальністю, якщо перевірене культурним кодом, тобто духовністю, яка не існує поза національним.

Для самозбереження культура зацікавлена в *людині мислячій, культурній, духовній*, бо тільки вона може виступити з турботою про збереження нації, національності, Вітчизни як духовного джерела реальності, традицій, історії шляху, «душі» своєї країни. Національно-культурне в своєму протистоянні глобальному, наднаціональному в першу чергу *зберігає особистісне в людині*. Твердження про уніфікацію реалій, також і духовних, є помилковою. Уніфікується *ширпотреб* – так було завжди, в тому числі і в політиці. Але головні реалії – історія країни, традиції, культурний уклад, фольклор тощо – не уніфіковані. Якщо навіть враховувати амбівалентність творчого світу, то все таки в своєму кінцевому удосконаленні він результат і національної духовності, й людства в цілому.

Зрозуміло, що в такій ситуації надзвичайного значення набуває розвиток національної економіки України, зокрема в контексті

відродження аграрного сектору, що стане умовою збереження й відтворення антропологічного ресурсу. В силу цього магістральним завданням сучасного етапу державотворення України є не репродукування досвіду західних країн, ігноруючи національні потенції й ресурси, а відтворення людини, здатної протистояти викликам глобалізації. Можливості для цього в сучасних умовах в Україні є. Незважаючи на значні втрати, залишаються вагомим чинником природні, інтелектуальні, трудові ресурси, зберігається пріоритет ряду технологій, і, що особливо важливо, колосальні можливості аграрного сектору, який містить невичерпний потенціал.

Впровадженню в практику соціально-економічної діяльності «Четвертої Хвилі» стратегій інноваційного мислення дозволить вийти за межі усталених уявлень про роль і значення теорії й практики економічного поступу. Інноваційні підходи до розуміння проблем українського господарського життя, малого й середнього бізнесу, створення мікроекономічних і макроекономічних моделей, залучення іноземного інвестиційного капіталу дадуть можливість утворити конкурентоспроможну економіку.

Кардинальну роль відіграє врахування сучасного ринку за умов постіндустріального, або інтелектуально-гуманітарного капіталу. Головне джерело конкурентоспроможності – здатність генерувати та ефективно використовувати інформаційно-інтелектуальні та гуманітарні ресурси, оволодіння механізмами трансформації цих ресурсів у конкретні інновації та високі технології.

Економічний успіх є запорукою успіху соціально-політичного. І відповідно – забезпеченням самовідтворення, саморозвитку духовності, культури нації. В цьому – сенс соціально-економічного проекту «Четверта Хвиля». ■



# ОРІХОВСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (РОКСОЛАН)

Олександр ШОКАЛО

**Н**айвизначніший гуманіст в українській і польській культурах доби Відродження, філософ, історик, публіцист, оратор, полеміст. Писав переважно латиною.

Народився 1513 р. в с. Оріховці Перемишлянського повіту Руського воєводства в Польщі. Початкову освіту здобув у Перемишлі, а вищу здобував у Краківському (1526), Віденському (1527), Вітенберзькому (1529), Падуанському (1532), Болонському (1540) університетах, удосконалював свої знання у Венеції, Римі, Лейпцігу. Його вчителями були видатні люди: німецький гуманіст Меланхтон, реформатор Мартін Лютер, він дружив із відомим німецьким художником Альбрехтом Дюрером, а в Італії приятелював із найвідомішими філософами, вченими, державними й релігійними діячами. С. Оріховський скрізь наголошував на своєму українському походженні: «Родом із держави Польської, але народу – українського... Я русин, цим пишаюся і про це відверто заявляю». У 1543 р., після 17-річного перебування за кордоном, повернувся на батьківщину. Помер 1566 р.

До найвизначніших творів С. Оріховського належать дві

промови «Про турецьку загрозу» (Краків, 1543, 1544), де порушувалося питання згуртування європейських народів проти мусульманської експансії. Про їх велику популярність у Європі свідчать численні перевидання у багатьох містах: Франкфурт (1548), Базель (1551), Рим (1594, 1663) та ін. Значний вплив на суспільну свідомість мали «Напучення польському королеві Сигизмунду II Августу» (1543, 1548) та «Промова на похоронах Сигизмунду I» (1548), які перевидавалися в багатьох містах протягом двох десятиліть. У тодішній Європі С. Оріховський посідав чільне місце серед філософів. Його називали «українським Демосфеном» та «сучасним Цицероном». Як філософ найбільше займався проблемами етики й політики. С. Оріховський був одним з перших у Європі ідеологів освіченої монархії, прагнув бачити в особі короля «філософа на троні». Розробляючи політико-правову проблематику, пропагував ідею природного права, яке ставив вище від людських, писаних законів, бо вони мінливі. Вивчаючи генезис держави, виділяє природну, вроджену потребу людей у взаємодопомозі та соціальну засаду суспільно-договірною забезпечення державного життя, а також обстоює незалежність світської влади від



церкви. Сповідував основний принцип гуманістичної етики – принцип підпорядкування приватних інтересів спільному гаразду, на чому ґрунтуються головні ідеї – патріотизм, суспільна діяльність, служіння державі. Мудрі поради мислителя правителю надзвичайно актуальні й нині. До них корисно прислухатися і наділимим владними повноваженнями, і звичайним громадянам: «...Не бери хабарів, бо гроші засліплюють очі мудрим і знеславляють чесних. Зважай, щоб прохання були гідними громадянина і корисними для держави». Гуманізм історіософії С. Оріховського ґрунтується на правдивому висвітленні історичного процесу як драми людства: **«Історик нічого не повинен вигадувати, а писати лише правду: не керуватися ні дружбою, ні ненавистю»**. В такому разі історія стає реальним джерелом історичної пам'яті, дієвим чинником формування самосвідомості народу, виховання національної гідності й патріотизму, що є запорукою здорових сил суспільства й держави. ■



Станісла ОРИХОВСЬКИЙ



Сигизмунд I

## ПОРАДИ ВЛАДЦЯМ

### ІЗ ЛИСТА ДО ЯНА ФРАНЦІСКА КОММЕНДОНІ ПРО СЕБЕ САМОГО

Радимно. 10.XII.1564

...Вітчизна моя, Русь, простягається над рікою Тиром, яку мешканці надбережних околиць називають Дністром, біля підніжжя Карпатських гір, пасмо яких відокремлює від Угорщини. Народ той, ведучи збройну боротьбу проти своїх сусідів, волохів і татар, не займався ніколи наукою і філософією, зупинившись на освіті середньої міри – частково слов'янської, почасти латинської, на такому ступені, який був необхідний для ведення служби Божої і до вироблення законів. Щодо віросповідності народу, то років десь 700 тому, за князя Володимира, впроваджено було католицьку віру<sup>1</sup> з Константинополя. Службу Божу правлено було по-грецьки, а прилюдні жертвоприношення проводилися за грецьким обрядом слов'янською мовою. І народ той, раз прийнявши від греків святі обряди, ніколи від них не відступав. Потім, за пам'яті наших предків, унаслідок перемоги Польщі, народ той зазнає впливу латинської культури, і то такого значного, що нині у Русі латинський обряд має першість перед грецьким, оскільки більша частина шляхти прийняла обряд латинський; селяни і люди нижчого стану зберегли обряд грецький...

### ІЗ «НАПУЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛЕВИ СИГИЗМУНДУ II АВГУСТУ 1543 р.»<sup>2</sup>

...Якби ти захотів звільнити Русь від рабства і спільну твоєї держави свободу зберегти, мусив би показати з дитинства, що ти за король. А я ніякої особливої ласки від тебе не

чекаю, крім тієї, що від доброго короля зразковому підданому належить. Однак страх перед нинішнім лихом примусив мене ті самі поради знову тобі дати, але вже не під прихованим, а під власним іменем, – щоб вони нагадували, в якому краї і в якій небезпеці живемо нині...

Нині ми, нещасні, вогнем і залізом знищені, просимо всі гуртом: допоможі нам, візьми біду нашу близько до серця, і хай уславиться тоді не лише ім'я твоє, а й відвага королівська. В тобі найвища і найславніша гідність, в тобі незламний і переможний рід Ягеллона, ще живі недавні подвиги батька! Вчини ж, прошу, так, щоб з'явився в тобі дух, гідний і батька, і роду, і цього місця. Бо якщо в цій справі од нас відступишся, то чи не буде це певним доказом того, що вельми кепсько з тими поведатися, хто обирає королів, і долею чи випадком він стає першим у державі? ...Наша воля (хай їй здоровиться!) потребує для свого захисту лицаря, а не титулу. Запитай у полонених, щойно з Русі поведених до Скитії<sup>3</sup>, кого вони звинувачують, на чию допомогу сподіваються, кого вдень і вночі слізно просять і благають? Тебе, о королю!

Та доки живеш у Краківському замку, люд у Русі нещасливо гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповіді неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить; міста попалено, фортеці зруйновано; багатьох славних лицарів посічено або забрано в полон; немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збезчещено на очах у чоловіків, молодь пов'язано і забрано разом з реманентом і худобою, так що нема чим і землю обробити. Жах і смуток всюди на полях і в оселях наших...

Та я знаю, не забракне придворних гначів-ненажер, які, немов ловці птахів, облудним голосом вас, коро-

«Історик нічого не повинен вигадувати, а писати лише правду: не керуватися ні дружбою, ні ненавистю».

...королі не мають уподібнюватися до бджіл, які жалють своїх опікунів, особливо тоді, коли разом з державою перебувають у скрутному становищі...

<sup>1</sup> Католицька віра – тобто вселенська: в ті часи і східна, і західна конфесії мали одну назву – католицька.

<sup>2</sup> Сигизмунд II Август вступив на престол 1548 року, королював до 1572 р.

<sup>3</sup> Йдеться про один із походів татар, яких у поетичній традиції називали «скитами», а їхню землю Скитією.



лів, ловлять та ще й кажуть: «Чого йому треба, цьому непроханому радникові королів? Хто він такий і звідки взявся?» Їм я раджу зразу ж, щоб у втіхах дотримувалися помірності і вас, королів, наслідували у харчіванні та здобуванні прихильності. А нам хай не заважають тебе, короля нашого, правдами і щирими порадами напучувати заради збереження загального добробуту. Далі. **Хай за-тямлять, нарешті, що ніхто з королів, хоч який розумний, не зможе добре правити іншими, якщо сам спочатку не навчиться прислухатися до своїх наставників. Одним словом, поясни цим ледачим прихвосням, що королі не мають уподібнюватися до бджіл, які жалють своїх опікунів, особливо тоді, коли разом з державою перебувають у скрутному становищі...**

А тепер послухай уже зразкового підданого, – що він хоче тобі сказати.

### ЗРАЗКОВОГО ПІДДАНОГО ПРО НАПУЧЕННЯ КОРОЛЯ Книжка I

**Чи знаєш, хто ти? Король. Отож правитель, а я – підлеглий, а тому ти й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді й я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху.** З цього і ти бачиш чітко, і я певно, що твоє сумління благає, аби по змозі вчився. Лише так збережеш мені, в небезпеці перебуваючому, вітчизну, права і свободу. Ти ще дуже молодий. А щоб хтось не зміг використати це на шкоду, я змушений (якщо ти чогось не знав би!) в простій і щирій промові порадити, чого тобі треба остерігатися, чим нехтувати. Всякий дорадник є вісником Бога, і його треба слухатися. Бо якщо знехтуєш, бійся, аби замість дорадника не послав тобі Бог нахлібника зі зрадливою душею, який тебе обдурить. Чим більшої держави ти король, тим пильніше турбуйся, щоб уже тепер одержав правильні настанови, як захистити всіх мешканців держави. У цьому

тебе можуть підтримати лише ті, хто любить тебе і переконаний, що в твоєму гаразді захований і їхній добробут. До цього гурту належу і я, про що засвідчує писання, яке тобі пропоную. Вся світська влада розділяється передусім на короля і сенат, і цим двом сторонам (обом, кажу!) вручається. Проте раніше треба піклуватися про тебе як про голову, а вже потім про сенат.

### Частина I ПРО КОРОЛЯ Уривки

**Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою.** Так само й природні здібності, хоч би якими були високими, але якщо людина знехтує наукою, нічого не зробить гідного похвали. Але чому не треба слухати тих, хто відраджує вивчати мистецтва, без яких життя є варварським і нікчемним? (Це стосується всякого правління, а найбільше світської влади.) А тому, що ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися.

Найважче у світі керувати державою. Та що корисного й гідного короля зробиш для людей, якщо не будеш учитися? Яким чином стануть твої громадяни справедливими, чесними, сумирними, якщо ніколи не пізнають принципів справедливості, чесності й миру? А вони ж, повір, не приходять лише туди, де сміх та жарти, їх знаходять деінде. Там, де твій найсвятіший батько черпав, коли ще хлопцем був, – у вченого і святого лицаря Длугоша. І не раніше перестав учитися, як навчився стримувати свої бажання, – немов коня вездечкою.

...Зрештою, тобі відомо також (закарбуй це в пам'яті), що без добрих настанов і чесних порад не може бути путящого мужа, тим більше короля.

Чи знаєш, хто ти? Король. Отож правитель, а я – підлеглий, а тому ти й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді й я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху.

Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою.

...нічого іншого в житті так не уникай, як підлабузника. Цей бо один зводить з розуму королів і, мов чарівним напоєм, як захоче, змінює їхній характер. Цього він досягає, засуджуючи передусім чесноти.

...Наші предки виховували нас так, щоб ми знали, що король вибирається для держави, а не держава існує задля короля. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша й достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля...

...Кажуть, достатньо, якщо сенат буде розсудливий. Але ж це так само, якби хтось сказав, що стерничий на судні може шаліти, якщо матроси розумні. Але так не буває, о королю! Не слухай таких, стережись їх і знай: це спів сирен...

## ПРО ПОЧЕТ КОРОЛЯ

### Уривки

...Коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбай, як щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує держави, як чвари в сенаті.

Що ж до партій, то вони знесилюють супротивників образами, приниженнями, плітками. І з цією метою тримають тисячі судочинців, тисячі адвокатівкрутіїв.

«Мое» і «твое» – два джерела всякої незгоди в суспільстві. Через них спочатку виникають суперечки та судові позови, які породжують ненависть. З ненависті пізніше виростають заколоти, а після заколотів неминуче настає крах держави...

Передусім треба дивитися, з ким живеш, бо це місце тісне і дуже небезпечне. Тому, якби хтось запитав, якою мені здається твоя родина, я б відповів: найпочеснішою і цілком королівською. Та якби якийсь причіпливий теолог запитав: гей, ти! А чи ти знаєш приятелів короля? Знаю, відповів би, то й що? А чи всі вони гідні жити поруч короля? Я б засумнівався і, якби той наполягав, сказав: Ні, не всі. Хто ж вони, ті, хто не гідний короля? Відповідаю: ті, хто завжди хвалить його. А хто гідний його? Ті, хто часом засуджує вчинки короля. Чому? Тому, що король молодий і легко може помилитися чи бути введеним в оману...

Так я відповів би... і показав на прикладах багатьох королів, як вони, лестивим, хитрим і підступним людям довірившись, найганебнішими ставали. Бо що змусило короля Птолемея II виходити на сцену й грати на флейті? Що приневолити правителя всього світу Нерона одягати розкішні театральні шати, машкару й котурни? А ніщо інше, як похвала підлабузників. Тому що спів його ці підлабузники називали гідним Аполлона, бенкети – Вакха, а палестру – Геракла. **Ось чому нічого іншого в житті так не уникай, як підлабузника. Цей- бо один зводить з розуму королів і, мов чарівним напоєм, як захоче, змінює їхній характер. Цього він досягає, засуджуючи передусім чесноти.** Якщо побачить, наприклад, що ти стриманий, негайно починає кричати, що таке життя селюцьке; якщо в короля бенкети без дівчат, без хору й музики, – такий король, на його думку, незнатний...

Далі. Якщо про все у державі піклуватимешся сам, будеш не ко-

ролем, а дуже нещасним злидарем. Тому, хто добрий муж і любить батьківщину, хай застерігає короля від подібного, бо такі його дії суперечать праву і є незаконними. Підлабузник не скаже королеві неприємного...

## ДЕ ПОВИНЕН МЕШКАТИ КОРОЛЬ

### Уривки

Доречно також визначити, де треба мешкати тобі. Це не важко зробити, бо всім зрозуміло, що для кожного ремесла є відповідне для нього місце. Лихвар шукає міста, адвокат – майдану, рільник – поля. Тобі ми також визначили місце – як найвищому майстру в державі. За змістом твого мистецтва обрали його. Ти сторож королівства, так ми вирішили раніше. Місце сторожа, природно, не всередині, а поза тими речами, які він стереже. Так, породистий собака ніколи не ховається у вівчарні, а на ніч лягає за ворітьми, – щоб добре було чути вовків, відганяти їх і переслідувати. Навпаки, ледачий і непородистий собака ховається серед овець і часом ганебно шукає захисту в чабана.

Живи й ти задля спільного добра там, прощу, де, всім серцем відчуваш, ти потрібен...

## ЯК КОРОЛЬ ПОВИНЕН ДБАТИ ПРО ПРИХИЛЬНІСТЬ ПІДЛЕГЛИХ?

### Уривки

Ти вже знаєш, з ким варто жити і в якому місці. А тепер, оскільки твоє життя не є ні особистим, ні приватним, а спільним і громадським, – від самого початку старанно дбай, щоб здобути прихильність людей, якими правити. Лише вона є запорукою королів. Без прихильності підлеглих влада королів неміцна й нетривала...

## ПРО ТЕ, ЯК ТРЕБА ЗАХИЩАТИ ДЕРЖАВУ

### Уривок

Мусиш знати не тільки про те, як здобути прихильність серед своїх і підлеглих, а як їх захистити, – якщо



вже Бог дав тобі до рук «скипетр рівності, скипетр держави», захищати яку завжди було важко. Декому не до вподоби збирання грошей на оборону тому, що щорічні податки виснажують державу. Інші кажуть, що молодь звикла до розкішного й безтурботного життя й нелегко її виховувати та змушувати робити щось на благо держави. Тому треба змінити всю систему оборони. І якби ти захотів знати, який спосіб мені подобається, я б відповів: «Той, який завжди подобається мудрим».

## ЩО В ДЕРЖАВІ БІЛЬШЕ: ЗАКОН ЧИ КОРОЛЬ? Уривки

У твоїй державі все підпорядковано потребам миру або війни, і республіка обмежена цими обов'язками. Тому здається недоречним ставити питання: чому в твоєму королівстві є ще й такі дві гідності, як «закон» і «король», або хто з них вищий? Переборовши всякий сумнів, скажу: «Буде найсправедливіше, якщо ти перебуватимеш у межах свого обов'язку»...

**...Наші предки виховували нас так, щоб ми знали, що король вибирається для держави, а не держава існує задля короля. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша й достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля...**

### Частина II ПРО СЕНАТ Уривки

...Король (оскільки не сам по собі, а з ласки своїх підданих стає правителем), щоб більше державі прислужитися, вибирає собі у спільники найкращих, найвидатніших зпоміж громадян і завдяки їхньому авторитету, порадам й помислам оберігає державу і під час війни, і в мирний час. Саме тому талановитих і вчених оточує він

увагою, цінує їхню працю й певен, що і в майбутньому ці мужи знадобляться для держави. Без них жоден гурт людей, жодна держава не зможуть довго утриматися...

Остерігайся зажерливих і не довіряй їм керівних посад у державі. Адже й Святе Письмо забороняє вірити захланцям. Апостол Павло, наприклад, каже: «...коренем усіх гріхів є жадібність». До цієї вади найближча розкіш. Якщо її нема, не буде місця і для пожадливісті. Треба, щоб ніхто на чуже не зазіхав, хто своє витратив. Інакше з'являться у державі хитрощі, обман, зрада, грабунки, чвари, насилля над слабшими. Тому, коли від цього зла державу свою увільниш, підбери до сенату людей стриманих, які задовольнятимуться тим, що мають, – навіть малим...

**...Коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбай, як щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує держави, як чвари в сенаті. ...Заради любові до батьківщини і єдиної віри я звертаюся до тебе, мого короля, який, бачу, не може міцно тримати кормило держави при найвищій незгоді між сенаторами. Прикро, коли таке становище існує серед мужів нижчого стану. Але ще гірше, коли таке відбувається між вищими урядовцями. Годі й казати тоді (особливо, коли туди проникла ненависть), що вони стануть думати про щось інше, окрім того, як знайти спосіб обідрати один одного. **Що ж до партій, то вони знесилоють супротивників образами, приниженнями, плітками. І з цією метою тримають тисячі судочинців, тисячі адвокатів-крутіїв.** Тому якби ти наблизився до деяких, то побачив би їх, оточених юрбою судочинців, дорадників, хто підказує, чому треба обирати саме цього, яким чином треба вигнати іншого з держави або затаврувати...**

**«Мое» і «твое» – два джерела всякої незгоди в суспільстві.**

**Через них спочатку виникають суперечки та судові позови, які породжують ненависть. З ненависті пізніше виростають заколоти, а після заколотів неминуче наступає крах держави...**

Що ж до сенаторів, то, якщо у них буде забрано право вирішувати в суді справи «мое» і «твое», будуть вони старанніше піклуватися про республіку, й ти матимеш тоді у сеймі пристойних отців своєї держави. Але ти маєш не тільки закликати сенаторів, щоб у мирі між собою жили, а також вельми турбуватися, щоб у провінціях, де за твоїм дорученням правлять, вони справедливо і пристойно з провінціалами поводитися. Бо їхня пихатість, як ніщо інше, заходить так далеко (про це я вже говорив), що більших утисків од них у провінціях годі й чекати. ...Вони у підданих твоїх не тільки гроші та харч відбирають, прикинувшись лисом (як згаданий чоловічок це робить), а маєтки, поля, луки, ліси. Відкрий же вуха й дослухайся: звідусіль почуєш жалібний плач і стогін своїх підлеглих, у яких відібрано також свободу (їхню силу!), тому й не наважуються навіть поскаржитися своєму королеві про нещастя. Якщо ж поскаржаться коли, – приниженими в різний спосіб повертаються додому.

Всюди чатують на твоїх підлеглих смерть і жах, бо судовики, розглядаючи за клопотанням начальника виклики до суду, рахують спочатку вигоду, а тоді, якщо малий хабар, хитрим чином включають того з числа добрих громадян. ...Отож звільни ти свою державу від такого рабства і нікому не дозволяй, як то кажуть, сваволити, бо охочих до цього багато...

## ЗРАЗКОВОГО ПІДДАНОГО ПРО НАПУЧЕННЯ КОРОЛЯ КНИЖКА II Уривки

...Дбай і про те, щоб я поважав тебе. Тоді я, хоч і не невільник, але охоче й з радістю слухатимусь. При цьому тобі треба дотримуватися

...За тиранії при розподілі посад мають значення гроші, улесливість, мають значення бенкети, учти й блуд, а особливо підлабузництво, на якому тримається всяка тиранія.

Якщо хочеш показати себе несхожим, будь при розподілі посад пильнішим і справедливішим за всіх інших: не бери хабарів, бо гроші засліплюють очі мудрим і знеславлюють чесних. Зважай, щоб прохання були гідними громадянина і корисними для держави.

двох умов. Поперше, щоб ти під час правління свого ні про що інше так не дбав, як про мій гаразд. Подруге, щоб я був цілковито переконаний, що ти мудріший, справедливіший, сильніший і кращий за мене муж. Бо одною з цих умов ти вчиш, щоб я любив тебе, а другою – щоб вірив тобі. ...Отож, ці дві [умови] разом у тобі тримаються твердо й постійно серед нас перебувають: тому що й чеснота без користі слабка, і користь без чесноти непевна й небажана. Бо чому ти маєш розкошувати за мій рахунок, якщо я вважатиму тебе нерозумним, несправедливим, слабким і нечесним королем? Не дуже певним буде тоді в нас становище самої держави.

...Серед усіх чеснот передусім мудрість вважається захисницею. Якщо хочеш, щоб я вважав себе гідним неї, я повинен керуватися нею. Але невже ти гадаєш, що я, людина, дурніша за худобу? Адже навіть худоба швидше піде за розумним своїм вожаком, ніж за тим, хто її зваблює їжею...

...Я хочу бачити, що ти не лише полюбляєш мудрих людей, а й живеш із ними і їм відданий, настанови їхні слухаєш, читаєш, їх дотримуєшся, а також у згоді з ними правиш. Коли я про це довідаюсь, буду вважати тебе подібним також до тих, кого звичайно люблять, особливо коли я зрозумію, що ти робиш це щиро й від душі. Усувай від себе людей похитливих, жадібних, злочинних, хвалькуватих, а також блазнів, щоб я, побачивши твоє співжиття з цими нікчемниками, не змінив про тебе думку як про мудрого. Отже, як тільки можеш, пильнуй протягом усього життя, щоб серед твого почту завжди були чесні й учені мужі, які заслуговують на довір'я...

Небезпечних людей, відданих наживі і обжерливості, уникай. Бо марнотратником зроблять вони короля, пихатим і виродком. Усіх їх стримуй згідно з тим правилом, яке тут подаю. Як побачиш когось грубого, само-впевненого й пихатого, скажи прямо, що він дурень і не гідний разом з тобою жити. ...Отож підбирай для себе людей не за титулами, а дивись на їхні справи, які сприяють

осягненню найвищих посад у твоїй державі. Таких людей у давнину називали філософами, бо вони давали королям такі знання, які потрібні були для правління і поради, яких люди дослухаються у житті. Із цього випливає, що всі шанувальники мудрості є прихильниками держави, і навпаки. Таких, отже, до себе схильай з найбільшим старанням і найбільшим бажанням...

**...За тиранії при розподілі посад мають значення гроші, улесливість, мають значення бенкети, учти й блуд, а особливо підлабузництво, на якому тримається всяка тиранія.** Тиранам здається, що саме в цьому сенс життя і що саме це сприяє їхньому добробуту й задоволенню нестримного бажання. **Якщо хочеш показати себе несхожим, будь при розподілі посад пильнішим і справедливішим за всіх інших: не бери хабарів, бо гроші засліплюють очі мудрим і знеславлюють чесних. Зважай, щоб прохання були гідними громадянина і корисними для держави.** Будь прихильним до порядних мужів, які про гаразд держави дбають, на їхні прохання звертай більше уваги, ніж на прохання тих, хто з негідним наміром посад домагається. А коли люди, схильні до пиятики, зманіжені та розбещені, почнуть вимагати у тебе почестей, скажи їм відверто, що державні посади ти надаєш лише мужам чесним, шляхетним і стриманим: таким, що й правду говорити, і мужньо діяти, й ощадливо жити вміють; які не підлабузники, і не зманіжені, і не п'яниці. А такі як ви, скажи, не вшанування, а карі гідні. Якщо зробиш це, чесноти негайно зростуть... ■

З латинської переклав  
Володимир ЛИТВИНОВ

Друкується за виданням:  
Українська державницька ідея.  
Антологія політичного традиціоналізму.  
– К.: МАУП, 2007. – С. 13–25.



# ЗМІНА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Олександр ШОКАЛО

Історію нашу, хоч вона й сумна, як поминальна пісня, треба пізнавати так, щоб хотілося не тужити, а жити. А для цього слід звільнитися від упереджених думок і нав'язливих ідей, від ілюзій авторитаризму й оман тоталітаризму (суть тоталітаризму лишається незмінна при зміні прапорів і гасел). Тоді мудрому серцю відкриється істина, й людина пізнає правду. Бо правда життя, безвічна правда історії пишеться серцем, а розум, відокремлений від серця, лукавить, догоджаючи проминушому. Тож не треба нічого придумувати, а дивитися на все неупередженим внутрішнім зором чистого серця, в якому живе дух правди-істини. «Історик нічого не повинен вигадувати, а писати лише правду: не

керуватися ні дружбою, ні ненавистю», – такий засадничий принцип історіософії найвизначнішого гуманіста в українській і польській культурах доби Відродження С. Оріховського. Правдиве висвітлення історичного процесу є дієвим чинником формування самосвідомості народу.

Ніби сьогодні написав Степан Томашівський про завдання української інтелігенції, а цим правдивим словам уже понад 85 років: «Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш егоїзм – самопожертвованню, наша самоволя – дисципліні, наше інтриганство – особистій і громадській чесноті, наше доктринерство – справжньому знанню народу і його життя, наша демагогічність – громадському вихованню, наш пайдократизм – пошані авторитету, наше фразер-

ство – позитивній діяльності, наша поверховність – солідності, наш демократизм, радикалізм, соціалізм й анархізм мусить бути замінений пізнанням і розумінням дійсних політичних, культурних, соціальних та господарських цінностей і розвоєвих законів.

Що більше. Дотеперішній тип українського інтелігента мусить зникнути не тільки із громадського життя, а й з його літератури й історії. Значить – переродження мусить іти в парі з ревізією нашої історичної галерії».

Тож не лукаймо, а чесно й відважно пізнаваймо правду минулого й сьогодення. Чесність і відважність додають сили духу. Хоч і мало тепер у нашому миру честі й відваги, та дух правди в серці прояснює розум і захищає душу, долає хитання й спонукає до праведної дії. ■

## Найдражливіше питання

Юрій ШАПОВАЛ

Минулого, 2006 року, я брав участь у «круглому столі», присвяченому 80-річчю вбивства Симона Петлюри. Кожна публічна акція, пов'язана з його іменем, несе в собі певну передбачуваність. Наперед зрозуміло, що «патріотично налаштовані» історики робитимуть із Петлюри пророка і мудрого керівника, а «лівоналаштовані» гудитимуть його як політичного аутсайдера й нереалізованого диктатора. Схоже, обом цим сторонам реальний Петлюра не потрібен. Ідеться лише про те, що кожна сторона просто демонструє «свою правду».

Та це ще не все. Довгий час в Україні ми мали силу, яка не хотіла нічого демонструвати. Йдеться про державне керівництво. Влада всіляко уникала оцінок, віддаючи «перевагу» іншим сучасникам Петлюри – спочатку Михайлу Грушевському, а згодом навіть такому плутанику й невдасі (але начебто непоганому письменникові) як Володимирі Винниченку. Отже, і владі Петлюра був непотрібен.

Нинішня влада Петлюру помічає. В Києві, де так багато з ним пов'язано, недавно відкрили пам'ятну дошку – неподалік від пам'ятників більшовицькому вождю Володимирі Леніну й соціалістові Михайлові Грушевському. І паралельно з дошкою



Юрій Іванович Шаповал – професор, доктор історичних наук, керівник Центру історичної політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, лауреат премії НАНУ ім. М. Костомарова



Симон Петлюра

Михайла Булгакова. Останній, який ненавидів саму ідею української державності, а разом з нею й Петлюру, назвав його «знаменитий бухгалтер», а наприкінці свого славнозвісного оповідання «Киев-город» закликав: «...Память о Петлюре да сгинет».

Пам'ять не згинула, хоч, як слушно зауважує у своїй праці «Червоне століття» академік Мирослав Попович, оцінка особистості й політична характеристика Петлюри залишаються «найбільш дражливим питанням історії української революції». Це правда. І не в останню чергу через те, що дотепер не знайдено універсального ключа до потрактування життя й діяльності Петлюри. Невипадково досі немає жодної спроби створити його наукову (не політично забарвлену – цього наразі вистачає) біографію.

Ключ до Петлюри – у його житті, яке не стояло на місці. Про це дуже добре свого часу написав академік Сергій Єфремов у щоденнику: «Петлюру я знав либонь з 1905 р. Ближче до нього придивився року 1907, коли він був за секретаря в «Раді». І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в ньому тоді

есдечевського духу – хвастливості, доктринерства і несерйозності, Були й неправильні штучки, через які довелося йому одмовити від секретарювання в «Раді»... Потім він зник у Москву. Коли я вступив з ним уже 1912 року в редакції «Украинской жизни», я не пізнав колишнього Симона: виріс, споважнів, розвинувся, занехаяв свої колишні витівки. В Центральній Раді в 1917–1918 року він був одним з найбільш вдумливих і розвинених політиків. По тому, як уступив він до Директорії, я з ним мало стрічався, але кожного разу робив він гарне враження. Люди, що з ним працювали за останніх, найважчих для України часів, кажуть, що це був справжній державний муж з умінням поводитись з людьми, обернутись в трудних обставинах, підбадьорити серед бою, виказати особисту кмітливість, що так чарує простих людей. В усякому разі... це була єдина, безперечно, чесна людина в діях, що їх революція винесла у нас на поверх життя. Грушевський – пожалься боже, що з його сталося; Винниченко крутиться, мов тріска в ополонці; решта – просто дрібні, нікчемні людці. Один Петлюра стояв на своїй позиції,

не похитнувшись, і коли б не переможні сили, то свого був би досяг. Та, мабуть, ще не доросли ми до того, щоб «самим о себе советовать». Як нам колись вибивали очі московські бояре і особисті зусилля не могли загальної нікчемності подолати. Один козак із мільйона свинопасів нічого не вдіє... І може трагічна смерть єдиного козака тисячу нових народить».

«Не заслужить надежной славы, покуда кровь не пролилась», – написав колись Булат Окуджава. За часів Петлюри в Україні рясно пролилася кров євреїв. Кров самого Петлюри пролилася на паризькій вулиці Расіна у тому самому місяці травні, в якому він і народився, але в травні 1926-го. І факт його загибелі разом із загибеллю євреїв під час його перебування на чолі Директорії, миттєво зробив із Петлюри постать символічну, примусив серйозно замислитись над феноменом петлюрівщини. Сам Петлюра якимось написав: «Очевидна річ, що в оцінці моєї персони ви повинні бути правдивим: що було в моїй особі, в моїй діяльності негативне, те треба так і висвітлити, не замазувати... Для мене почався вже суд історії. Я його не боюсь...».

Своєрідною репетицією цього символічного «суду історії» став судовий процес над вбивцею Петлюри Самуїлом Шварцбардом, що відбувся восени 1927 року. Вбивцю виправдали завдяки кваліфікованим маніпуляціям адвоката Анрі Тореза та деяким іншим чинникам. Цей процес дотепер також належить до категорії «непотрібних речей» (як висловлювався Юрій Домбровський), оскільки ні дослідники, ні влада в Україні не наважаться дати йому публічну й докладну оцінку. А це конче потрібно зробити з огляду на те, що саме цей процес мав фатальне значення для формування «іміджу» Петлюри як «погромника» і юдофоба. Стверджую це як дослідник, який свого часу віднайшов і вперше оприлюднив документи, що підтверджують зацікавленість



Кремля у «антипетлюрівських» результатах процесу й навіть про «диригування» цим процесом із Москви.

Найбільш обґрунтованою спробою зруйнувати цей імідж Петлюри як «погромника» перед сучасною світовою демократією стала праця Тараса Гунчака «Симон Петлюра і євреї». Однак вона, схоже, не справила належного ефекту. Ось що зауважує у зв'язку з цим Мирослав Попович: «...Треба визнати, що майже всі факти і свідчення, на які спирається цей автор, були відомі і суду, що тим не менш не вплинуло на вирок. Справа, очевидно, в правовому і морально-філософському тлумаченні більше, ніж в якихось нібито досі невідомих обставинах, що їх мали б розкрити архіви».

Напевно, виходячи саме з цього більшість найавторитетніших єврейських дослідників категорично відмовляє Петлюрі у праві на бодай щонайменшу реабілітацію. Наприклад, один із них, описуючи єврейський погром у Золочеві на Тернопільщині у липні 1941 року, в якому брали участь українці, зауважує: «Нащадки Хмельницького й Петлюри виявилися гідними своїх нацистських покровителів».

Це – один із прикладів стереотипу «українця-погромника», який, схоже, дбайливо і послідовно плекається певними силами, включно із антиукраїнськими написами, що періодично з'являються на могилі Петлюри на паризькому цвинтарі Монпарнас.

На тому «круглому столі», про який я згадав на самому початку, пролунала думка: «Надруковано так багато праць, які засвідчують, що не був Петлюра юдофобом! Ось такий-то професор Київського національного університету так постарався, стільки про погроми збірників документів надрукував!». Я на це відповів: «Скільки б не старався цей професор, кількість погромів за часів Директорії не зменшиться, а питання про те, хто несе за них відповідальність,

залишається для світу відкритим, скільки ми його не «закривали» б для себе в Україні».

Є ще один важливий аспект, який потребує чесної відповіді. Це – проблема легітимності та ефективності влади Директорії та Петлюри особисто. Розходження Петлюри з Володимиром Винниченком, який до кінця життя ненавидів Петлюру як амбітного демагога, що його хвиля революції винесла на поверхню, у новітній історіографії трактується, як правило, на користь Винниченка. В одній з найновіших біографій Винниченка, яку видано в Києві, можна прочитати твердження про те, що після перших успіхів Директорії почали позначатись проблеми, насамперед отаманщина – домінування військового начала над політичним, непокоєра армійських командирів різних рангів державному проволу, перманентні виступи проти останнього, практика регіонального сепаратизму, супроводжувана військовим терором, єврейськими погромами тощо. На думку авторів, «біля витоків цієї згубної тенденції стояв С. Петлюра, який всіляко заохочував підлеглих йому військовиків до безконтрольних дій, до орієнтації на єдину цінність – силу багнета». Ось такий мілітаризований бухгалтер.

Читаючи такого роду дослідження, важко позбутися враження, що їх автори часом аж занадто віддають данину своїм симпатіям і антипатіям. А ось яким постає Симон Петлюра під пером М. Поповича: «В психічному складі Симона Петлюри спостерігається певне зміщення в бік еґоцентризму, особливо в бік потреби у владі над людьми і подіями. Чи, може, він був травмований несподіваною владою та історичною місією».

Саме тому ще раз варто наголосити на необхідності підготовки ґрунтовної наукової біографії Петлюри, в якій знайшли б відбиття і його психологічні характеристики. І ще один момент. Визнаючи, що Петлюра не був агресивним

ксенофобом (що засвідчують опубліковані матеріали), Попович тим не менш зауважує, що «неможливо уявити Петлюру одруженим на «євреечці», як Винниченко». Не знаю, як хто, а я взагалі виключив би такого роду пасажі, коли йдеться про такі серйозні теми.

Тепер повернімося до процесу Шварцбарда. У своїй статті про цей процес у енциклопедичному довіднику з історії України, виданому видавництвом «Генеза» у 2001 році, Ярослав Грицак подає доволі плутану інформацію. Завершує її висновком про те, що немає документального підтвердження про причетність советських спецслужб до вбивства Петлюри. І в цьому самому виданні у статті про Петлюру земляк Грицака львівський історик Микола Литвин пише, що Петлюра «підступно вбитий більшовицьким агентом С. Шварцбартом 25.5.1926» і покликається при цьому на статтю Грицака про процес Шварцбарда.

Для мене це – не просто видавничий казус. Це хороша ілюстрація того, що постать Симона Петлюри за ці роки, що минули після його загибелі, все ще залишається не лише до кінця не дослідженою, а очевидно такою, що нею маніпулюють. Я згадував про істориків академічних або таких, які працюють у вищій школі. Не говоритиму про партійно заангажованих літописців.

Не боячись бути звинуваченим у неопозитивізмі, – а це нині модне серед інтелектуалів звинувачення, – на завершення підкреслю важливість видобуття саме нових знань (насамперед архівних) про Петлюру, його добу і – особливо – про обставини його загибелі. На моє переконання, саме в неупередженому висвітленні трагедії на вулиці Расіна в Парижі й ургентної, але добре зрежисованої й масштабно підтриманої більшовицькою владою підготовки процесу над убивцею, полягає одна з ключових умов подолання стереотипних уявлень про Петлюру. І не лише про нього. ■



Степан Томашівський

Степан Теодорович Томашівський (1875-1930) – один із найвидатніших істориків України з титулом «найвизначніший історик Галичини», один з основоположників української державницької історіографії та провідник державницької ідеології. Під безпосереднім впливом С. Томашівського В. Липинський створив українську державницьку школу, яка принципово відрізняється від народницької школи М. Грушевського. В праці про Петлюру, вперше опублікованій ще в жовтні 1921 р., мудрий вчений і політик із даром передбачення сформував програму творення нового типу українського інтелігента як антитези петлюрівця.

# ПЕТЛЮРА

## Політичний некролог

Степан ТОМАШІВСЬКИЙ

Після трьохрічної невилічимої недуги перейшов на той бік політичного існування – Симон Петлюра, «головний отаман УНР». Умовою з сов. Росією від 7. ц. м. Польща зобов'язалася перевести в діло те, що в загальній формі накладав на неї Ризький трактат – усунути поза межі держави низку осіб нелюбих сов. урядові, між ними й С. Петлюру.

В деяких українських часописах ведеться суперечка, про те, де саме зараз перебуває «головний отаман»: в Польщі, в Румунії чи у Франції? Без сумніву, він і його протектори мусять мати певні причини берегти цього *in cognito*, і ми не відчуваємо ні бажання, ні потреби відгадувати цю образкову загадку, яка підписана: «Де тут кривається Петлюра»? Його фізичне місце пробування нам і байдуже; зате немає найменшого сумніву, де його політичний живот: – на тому боці Стикса. Згадана в горі польсько-російська умова – це вже тільки формальний епілог того видовища, яке носить назву «Петлюрівщини».

Писати історію цієї сумної доби – сьогодні ще зарано; та посмертно-політична згадка таки належить їй головному героєві. Я не мав чести бути ближче знайомим із ним. Яких двадцять літ тому назад, стрінувся я з ним на одних громадських сходинах, так коротенько, що й лиця його не затамив. Все це може свідчити про повну відсутність усяких особистих або партійних мотивів у цих моїх замітках, та дає мені деяке право приготувити, хоч частинно, складну працю будучого українського Плютарха.

I

Як індивідуальність – він людина вбога. Освітою – відомий у старій Росії тип семінариста, якому прийшлося шукати хліба поза церквою. Після мало-значної спроби на науково-історичнім полі, він став професійним канцеляристом, забігаючи т. ск. від свята в журналістику, без якого-небудь значнішого успіху. Його раніші статті, пізніші промови, маніфести, дипломатичні накази і т. ін. вражають, окрім вузункової освіти, ще й убогістю думки та примітивністю форми. Одинокий голосний виступ його на письменницькому поприщі – то його становище в «Українській Житні», з приводу вибуху світової війни. Там станув він всецело на російським державним становищі та – під оплески московських націоналістів усякої масти, від Меньшикова й Милокова до Алексинського й Бурцева – заявив: «Українці сповнять чесно свій обов'язок супроти держави!» В цьому ж дусі «У. Ж.» велася до кінця, відсуджуючи від чести й віри всі ті українські кола, які орієнтувалися по іншій політичній лінії.

Нагорода не минула його. Він зайняв добру посаду у воєнно-гуманітарній організації Земського Союзу, при армії юго-західного фронту. На цьому становищі мав нагоду ввійти в контакт із військом, і це була його одинока кваліфікація, щоб одержати з рук Центральної Ради секретаріат для військових справ та щоб відкрити у собі притаєне досі звання на генералісімуса всіх воєнних сил України. Тут, очевидно, треба й шукати психологічного пояснення гетьманської (чи, як опісля з тактичних мотивів прийшлося назвати – отаманської) амбіції Петлюри.

Насуваються на думку історичні постаті різних «революційних» полко-



водців: Вільгельма Оранського, Хмельницького, Кромвеля, Наполеона... – всі справжні вояки по професії; Вашингтон, Гарібальді, Пілсудський.... – вояки-дилетанти, які одначе мали за собою серйозну школу воєнної практики. Що ж дало Петлюрі моральне право посягати по найвищу військову владу? Чому українське громадянство задовольняло цю амбіцію та цілі чотири роки бачило в Петлюрі олицетвореного генія узброєної України? Відповідь на ці й їм подібні запити хіба у сфері психологічних загадок. Бо ж за весь час свого начальства не виявив він найменших признаков справжнього вояцького духа, військової організаційної здібності, не згадуючи навіть про який-небудь стратегічний талант, або хоч би деякі прикмети воєнної тактики. Навпаки, всі об'єктивні свідчення про мілітарну діяльність Петлюри стверджують однодушно повну ділову нікчемність головного отамана, теоретичну некваліфікованість і практичну нездарність. Під таким проводом не могло бути жадної армії у справжнім розумінні цього слова.

Скільки-то всякого воєнного добра опинилося в руках Петлюри у грудні 1918! Європу можна було ним завоювати; та що з цього остало? Ось вам одна з головних причин сьгоднішнього становища України.

## II

Коли з вибухом березневої революції Антанта підняла всі можливі зусилля, щоб не тільки вдержати Росію у війні, а ще збільшити її воєнну енергію проти центральних держав, тоді Петлюра (можливо, ще в характері урядника Земського Союзу, та в кожному разі в характері українського генерального секретаря для воєнних справ) увійшов у якийсь контакт із другорядними французькими агентами, які не жаліли ні заходів, ні грошей, щоби піддержати зломаного воєнного духа, та оставав в інтимних зносинах із ними. У зв'язку з цим він розвинув гарячкову пропаганду, щоб український нарід воював безпощадно до загину за «цивілізацію», себто за Францію, Вільсона, Бразилію, Китай, Коста-Рику, Ліберію і їм подібні висококультурні цінності. В цій політичній службі, мабуть, прийшов до са-

мосвідомости ще інший притаєний досі талант Петлюри: він почував себе здібним до ролі Кавура, Бісмарка тощо...

Та прийшов момент, коли Центральна Рада рішилася – поруч московських большевиків – піти на переговори з центральними державами й заключила Берестейський мир. Тоді Петлюра, згідно з волею своїх патронів, уступив із уряду, та, ждучи остаточної перемоги «цивілізації», почав творити те, що приходить назвати петлюрівською легендою серед народу. Без цієї легенди повстання проти Гетьмана було б певно не вдалося. Для темних мас – основа кожної легенди ірраціональна, чим більше романтизму в ній, тим краще для тих, що її сіють; натомість інтелігенція, без якої жадний політичний рух неможливий, потребує бачити якийсь позитивний скелет у цій легенді.

Такий кістяк складений був дуже швидко; ним заопікувався був Український Національний Союз з Винниченком на чолі: «Антанта – мовляв – визнала вже у принципі державну самостійність України; що це не сталося по всій формі, цьому винні: Берестейський мир, німці і гетьман. Якщо скинемо цього, проженемо тих та подремо Берестейський трактат (знаєте, що йому закидують? Це, що він не анектує, разом із Холмщиною, ще й Галичину, Буковину й Угорську Русь!), тоді до всяких соціально-демократичних благ Антанта додасть нам одну соборну самостійну Україну, від Тиси по Кубань (reservatio mentalis: з Петлюрою і Винниченком в ролі диктаторів)». Така-то легенда, в якій не було ні зерна правди, була поширювана 1918 р. з усією безсоромністю демагогії.

На часи цієї підпільної діяльності паде й ідейна метаморфоза Петлюри: обов'язок супроти матері-Росії, замінив він обов'язком супроти неньки-України та виринув, як представник безоглядного українського сепаратизму й невгамованої ненависти до Росії. Я не беруся розшукувати психологічних мотивів цієї переміни, можу тільки вказати факт, що ця еволюція сходиться, докладно зі становищем Франції до большевицької Росії (запам'ятайте собі: до большевицької тільки!).

Петлюра й тов.  
висадили у повітря  
молоду, по століттях  
щотілько воскреслу  
українську державність  
та кинули рідний  
край у божевільну,  
деструктивну анархію,  
якій покласти  
сякий-такий кінець  
прийшлося –  
о сороме! –  
московським  
большевикам.

Історія знає чимало  
постатей, які самі по  
собі не були геніями,  
все таки стали дуже  
визначні й заслужені,  
дякуючи тому, що вони  
придбали собі одну  
прикмету справжніх  
геніїв: бажання  
і вмільсть добирати  
собі дорадників  
і співробітників з-поміж  
найкращих, талановитих  
і кваліфікованих  
земляків, а в разі  
потреби й чужинців.  
Хто ж оточує себе  
тільки меншим від  
себе, панеґристами,  
кар'єристами,  
інтригантами  
і сикофантами, той дає  
безсумнівний доказ  
своєї нікчемности.

\*\*\*

Легенда й інтрига працювали, як знаємо, енергійно. Політичні обставини склалися для неї корисно. Я думаю, що коли б кінець світової війни був пізніше, вся ця агітація була б скоро виявила своє правдиве обличчя й моральну стійкість; брехня, як відомо, має короткі ноги. Та сталося інакше, на нещастя України та на вічну пам'ятку по героях легенди. Петлюра й тов. висадили у повітря молоду, по століттях щотілько воскреслу українську державність та кинули рідний край у божевільну, деструктивну анархію, якій покласти сякий-такий кінець прийшлося – о сороме! – московським большевикам. Обіцяні блага й ласки, знаємо в що перемінилися, та, мабуть, небагато з тих українців, які тоді зловилися були на легенду, знає, що якраз Антанта, разом із Францією, була противна українському повстанню 1918 р. й рішуче перестерігала його організаторів проти цього кроку, бажаючи заховати поки що status quo з Гетьманом і німцями (Німеччина навіть формально зобов'язалася, умовами перемир'я не виводити своєї армії з України). Я не знаю, чи Петлюра здібний сьогодні уявити собі правдоподібний хід українського життя і взагалі східно-європейських відносин, якби status quo був удержаний, та чи він може бачити різницю між тією можливістю і сьогоднішньою дійсністю на Україні; якщо так, то й годі продумати для нього більшої моральної карі.

### III

Східно-європейська політика Франції (бо з цілої Антанти вона тільки одна мала й має якусь політику в цьому напрямі) після перемоги хиталася ще довший час; вона рахувалася з різними можливостями та лише поволі і згодом обставини привели її до цього, щоб ототожнити свої політичні інтереси з польськими. На цьому полі Петлюра не йшов за своєю уявленою покровителькою; він радше біг попереду неї. Все-таки нема сумніву, що між французькою

орієнтацією Петлюри з 1917–1918 і польською з 1919–1920 є очевидний органічний зв'язок. І якщо прогнаний сьогодні з Польщі, опиниться він завтра на французькій Рів'єрі, щоб споживати у затишку *panem bene merentium*, то це буде просто, логічно і природно.

Загалом панує погляд, що польська орієнтація «головного отамана» почалася щотілько в зимі 1919–1920. Нічого більше фальшивого! В дійсності посередні зв'язки з поляками сягають ще часів Гетьманщини, а прямі нав'язалися вже в січні 1919 р. Вже в травні 1919 р. прийшло до першого варшавського порозуміння, і вже тоді мировій конференції в Парижі була знана нова легенда про те, що Польща буцімто стала чемпіоном ідеї самовизначення українського народу. Варшавське порозуміння відновлювано правильно, що четвертину року (останній раз 22 квітня 1920) і за кожним разом підписувано його розпаленим залізом на спині західного відлому української нації, а відносним копіям давали хід у дипломатичних колах Антанти.

В кожному з цих документів зречення «УНР» і набутки Річі Посполитої були означені дуже докладно і ясно; натомість надії першої й обіцянки другої загально і мрячно. Та воно й не могло бути інакше. Що ж уявляв із себе Петлюра з осені 1919 р.? З утікача-комірника став політичним наймитом. Про моральний і національно-політичний бік цієї служби нема що й казати; з дипломатичного і міжнародно-правного становища беручи, були всі варшавські акти найдурніші у світі. Та Петлюра не бачив і не розумів цього; він навіть не відчував усієї смішності свого становища – смішності, яка убиває...

Коли сьогодні Польща приневолена – за ціну великих здобутків у Ризи – виповісти найми Петлюри, то – віримо дуже – робить це із щирим жалем. Не із-за вдячності для «союзника», а тому, що з остаточним упадком «головного отамана» Польща тратить політичне і моральне

placet: на володіння західно-українськими землями, – одинокі, яке досі встигла здобути у небольшевиків. У хвилині упадку советського режиму на сході це може мати неабияке політичне значення. Значить – Петлюра справді дорогий Польщі.

\*\*\*

Та обернім лице від воєнних і дипломатичних подвигів Петлюри до його діяльності у внутрішнім державнім будівництві. Режим Директорії перемінився скоро в диктатуру «головного отамана», в якому видно пробудився й організаційний геній на полі адміністрації й законодавства. Чи маю характеризувати те, чим обдарував він Україну? Він мав і має доволі панегіристів, приятелів й оборонців, та я не пригадую собі ні одної стрічки, ні одного слова в похвалу внутрішнім порядкам УНР за останні 3 роки; навпаки, все те, що писано й говорено в цьому напрямі, дає образ якогось страшного сну екзотичної країни: сам голова – ігнорант, заздрий і без енергії; про міністрів і урядників – вже й не говорити; в «законодавстві» (*sit venia verbo*) школярське доктринерство і жіноча непослідовність, глибоке й безнадійне незнання життя, його законів і потреб; в «адміністрації» (знов даруйте за слово!) – в найкращім разі повна бездіяльність, поза цим – самоволя, терор і бандитизм; школа – не існує цілком. Так безкінця. Гетьман Скоропадський полишив був Україну справді молоком і медом текучу, повну всякого матеріального і культурного добра, з налаженою адміністрацією і нормальними фінансами. Що сталося з цими цінностями? Де українське пишно розцвітаюче шкільництво і наука? Що сталося з мільярдами українського державного скарбу? Доволі.

### IV

Щоб оцінити політика, по його дійсній вартості, на це маємо тільки одну міру, запитуючи: який був остаточний успіх його діяльності? Всі панегіристи Петлюри дуже скромні у



відповідях на це питання. «Розгolos українського імені по світу» – кажуть вони. Ах, як то хотілось би мені повести одного-другого з них у широкий світ і показати йому наглядно, чи і що цей світ говорить про Україну! До того, чи історія не переказала нам імення однієї амбітної людини, яка за кожну ціну бажала бути голосною і таки добилася цього? Цим же, які всю вину за неповодження Петлюрівщини складатимуть на ворогів і обставини, треба пригадати стару мудрість державних мужів: провокувати непотрібно ні ворогів, ні обставин, коли у грі доля цілої нації. Що більше, прихильники Петлюри не матимуть і того задоволення, що їх герой трагічна фігура. Тут же ані однієї трагічної рисочки! Невдачник, який не умів зійти із сцени з драматичним ефектом та збереженням особистого достоїнства – не герой навіть для театру.

Це про самого Петлюру, та про «Петлюрівщину»? Історія знає чимало постатей, які самі по собі не були геніями, все таки стали дуже визначні й заслужені, дякуючи тому, що вони придбали собі одну прикмету справжніх геніїв: бажання і вмільсть добирати собі дорадників і співробітників з-поміж найкращих, талановитих і кваліфікованих земляків, а в разі потреби й чужинців. Хто ж оточує себе тільки меншим від себе, панегіристами, кар'єристами, інтригантами і сикофантами, той дає безсумнівний доказ своєї нікчемности. А тепер покажіть мені цю сіль української землі й українського ума, яку «головний отаман» заставив працювати побіч себе на становищах полководців, дипломатів, адміністраторів, організаторів народньої освіти і т. п.! Це, що ви можете вказати – то одна велика *scopique scandaleuse*, та й тільки. Ні, Петлюра – це дуже маленька індивідуальність.

\*\*\*

Тут дехто може замітити: своєму висновкові протривить неспірний факт широкої популярности, як не особи, то імення «головного ота-

мана». На це скажу: популярність ще не мірило громадянської стійности; навпаки історія знає дуже небагато визначних державних мужів, які були популярні за життя, натомість дуже багато таких, які здобули собі ім'я, місце і популярність шляхом непопулярности, часто ненависти з боку сучасних їм земляків; хто тільки трошечки знайомий з історією, мусить признати, що це останнє явище правилом, а перше виїмком, тому й шкода місця на притягання сюди всякому відомих зразків. Так, звичайно «вороги народу» стають опісля героями; натомість популярні божища товпи котяться швидко вниз забуття, як не чогось гіршого.

Релятивна популярність Петлюри пливе із двоякого джерела. Наперед, він пересічний тип сучасного українського інтелігента, а широкому загалові така пересічність симпатична: плебейське ім'я, плебейські манери, цинізм перемішаний з містичним жестом, мужицька витривалість, демагогічна амбіція, – все це улегшує здобуття популярности. Дальше, він, мабуть, присвятив 9/10 своєї особистої енергії і величезну частину державного гроша на доцільне витворювання цієї популярности, шляхом непристойної прямо реклами. Очевидно, що цим шляхом увінчаний «український Гарібальді» не може довго удержати громадянства, свого і чужого, при хибнім погляді, що він має що-небудь спільного з історичним Гарібальді.

▼

Кінчу, полишаючи все інше (а цього дуже багато) майбутньому українському Плютархові. Мені здається, що одна з головних амбіцій Петлюри – стати історичною фігурою. Добився він цього? Без сумніву. Будучий історик України не зможе перейти мовчки коло цієї постаті. Питання в цьому тільки, чи вона буде позитивна, чи негативна. Це проблема дуже серйозна. Не для особи Петлюри й не із-за неї. Тут – бути чи не бути українській нації?

Як сказано, «головний отаман УНР» – це певний тип сучасного українського інтелігента. Коли цей тип удержиться у нас надалі, то Петлюра стане між національними героями нашої історії, таким як: Кормильчичі, Болоховці, Пушкарі, Ханенки, Гонти, Довбуші, Махни і т. ін., та разом із цим не буде української нації. Щоб вона була, чи радше – щоб вона витворилася, жила і розвивалася, задля цього тип Петлюрівця мусить зникнути із нашого громадянства; мусить повстати новий тип українського інтелігента, антитеза Петлюрівця – тип, який набуде всі ці прикмети і цінності, якими дотеперішній відрізняється від представників справжніх культурних народів.

Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш егоїзм – самопожертвованню, наша самоволя – дисципліні, наше інтриганство – особистій і громадській чесноті, наше доктринерство – справжньому знанню народу і його життя, наша демагогічність – громадському вихованню, наш пайдократизм – пошані авторитету, наше фразерство – позитивній діяльності, наша поверховність – солідності, наш демократизм, радикалізм, соціалізм й анархізм, мусить бути замінений пізнанням і зрозумінням дійсних політичних, культурних, соціальних та господарських цінностей і розвоєвих законів.

Що більше. Дотеперішній тип українського інтелігента мусить зникнути не тільки із громадського життя, а й з його літератури й історії. Значить – переродження мусить іти в парі з ревізією нашої історичної галерії. Коли це станеться, то портрету Петлюри не буде ані в українськiм Пантеоні, ані в самiм історичнiм музею заслужених для рідного краю українців, хіба тільки в окремiм зачиненiм кабiнетi з написом на дверях: «молоді вступ забороняється». Там показуватимуть зразки перебутих поганих національних хворіб українського народу. ■

25. X. 1921



# СВІТ І АНТИСВІТ: антисистемність влади в Україні

Олександр ШОКАЛО

## Паралельні світи

«Чи знаєш, хто ти? Король. Отож правитель, а я – підлеглий, а тому ти й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді й я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець...».

Раб при владі не прагне волі, а шукає зручнішого хомути для себе й жорсткіших шлей для своїх підданців.

Одвіку воля – це мудре, дієве рішення всенародного віча, яке приймали в синергізмі колективної думки й якого потім дотримувалися всі. Але вічова воля як феномен звичаєвого права і політичний механізм самоуправління суспільством працює тільки в системі національної влади, де діє принцип демократії за участю.

Паралельність людського світу виявляється в антиномії: світ – антисвіт, система – антисистема, творчість – споживацтво, продуктивна праця – чужоїдство (паразитизм), воля – підневільність, життя – існування, етнічний тип – химера... До такого руйнівного роздвоєння етнічної системи доводять як зовнішня загарбницька сила (імперія), так й внутрішня антисистемна влада (державна в державі). Причинами активізації темних паразитуючих утворень і формування ними паралельного світу – антисвіту стають згасання в людині природної віри в життєтворну силу світла та занепад волі й моральної дієвості.

З цих причин Український світ зазнав переділів Московським царством і Польським королівством, Російською й Австро-Угорською імперіями, був переділений кордонами й завісою дезінформації під час владарювання комуністичної імперії – СРСР. (Космополітичний комуністичний більшовизм поглинав слабкокеровані країни й розколював сильноорганізовані. За участю спровокованого комуністичного міжнародного фашизму італійського, німецького, угорського та інших виявів націонал-фашизму було розв'язано Другу світову війну, в результаті якої найорганізованішу в Європі німецьку націю було розколото навпіл (з'єдналася через 45 років), а Європу поділено на два антагоністичні табори, що їх тепер «примирила» ліберальна імперія – Євросоюз. Повоєнна політика

переможців свідчить про санаційний характер війни: одні нації було кинуте в безглузду антагоністичну бійню для самознищення, а хтось пройшов чистилище для оздоровлення; й відтак на планеті запроваджено дві моделі паралельних світів: регіональна, зокрема близькосхідна, розпалює через антиномію «іудаїзм – іслам» релігійно-етнічний антагонізм, а планетарна поширює через глобалізм ліберальну тенденцію нівеляції й нищення традицій етнічних культур і насаджування стереотипів маскульту для знеособлення й зомбування інтернаціоналізованого людства. Інтернаціонал-фашизм спричинив процес розколу етнічних світів і в Азії, почавши з Кореї та В'єтнаму). Поглинувши Україну, комуністична імперія поділила українців на «советський народ» і «врагов народа», які були приречені на концтабірне існування чи на внутрішню й зовнішню еміграцію. Ті, які загубили віру в себе й піддалися владі «байстрюків і бандитів», самовільно позбулися волі й хліба – духовної й біологічної основ життя. Голодомор заневолив народ остаточно й завдав нищівного удару по генофонду нації. Внаслідок тих деформацій український етнічний соціум лишається почленованим на східняків («москалів») і західняків («австріяків») та ще на діаспору, яка також носить у собі сліди деформації.

Наслідком історичного переділу став синдром меншовартості переважної частини українців, у яких найдужче деформовано духовно-генетичний тип. Переділ досі озивається в вірнопідданському обстоюванні галичанами «культурної Австро-Угорської імперії» та римської церковної



орієнтації, а частиною східняків (серед них переважають завезені росіяни) – «сильної Російської імперії» й візантійського православ'я. Зацикленість на ганебному минулому гнітить і позбавляє народ власної гідності. Цим українці дуже подібні до африканців із колишніх англійських і французьких колоній, які досі сперечаються між собою, хто з них культурніший: ті, що були під Англією, чи ті, що під Францією. Таке підневільне вірогідданство нікому не додає гідності.

Для нового вільного й гідного життя необхідно сформувані нове мислення, позбавлене рабських стереотипів минулого, нав'язливих ідей і упереджень, та відродити правдиву віру в життєтворну силу світла й моральну дієвість (суть моральної дієвості полягає в триєдності істинної думки, правдивого слова й добродіяння).

### Підневільність

Підневільність, рабство (сервілізм) – живуча пошесть, і поширюється вона в народі від зверхників. Ще найвизначніший український і польський гуманіст доби Відродження Станіслав Оріховський (Роксолан) напучував польського короля Сигизмунда II Августа: «Чи знаєш, хто ти? Король. Отож правитель, а я – підлеглий, а тому ти й мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді й вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець...».

Підневільність в українському політикумі почали насаджувати прийшли руські князі, які правили поневоле народом і самі були в васальній залежності від людоторговців. Прислужництво української верхньої влади з приреченою відвертістю сформулював Б. Хмельницький: «...Я вільний собі і кому захочу буду васалом, і кому захочу буду служити». Ось тип володаря-хлопа, і саме цим найвірогідніше можна пояснити, чому гетьман так і не зміг вивести український народ на шлях власної політичної волі, а лише борсався у виборі чужого зверхника над собою. Сервілізм послідовно впроваджували в українське життя «Переяславська

рада» Хмельницького, «чорна рада» Брюховецького, «Центральна рада» Грушевського, і цю лінію далі веде нинішня Верховна Рада. **Раб при владі не прагне волі, а шукає зручнішої хомута для себе й жорсткіших шлей для своїх підданців.**

Нині сервілізм став особливо масовою пошестю й виявляється в тотальній моральній кризі суспільства – ганебній бездіяльності. Підневільну роздвоєність суспільної свідомості, що сформувалася в народі, розділеного двома антагоністичними монархіяма, а потім комуно-більшовицькою імперією, експлуатують тепер антиукраїнські сили, провокуючи можливість політичного поділу України на Східну й Західну та готуючи ґрунт для нового, ліберального, поневолення українців квазідержавою. Все це стає основою для утвердження антисистемної «держави в державі» – паразитуючого утворення, яке породило в українському соціумі новітній ліберальний антисвіт під виглядом демократії, але ж демократія несумісна з лібералізмом.

На основі «совкового» сервілізму – психо-соціального типу, сформованого тоталітарною «советчиною», легко прищепився вірус неолібералізму – ліберальної вседозволеності й фінансової диктатури, яка вивільняє руйнівні сили зла, розтліває соціальне середовище, камуфлюючи корисливість межі паралельних світів. Утилітаризм заповонив увесь український інформаційно-культурний простір, витіснивши чужим низькопробним маскультурним ерзацпродуктом високодуховний інтелектуально-інформаційний національний продукт, поширюючи в соціальному естві інтелектуальні віруси й формуючи психосоціальний тип новітнього раба. А приготована люмпенінтелігенція озвучує блюзнірську тезу: чим більше в нас буде багатіїв, тим багатшою стане Україна. Тим часом поглиблюється роздвоєння соціуму на владу й народ: влада живе для самої себе, а народ кинуто на вигибання.

Паралельні потоки звезених до столиці людей під жовтогарячими й синіми прапорами в пору, коли зем-



Нам необхідно звільнитися насамперед у власній свідомості від жорсткої й малоефективної моделі чужого авторитарно-тоталітарного правління, яке гнітить людську волю, та застосувати систему традиційного суспільного управління (демократія за участю), яке вивільняє життєву силу соціуму.

Національна ідея – духовно-соціальна програма нації, а державницька ідея – політична гарантія реалізації нацією своєї духовно-соціальної програми. Національна ідеологія – система традиційних духовно-соціальних орієнтирів і політико-правових норм, яка забезпечує державотворення. Держав без ідеологій не буває: немає своєї – буде чужа.

Нерозривна триєдність національної ідеї, ідеології й стратегії забезпечує моральну зрілість, консолідацію соціального ества і його здатність до самоврядування

ля просить господарських рук, – також яскравий приклад паралельності й сервілізованості буття в українському суспільстві: партії прикривають свої владно-утилітарні інтереси імітацією «політичного волевияву мас», а насправді чинять наругу над людською волею.

## Воля

В Україні жодна з партій не є носієм політичної волі – свідомого волевияву громадян, і навіть не можуть вони на те претендувати своєю абсурдною множинністю. Одвіку **воля** – це мудре, дієве рішення всенародного віча, яке приймали в синергізмі колективної думки й якого потім дотримувалися всі. Але вічова воля як феномен звичаєвого права і політичний механізм самоуправління суспільством працює тільки в системі національної влади, де діє принцип демократії за участю. А нинішнє українське громадянство ніяк не спроможеться на свій політичний волевияв у творенні національної держави – системи власного соціального ладу в суспільстві.

Нині право на політичну волю привласнила влада антисистемної «держави в державі», тому й рішення її не стосуються суспільства, а спрямовані на забезпечення власного добробуту. Існуючи в паралельному антисвіті, влада тієї антисистемної квазідержави переживає час від часу свої кризи, викликані переділом власності між її гілками та кланами. І кожна з тих гілок ігнорує рішення одна одною, а народ дедалі послідовніше ігнорує їх усіх, хоч йому й нав'язують силоміць роль статиста в політичному театрі абсурду. Найпромовистішим свідченням безвідповідальності влади, популізму й партійної заангажованості та відсутності в країні національної державницької ідеології став підконтрольний двом іншим запартизованим гілкам влади Конституційний Суд, який, за Основним Законом, повинен контролю-

вати їх. Суд, якого не обирає народ, а призначають за квотами, стає позаконституційною сервісною службою, що обслуговує свавільну й безкарну верхівку «держави в державі». Що вже казати про сервілізовані структури виконавчої влади, керівники яких – навіть не виконавчі обов'язків вищих посадовців, а виконавці їхніх ролей. Недієздатність права сприяє масовій злочинності на всіх соціальних рівнях. Це вже тотальна криза всього суспільства. Та антисистемна влада й надалі підмінює державницьку політичну волю ліберальною сваволею, т. зв. свободою, яка нібито забезпечує розвиток. Насправді розвиток забезпечує не ліберальна вседозволеність паразитуючої антисистеми, а свідомо життєва воля індивіда й політична воля нації, заснована на традиції природного права – «явища національного духу» (П. Юркевич).

Нині Україна – це слабокерована країна з авторитарною, неототалітарною політичною культурою: суспільство в переважній більшості сподівається на сильного президента, парламент чи прем'єра, перебуває в полоні ілюзорної надії на лідера-спасителя. Марно! Фігура авторитарного правління – продукт і опора паразитуючої, номенклатурно-кримінальної, антисистемної «держави в державі». Цей авторитаризм закорінені в Україні ще від часів узурпації влади чужинцями, які прийшли **правити** народом і знищили традиційну систему вічового **самоуправління**. Авторитарне **правління** й громадське самоуправління – несумісні речі. Тому нам необхідно звільнитися насамперед у власній свідомості від жорсткої й малоефективної моделі чужого **авторитарно-тоталітарного правління**, яке гнітить людську волю, та застосувати систему традиційного **суспільного управління** (демократія за участю), яке вивільняє життєву силу соціуму. І не важливо, яка

форма правління в державі – президентська чи парламентська, головне – дієва політична воля суспільства. А для цього кожен громадянин повинен усвідомити, що він – правосильний член нації, джерело і носій політичної волі й влади. Тоді він свідомо передасть частку своїх владних повноважень гідним представникам у системі управління суспільством (представницька демократія). Це і є самоуправління – вершинний набуток української політичної культури. Ефективність системи управління суспільством забезпечують національна ідея – найвища суспільна програмна мета й ідеологія – джерело життєвої сили нації.

## Ідея, ідеологія, стратегія

Національна ідея й ідеологія – традиційне осердя суспільного життя й державотворення. Без їх духовно-соціального спрямування настає тотальна деморалізація, бездіяльність влади й суспільства загалом. **Ідея** – це те високе світло, до якого прагне людина й заради чого живе, реалізуючи в собі всеєдину програму. **Національна ідея** – духовно-соціальна програма нації, а **державницька ідея** – політична гарантія реалізації нацією своєї духовно-соціальної програми. **Національна ідеологія** – система традиційних духовно-соціальних орієнтирів і політико-правових норм, яка забезпечує державотворення. **Держав без ідеологій не буває: немає своєї – буде чужа**. За відсутності в країні офіційної державницької ідеології її функцію виконує культура – система традиційної духовної орієнтації й самовідтворення нації, але при цьому нації не вистачає політико-правових механізмів для забезпечення державотворення.

Національно-державницька ідея й ідеологія є сутнісними ознаками й провідними силами стратегії розвитку суспільства, на



яких мають базуватися економічна й політична стратегії. Нерозривна **триєдність національної ідеї, ідеології й стратегії** забезпечує моральну зрілість, консолідацію соціального ества і його здатність до самоврядування (так триєдність істинної думки, правдивого слова й добродіяння забезпечує моральну зрілість людської особи), і відтак нація творить себе й свою державу – систему власного політичного ладу. В Україні відсутні не тільки національно-державницька ідеологія та економічна й політична стратегії розвитку, а й національна ідея записана інтелектуальною абстракцією, через що й не спрацьовує. І ось уже певні кола запропонували на найближчі п'ять років національною ідеєю вважати футбол. Догралися!

### Імператив світла

Для самовідтворення, саморозвитку людського індивідуального й національного ества необхідне співвідношення творчого й відтворюючого, духовного й матеріального, світлоносного й поглинаючого, внутрішнього й зовнішнього в пропорції близько 2 до 1. Порушення людському світі цього космічного принципу життєтворної взаємодії енергії світла й речовини призводить до того, що продуктивна частина суспільства, яка становить близько 2/3 населення країни (колись в Україні це була хліборобська верства – становий хребет, основа генофонду нації), живе в бідності, бо користується тільки 1/3 національного багатства, а споживацька, втім числі й паразитуюча, меншість, яка становить менше 1/3 населення, володіє більше 2/3 національного багатства. Чому так сталося? Ще комуністичний режим ліквідував трифункціональну систему національної економіки, коли суспільство саме виробляло, саме реалізовувало вироблене через ринок і розподіляло отримані доходи для саморозвитку. За

комуністичного суспільства виробляло, а результатами праці розпоряджалася на свій розсуд тоталітарна держава.

Поділивши Союз на васальні квазідержавні утворення, новітня максі-номенклатура піддала приватній капіталізації всенародно надбаний капітал, природні ресурси й особисті заощадження громадян – усе національне багатство; засудила «сталінізм» (так персоніфікували комуністичні фашисти свій фашизм, аби приховати його таємну суть і уникнути колективної відповідальності) та замінила ідеологію однопартійного тоталітаризму на багатопартійний лібералізм з ознаками фінансового неототалітаризму, зберігши авторитарну форму правління. Цей новітній паралельний антисвіт мімікрує, пристосовуючись до т. зв. західних демократій. Та хоч комуністична імперія як глобальна антисистема й переформатовувалася в новітніх умовах у «незалежні національні держави», але суть антисистемної влади у квазідержавних утвореннях не змінилася. (Свіжий приклад: агресивна реакція Москви на спробу Естонії звільнити свій культурний простір від мілітарного символу імперії). На зміну комуністичному партійно-ідеологічному тоталітаризму прийшов фінансовий утилітаризм (неототалітаризм), який контролює територію колишньої імперії. Попередній антисвіт існував під прикриттям «морального кодексу строителя коммунизма» й «советского интернационализма», а нинішній цинічно-аморальний номенклатурно-кримінальний антисвіт існує під прикриттям «національних інтересів» і «гаранта Конституції».

У паралельному антисвіті «держави в державі» весь національний ресурс перебуває в тіні задзеркала. Тому в партійних дзеркалах не розгледіти правди – там усе бачиться навпаки, «через облудні призми всяких партій» (М. Гоголь). Так абсурдно мно-

жинністю партій, які насправді не є політичною силою суспільства й носіями національної ідеології, приховує свою антисистемну, антилюдську суть паразитуюча «держава в державі».

Аби зрозуміти, що відбувається в нас самих і довкола нас, необхідно звільнитися від упереджених думок і нав'язливих ідей, від ілюзій авторитаризму й оман тоталітаризму (суть тоталітаризму лишається незмінна при зміні прапорів і гасел – тоталітаризм тримається на поневоленних, на слугах і виконавцях, він гнітить, нищить творчих і самостійних).

Вийти з цієї тотальної кризи можна тільки завдяки **триєдній системі духовно-соціальної орієнтації й безпеки** (національна ідея, ідеологія й стратегія) та **триєдній системі національної економіки**, в якій нерозривно поєднуються функції виробництва, продажу виробленого й розподілу результатів праці в інтересах цілого суспільства. Ці **духовно-соціальні й економічні засади є основою національної політики – системи оптимального й ефективного управління суспільством**, яка волею нації забезпечує країну від розколу на паралельні світи й від засилля антисвіту.

Спільна системна діяльність усіх продуктивних сил створює своїм синергізмом високоенергетичне поле, у світлі якого антисвіт втрачає свою тінюву силу й стає звичайнісіньким тліном. Адже антисвіт як речовинне, паразитивне утворення лише поглинає продуктивну життєтворну силу людського світу, утримуючи його в стані животіння й запаморочення, і позбавлений творчої первини. Антисвіт боїться світла й правди і має короткий вік, тож його адепти вкрай агресивні в своїй захланності. А кожен етнічний світ безвічний духовною наповненістю людського життя, наснаженого світлою силою Творіння. ■



# «...ЩОБ В УКРАЇНІ БУВ УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛАД»

Цією програмною тезою видатного мислителя-державника В'ячеслава Казимировича ЛИПИНСЬКОГО можна означити мету унікального видання, яке вийшло у світ напередодні 125-річчя від його народження – «Українська державницька ідея. Антологія політичного традиціоналізму» (укладання й передмова О. Шокала і Я. Ороса, біографічні статті О. Шокала).

Сьогодні в Україні громадянська воля не є політичним пріоритетом – влада не допускає ідейно зорієнтованого суспільного потенціалу до управління державою.

Правочинна громада, яка перебирає значну частину владних повноважень з управління державою, здатна виховати свою національну еліту, провідну верству, в дусі справжніх рис українства – аристократизму й лицарства та започаткувати новітню українську історію.

О. СІВЕР

По́ява цього зібрання безцінних пам'яток української державницької, політичної ідеї, крізь які струмує животворящий дух національної ідеології, абсолютно на часі. Без ідеології не буває ні націй, ні держав. Якщо народ не має своєї ідеології, то служитиме чужій ідеології й чужій державі. І коли в суспільстві панує латентна ідеологія лібералізму – диктатури фінансового меркантилізму, політичного популізму й правового невігластва, тільки національна державницька ідеологія стає джерелом життєвої сили нації в її самооновленні, самовідтворенні. Зараз українське суспільство, як ніколи, потребує правдивих, моральних, дієвих правників, політиків – провідників державницької ідеології, яка консолідує націю на боротьбу за оновлення системи управління державою на моральних засадах національної традиції. Як зазначено в передмові до антології: «Без власної ідеології й держави культуротворча енергія народу спрямовується на обслуговування чужих ідеологій, на утвердження чужих ідеалів і чужої культури, на задоволення чужих політичних і економічних інтересів». Національ-

ну державницьку ідеологію освячує національне право. А право – це не тільки писані закони, це насамперед неписана моральна звичаєва основа, в якій одвіку животворює Усеєдиний Закон, це особиста совіслівість, моральність, непідкупність тих, які покликані стояти на сторожі правди. «Право – явище національного духу» – такий фундаментальний принцип сформулював Памфіл Юркевич.

Нинішня криза в усіх гілках влади в Україні засвідчує відсутність правової й політичної культурності в цілому суспільстві: влада дбає про свої партійно-кланові інтереси, укладені в антисистему «держави в державі», й «крізь облудні призми всяких партій» (М. Гоголь) маніпулює суспільною свідомістю, а суспільство, задурманене оглашеннями, не виявляє своєї політичної волі. Й здається пересічним громадянам, що в бездержавного народу не може бути ні державницької ідеології, ні політичної волі. А в Україні одвіку **воля** – це дієве рішення **народного віча**. Воля – це факт найвищого рівня української політично-правової культури в добу нашої державності. Досі наша воля – живий ідеал відроджуваної Української держави на засадах національного громадянського суспільства. Дієвість



громадянської волі підтверджують досягнення давньоукраїнського віча й козацької ради. Всі подальші покоління українського народу прагнули й досі прагнуть відновити свою волю, своє природне право як традиційну етнічну основу власного державного ладу. Моральні засади українського звичаєвого права й державницької ідеології сформульовано ще у Велесовій книзі в V–IX ст., а витоки цієї традиції сягають Трипільської цивілізації й давньорійської доби. Ці дієві громадянські засади заклад в ідеологію Народного Руху України В'ячеслав Чорновіл, але аморалізм паразитів, які рвалися до зверхництва над народом, розкололо це всенародне громадянське зрушення.

Сьогодні в Україні громадянська воля не є політичним пріоритетом – влада не допускає ідейно зорієнтованого суспільного потенціалу до управління державою. Частина владної еліти, яка походить зі старої партноменклатури, вже не здатна змінити себе в душі української національної ідеології, а т. зв. нова еліта ще не дозріла до національно уявленої політичної ідеї, не кажучи вже про паразитуючу владу держави в державі, яка не потребує ніяких ідей. Тому українська національна ідея й «не працює». Потенціал громади, яка єдина володіє правом на владу, розкривається тільки на моральних засадах української національної ідеології й державницької, політичної, ідеї.

Правочинна громада, яка перебирає значну частину владних повноважень з управління державою, здатна виховати свою національну еліту, провідну верству, в душі справжніх рис українства – аристократизму й лицарства та започаткувати новітню українську історію. Світоглядною основою української провідної верстви повинне бути усвідомлення того, що сила українців у глибокій закоріненості в традицію хліборобської культури і що тільки сильні хлібороби створять і втримають державу (В. Липинський. «Листи до братів-хліборобів»). Це стало

суттю українського політичного традиціоналізму. На противагу соціалістам, що ставили понад усе вузькопартійні владні інтереси, В. Липинський у своїй «клясократичній теорії» наголошує на співпраці всіх суспільних верств української землі, всього народу на базі сильного середнього класу – «хліборобської верстви» – заради створення власної держави. Живильним джерелом для творення національної держави громадянською волею всього народу є любов до рідної землі, любов, яка забезпечує природно-духовний зв'язок нації.

У цій антології зібрано найяскравіших творців і подвижників української культури й державницької ідеї від давнини до сьогодення, об'єднаних великою любов'ю до України: Станіслав Оріховський, Юрій Немирич, Григорій Сковорода, Микола Гоголь, Пантелеймон Куліш, Памфіл Юркевич, Володимир Лесевич, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Леся Українка, Микола Міхновський, Степан Томашівський, Василь Пачовський, В'ячеслав Липинський, Микита Шаповал, Михайло Слабченко, Дмитро Донцов, Ольгерт Бочковський, Євген Маланюк, Микола Шлемкевич, Василь Кучабський, Юрій Липа, Володимир Шаян, Олена Апанович, В'ячеслав Чорновіл.

Творчий дух цих великих трудівників будить політичну волю й життєву силу українського суспільства для творення своєї держави. На духовних засадах національної культури ми повинні витворити стратегію національної державницької ідеології, яка спрямовує народ на подолання внутрішнього ослаблення соціального ества й зовнішніх деструктивних впливів. Синергізмом взаємодопомоги та актуалізацією засад питомої традиції суспільство спроможне навести лад у національній економіці й державному управлінні. Для цього ми маємо виховати наше нове покоління в усвідомленні власної політичної волі, що йому належить реалізувати себе в національному державотворенні. ■



Григорій Сковорода



Микола Гоголь



В'ячеслав Липинський